

Redigeret af Anders Engberg-Pedersen, Peter Harder
og Martha Sif Karrebæk

VIDENSKAB OG ENGAGEMENT

Forskning, politik og medier
i det 21. århundrede

VIDENSKABERNES
SELSKAB
AKTUALITETSSERIE

Redigeret af Anders Engberg-Pedersen, Peter Harder og
Martha Sif Karrebæk

Videnskab og engagement

Forskning, politik og medier i det
21. århundrede

2. udgave

VIDENSKABERNES
SELSKABS
AKTUALITETSSERIE

Redigeret af Anders Engberg-Pedersen, Peter Harder og
Martha Sif Karrebæk

Videnskab og engagement

Forskning, politik og medier i det
21. århundrede

2. udgave

Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab
The Royal Danish Academy of Sciences and Letters

Indholdsfortegnelse

Introduktion: Den verdensvendte videnskab 5

– af Anders Engberg-Pedersen, Peter Harder og Martha Sif Karrebæk

I Principper

Samfundskontrakten efter positivismen 23

– af Peter Harder

Politisering, værdiers rolle i forskningen og idealet om den samfundsengagerede forsker 55

– af Nils Holtug

II Case studier

Fortiden i nutiden: Om de etisk-politiske dimensioner af historisk forskning 78

– af Karen Vallgård

Sproglig diversitet i et Danmark i forandring: Hvorfor samfundet har brug for forskning der er perspektivisk (og politisk) 97

– af Martha Sif Karrebæk

Kritisk, krigerisk og kærligt: Nogle bemærkninger til engagementets trekant drama i koran- og islamforskningen 133

– af Thomas Hoffmann

Værdier og videnskabelighed i fedmeforskning 156

– af Tune Pers

Bias i biologi? 172

– af Jens Borum

III Forskeren

Om videnskabelighed, engagement – og karaktermord 181
– af Jakob Skovgaard-Petersen

Hvad vil det sige at være propalæstinensisk? 217
– af Sune Haugbølle

Ansvarsfuld kritik: tre trusler mod videnskabernes bidrag til
ømtålelige samfundsspørgsmål 228
– af Ole Wæver

IV Medierne

Videnskab og engagement i opmærksomhedsøkonomien 265
– af Vincent Hendricks

Det videnskabelige kredsløb i krise 301
– af Anja C. Andersen

Kampen mod vrøvl og alternative fakta. Forskning og journalistik
burde have en naturlig fælles interesse og arbejdsdeling 309
– af Lisbeth Knudsen

Den indre frihed 315
– af Martin Krasnik

Vi er alle poststrukturalister. En opsang med en formildende
afslutning 327
– af Lotte Folke Kaarsholm

Introduktion

Den verdensvendte videnskab

Anders Engberg-Pedersen, Peter Harder og Martha Sif Karrebæk

Tilfældet Brandes

Den 3. november 1871 besteg Georg Brandes podiet i Københavns Universitets hovedbygning på Vor Frue Plads. Her holdt han den første forelæsning i det omfattende videnskabelige projekt, som skulle etablere ham som Danmarks mest berømte og internationalt indflydelsesrige litteraturforsker:

Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur. Værket, som han 19 år, 6 bind og ca. 2800 sider senere bragte til ende, var også en provokation – en faglig provokation og en politisk provokation. For det første søgte Brandes at etablere en ny videnskabelig metode, en original måde at studere litteraturen på, som – ofte i syrligt polemiske vendinger – gjorde op med de traditionelle filologiske tilgange på forskningsfeltet. I stedet for at beskrive udviklingen af én enkelt national litteratur læste Brandes på tværs af landegrænser. Han begyndte at sammenligne den tyske, den franske og den engelske litteratur. Men udover at lancere en ny metode, introducerede Brandes også et nyt emne. Ved hjælp af litteraturen ville han skitsere en idé- og følelshistorie. Hans ambition var, som han selv formulerede det, at optegne “en nogenlunde fuldstændig Psychologi af vort

Aarhundredes første Halvdel.”¹ Brandes gennemførte sit videnskabelige projekt med så stor succes, at han efterfølgende regnes for en af grundlæggerne af den komparative litteraturvidenskab, og hans arbejde med følelsernes historie er langt forud for sin tid.²

Men Brandes provokerede også ved helt åbent at erklære sit politiske værdisæt. De allerførste sætninger i forelæsnningen fra 1871, og dermed i hele det indflydelsesrige værk, proklamerer uden omsvøb:

Idet jeg begynder denne Række af Foredrag, føler jeg en Trang til at anmode om Deres Overbærenhed. Det er første Gang jeg taler fra dette Sted, og jeg medbringer alle Uerfarenhedens Mangler. Mine Evner og mine Kundskaber ere lige ufuldkomne. Meget af hvad der herved kan støde Dem vil, tænker jeg, blive rettet ved Tid og Øvelse. Med Hensyn derimod til mine Grundanskuelser, mine ledende Principer og Ideer forlanger jeg ingen Overbærenhed som helst. Hvad der i denne Henseende maatte støde Dem, vil ikke blive forandret. Jeg anseer det for en Pligt og for en ret at hylde de Principer, til hvilke jeg bekjender mig, Troen paa den frie Forsknings Ret og paa den frie Tankes endelige Seir. Efter disse faa Ord, sagte

¹ Georg Brandes, *Reactionen i Frankrig* (Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel, 1874), 94.

² Se Jens Bjerring-Hansen, Anders Engberg-Pedersen, Lasse Horne Kjøeldgaard (red.), *Georg Brandes. A Pioneer of Comparative Literature and A Global Public Intellectual* (Leiden: Brill, 2024).

eengang for alle, udbeder jeg mig Deres
Opmærksomhed for hvad jeg har at sige.³

Hvis man, som et stort antal københavnere i 1871, blev hængende i forelæsningssalen og fulgte Brandes' videre færd ind i den europæiske litteratur, ville man snart finde ud af, at "den frie Tanke" dækkede over en liberal, progressiv ideologi, som ofte manifesterede sig i helt konkrete politiske dagsordener.

Georg Brandes er stadig kendt i den bredere offentlighed for sin parole om, at litteraturen bør sætte "Problemer under Debat." Men han er et interessant eksempel på den aktuelle problemstilling om forholdet mellem videnskab og engagement, fordi han mente, at også videnskaben skulle forholde sig til centrale samfundsproblemer. Hovedværket – *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes Litteratur* – havde eksplicit et dobbelt sigte. Det skulle redegøre historisk for de liberale idéers sejr over konservative og reaktionære idéer frem mod revolutionsåret 1848. Men den redegørelse skulle derefter fungere som et aktivistisk redskab i den samtidige politiske kamp, Brandes selv førte i 1870'erne.

Den sammenblanding af et videnskabeligt og et værdipolitisk projekt var ikke uden omkostninger. Først og fremmest affødte den en vedvarende debat om Brandes' grundlæggende videnskabelighed – mere specifikt om hans vinkling, hans grundighed og hans redelighed. For at få sin store fortælling om de liberale idéers sejr til at gå op, foretager Brandes en meget hård vinkling af det materiale, han som forsker arbejder med. Han etablerer grupper af forfattere og litterære

³ Georg Brandes, *Emigrantlitteraturen* (København: Gyldendalske Boghandel, 1872), 7.

skoler, som i mange tilfælde falder fra hinanden, når man kigger ham efter i sømmene. I det hele taget bliver der hugget adskillige hæle og klippet endnu flere tæer, når Brandes skal have litteraturhistorien til at passe gelinde ind i hans liberale projekt.

Samtidig foregår hans gennemgang af historiske begivenheder, af litterære perioder og forfatterskaber med en hast, så en af hans mere grundige kritikere mente, at Brandes' begreb om fx romantikken er "som skudt ud af en pistol."⁴ En tilbagevendende kritik i debatten lyder, at Brandes ofrer videnskabelig præcision og akribi til fordel for sine værdipolitiske interesser.

Endelig var Brandes gennem hele sin karriere forfulgt af en række plagiatsager. Han lånte frejdigt fra både engelske og tyske kilder uden brug af citationstegn. Det blev særligt problematisk for ham, da *Hovedstrømninger* blev oversat til tysk. Nu kunne de tyske forskere, Brandes havde plagieret, så læse deres egne formuleringer under Brandes' signatur. Det bekom dem ikke vel. En dansk avis kaldte ham tidligt i hans karriere for "Nordens Største Plagiator."⁵ Brandes' senere forsvar, som lød, "jeg modtager ikke åbenbaringer,"⁶ var lidet overbevisende. Som Jørgen Knudsen også bemærker i sin biografi, er der næppe tvivl, om, at Brandes ud fra nutidens standarder var blevet dømt for videnskabelig uredelighed.⁷

Debatten om forholdet mellem Brandes' engagement og hans videnskabelighed blev ikke mindre tilspidset af datidens medier. Aviserne dækkede flittigt forelæsningerne på Vor Frue

⁴ Samuel Lublinski, "Albert Geiger, Georg Brandes und ich," *Das magazin für Litteratur*, 55 (September 1900): 873.

⁵ Jørgen Knudsen, *G.B. En Georg Brandes-biografi* (København: Gyldendal, 2008), 112.

⁶ Knudsen, *G.B.*, 591.

⁷ Knudsen, *G.B.*, 592.

Plads og ikke overraskende delte hans politiske projekt vandene: den konservative presse førte en vedvarende kampagne mod Brandes; den liberale presse tog ham i forsvar. De personlige og fagpolitiske konsekvenser var ikke til at overse. Til trods for, at han ikke havde nogen seriøse konkurrenter til stillingen, gjorde hans politiske engagement, at han netop ikke fik det professorat i Æstetik på Københavns Universitet, som han ellers var selvskreven til.

Videnskab og Engagement i det 21. århundrede

Tilfældet Brandes rejser en række mere grundlæggende spørgsmål: Hvad er forholdet mellem videnskab og engagement? Findes den værdifri, objektive videnskab? I hvilket omfang og på hvilke måder bygger forskning på værdier? Hvad kan den engagerede forsker tillade sig og ud fra hvilke principper? Hvordan forholder videnskaben sig til politisk styring? Og hvad er videnskabens status i en offentlig debat, der udspiller sig i en stadig mere kompleks medieøkologi? I det 21. århundrede og særligt i de senere år har disse spørgsmål presset sig på med fornyet og til tider overvældende aktualitet. Og ikke bare som såkaldt "akademiske" spørgsmål, det ville være belejligt at have afklaret på et teoretisk plan, men som helt centrale problematikker med direkte konsekvenser for dansk forskning og for danske forskere. Både internationalt og i Danmark har der været en række sager og udviklinger, som på forskellig vis har sat videnskaben og den fri forskning under pres. Ét af udgangspunkterne har været værdipolitiske forskningsbidrag, hvis videnskabelige standarder andre forskere har sat spørgsmålstejn ved. Et andet har været de vedholdende angreb på store dele af den danske universitetsverden, hvor politikere

har hængt forskere ud med navn og har mistænkeliggjort hele forskningsfelter. Det har igen udløst en til tider heftig debat i de formater, som de sociale og andre medier nu engang tillader, og som ikke altid har ført til de omhyggelige og produktive indlæg, som den komplekse problemstilling kræver.

Denne bog er et forsøg på at åbne for en mere nuanceret diskussion af emnet. Problematikken vedrører åbenlyst helt centrale spørgsmål om, hvad videnskab er, og hvordan videnskaben kan bidrage til aktuelle samfundsforhold. På den ene side er det afgørende at få afklaret det engagerede perspektivs *muligheder*: Hvordan bedriver seriøse forskere kritisk engageret forskning, der samtidig er grundig, præcis og saglig? Hvordan etablerer man et meningsfuldt samspil mellem et værdibaseret perspektiv og en videnskabelig fordring om at stræbe efter resultater, hvis gyldighed ikke afhænger af meningsforskelle? På den anden side må vi også spørge, hvilke *grænser* videnskaben sætter. Hvordan sikrer vi, at forskningens grundlæggende spilleregler bliver overholdt, når individuelle eller kollektive værdier fremføres gennem forskning? Hvem er det, som skal føre kontrollen? Hvilke instanser er garanten for og håndhæveren af videnskabelighed? Det sidste er et spørgsmål, som i 2021 nåede helt ind i Folketinget, da forslaget "V 137: Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer" blev både fremsat og vedtaget. Og endvidere – hvordan sikrer vi forskernes person og dermed muligheden for at bedrive fri forskning? Det handler med andre ord om at sikre, at emner, der er ubekvemme, kontroversielle eller politisk ukorrekte, bliver belyst, uden at forskere rammes af repressalier.

Hvis vi træder et skridt tilbage, er det værd at minde os selv om, hvorfor spørgsmålet om videnskab og engagement trænger sig på netop nu. I et lidt større historisk perspektiv har udviklinger i løbet af det 20. århundrede og i første del af det 21. århundrede ført til det, vi kan kalde for en mere *verdensvendt videnskab*. For det første står det klart, at universitetet som institution har flyttet sig. Fra en relativt perifer og afsondret samfundsmæssig placering har universitetet bevæget sig ind til en meget central position, hvis vi ser på størrelse, økonomi og politisk opmærksomhed. Den britiske idéhistoriker Stefan Collini har skitseret udviklingen i England fra 2. Verdenskrig og frem. I 1939 var der omkring 50.000 studerende ved engelske universiteter. I 1980 var tallet 300.000 og i 2012 over 2 millioner.⁸ En lignende udvikling har fundet sted herhjemme, og selvom den politiske målsætning om, at 25 procent af en ungdomsårgang skulle have en længerevarende uddannelse, er blevet rullet tilbage af dimensioneringer, udflytninger, nedskaleringer, forkortelser og andre reformer, gælder det stadig, at universiteterne spiller en langt større samfundsmæssig rolle end tidligere som uddannelsessted. Fra at være et sted for de få, relativt isoleret fra samfundet, er universitetet i løbet af de sidste 80 år blevet en institution for de mange og udgør i dag et centralt samfundsanliggende.

For det andet har vi i det 21. århundrede set et stadig mere udtalt politisk ønske om en mere verdensvendt videnskab. Det fremgår blandt andet af de skiftende paradigmer, der rammesætter universiteternes formål. I nulleerne under Helge Sander var paradigmet som bekendt økonomisk: "fra forskning til faktura." Den tænkning lever sådan set videre i universitetslovens

⁸ Se særligt kapitel tre i Stefan Collinis bog *What are Universities For?*

formålsparagraf, som stadig angiver, at universiteterne arbejder for at fremme “vækst.” De senere år er vækstparadigmet gradvist blevet erstattet af et bæredygtighedsparadigme: klima, sundhed, grøn omstilling ligger højt på de politiske dagsordener – også for universiteterne – og der er både et eksplicit ønske om, at forskere bidrager til at løse aktuelle samfundsmæssige udfordringer, og en stor interesse fra forskere for at beskæftige sig med det samfund, som forskerne selv er en del af. I dag lyder paradigmet i mindre grad “fra forskning til faktura,” men snarere “fra forskning til forandring.”⁹

Hvis vi ser på universiteternes finansieringsmodeller, er der her sket en markant forskydning hen imod de eksterne, konkurrenceudsatte midler. Det forskyder også forskningen hen imod det mere missionsorienterede og det mere verdensvendte, og det skaber både nye afhængigheder og åbner nye muligheder. Således dækkede basismidlerne i 1970’erne langt hovedparten af finansieringen af forskning og undervisning, mens de eksterne midler kun udgjorde ca. 10 procent.¹⁰ I dag ligger de eksterne midler tættere på de 50 procent og er støt stigende.¹¹ Fra årtusindeskiftet blev de frie forskningsråd desuden udbygget med en række strategiske råd og fonde. I den sammenhæng er det vigtige ikke, om det er godt eller skidt, men at midler, der er bundet op på tematiske og strategiske satsninger, i sig selv implicerer en række værdier, som man ønsker, at forskere engagerer sig i.

Endelig falder udviklingen af disse grundbetingelser – universiteternes størrelse og placering i samfundet, de skiftende

⁹ Se fx Jeppe Wohler og Maria Theresa Norn, “Fra forskning til forandring,” DEA (27. juni, 2023).

¹⁰ Kaare Aagaard, “Universiteternes basismidler i et historisk perspektiv,” 2018, 3.

¹¹ DFIR, *Forskningsfinansiering – forandringer og konsekvenser* (København: Uddannelses- og Forskningsministeriet, 2020), 6.

ideologiske paradigmer og finansieringen – sammen med en gennemgribende omkalfatring af den offentlige sfære og en betydelig udbygning af forbindelserne mellem forskerne og den brede offentlighed via både traditionelle og nye medieformater. I det 21. århundrede har videnskaben fået en offentlighed og er blevet et offentligt anliggende på en måde, vi ikke har set før.

Det er disse bredere udviklinger, som alle sammen peger hen mod en mere verdensvendt videnskab. Universiteterne er ikke bare *de facto* blevet integreret tættere i samfundet, der er faktisk også et udpræget *ønske* om, at den bevægelse fortsætter. Når videnskaben bliver en del af, hvordan vi opfatter og indretter samfundet, er det også klart, at værdier og engagement kommer til at stå helt centralt. En verdensvendt videnskab udfolder sig netop i et felt, hvor forskning, værdier, politiske anskuelser, finansieringsmuligheder og formidling ikke kan skilles fra hinanden. Selve mulighedsbetingelsen for megen forskning i dag er overvejningen af disse forskellige interesser. De konkrete og i flere tilfælde offentligt debatterede sager, som bogens forfattere analyserer, er derfor næppe enkeltstående, isolerede tilfælde. De er snarere symptomer på en mere permanent tilstand for forskningen i dag – en tilstand, som man må forvente kun vil føre til stadig flere udfordringer for forholdet mellem videnskab og engagement fremover. Derfor er det afgørende, at vi opnår større klarhed over, hvordan forskere, politikere og journalister bedst muligt navigerer i det felt.

Mange vil synes, at der er en oplagt løsning, nemlig at sige: vi holder sagerne skarpt adskilt. Vi renser videnskaben for værdier og for kritisk engagement. Vi holder fast i et ideal om en ren videnskab, og alt der ikke befinder sig i denne snævre kategori, kan vi affeje som ikke-videnskab. I den offentlige debat

er det ofte en sådan positivistisk indstilling, som spørger i baggrunden. Videnskab og engagement står i et principielt modsætningsfyldt forhold, hævdes det. Så hvis forskere har en holdning til det emne, de forsker i, kommer de i konflikt med videnskabeligheden, og dermed bliver de utroværdige. Den positivistiske forestilling om en ren, værdifri videnskab er imidlertid ikke længere holdbar. Ethvert forskningsprojekt kræver at man træffer valg med hensyn til emne, perspektiv på emnet, og metode – og disse valg er nødvendigvis gennemsyret af værdier. Men selvom værdier og kritisk engagement således ikke kan udrenses af videnskaben, er der også måder, hvorpå de kan komme i konflikt med god videnskabelig praksis. Med denne bog håber vi at opkvalificere vores diskussion, så den kan håndtere den kompleksitet, der er indbygget i den videnskabelige virkelighed.

Bogen åbner med to kapitler, der undersøger forestillingen om værdifri forskning. Nils Holtug diskuterer, hvad politiseret forskning og forskning med normative dagsordener kan betyde. Han peger på, at idéen om en arbejdsdeling mellem forskning og politik har eksisteret længe. Forskere leverer faktisk viden, og politikere anvender denne viden til at træffe holdningsbaserede beslutninger. Holtug argumenterer derimod for, at “værdier ikke i sig selv udgør et problem for forskning, men tværtimod gør den mulig.” Peter Harder peger på, at selv om vi ikke længere anerkender den klassiske positivistiske forestilling og en principiel modsætning mellem engagement og videnskabelighed, skal vi stadig kunne afgrænse forskning og viden fra politisk overbevisning og andre holdninger, og vi bør i særdeleshed være enige om, at det er vigtigt at finde disse principper. Harder argumenterer for, at objektivitetsprincippet er farligt, fordi det ikke

medtager perspektivet, man anskuer en genstand ud fra. Dermed ignoreres det, at der altid er et menneske, der fremstiller viden, og som har indflydelse på, hvad og hvordan noget betragtes, forstås og fremstilles. Snarere end objektivitet bør vi således anvende begrebet faktualitet.

Efter de indledende teoretiske afklaringer følger fem bidrag fra forskellige forskningstraditioner på tværs af human- og naturvidenskaberne. Først argumenterer Karen Vallgård for, at historisk forskning "i sin essens er et etisk-politisk foretagende," illustreret gennem historiefagets skildring og forståelse af skilsmisse og familievold. Vallgård peger på nogle af de valg, man må foretage, når man beskæftiger sig med disse emner. Skal familievold og voldtægt fx forstås fra ud fra den historiske samtid eller i lyset af nutidens værdisæt og definitioner? Hun foreslår humanistiske forskere at anvende begrebssparrene *synlig/usynlig* og *kritisk/muliggørende* til at overveje den etisk-politiske dimension af deres forskning.

Martha Sif Karrebæk beskæftiger sig med forskning i sprog og migration ud fra den sprogvidenskabelige disciplin sociolingvistik. Hun påpeger, at sociolingvistikken fra begyndelsen havde en politisk motiveret interesse. Den var at vise, at sproget hos mennesker, der ikke sidder på magten, ikke er dårligere, men dog anderledes end det, sproglige normer i de samfunds bærende institutioner (herunder skolen) foreskriver. Også den moderne forskning i andetsprogstilegnelse havde en væsentlig politisk åre, støttet og opmuntret af et USA, der gerne ville være et globalt knudepunkt. Karrebæk viser, hvordan forskernes kritiske blik på de betingelser, som mennesker tilbydes for sproglig udfoldelse, har skabt resultater, "der kan

bruges konstruktivt uafhængigt af forskernes egne præmisser og antagelser.”

Et af de forskningsemner, der har fået mest politisk opmærksomhed i det 21. århundrede, er islam. Thomas Hoffmann skitserer i sit bidrag de historiske bevægelser i den kritiske religionsforskning og identificerer tre forskellige former for forskningsengagement – “det kritiske, krigeriske og kærlige engagement.” Hoffmann argumenterer for, at alle tre tilgange bør kombineres, så de forskellige perspektiver på fx Koranen kommer til orde. Den fremgangsmåde har også en formidlingsmæssig side, da man dermed kan gøre det klart, hvordan “feltet og dets forskere løbende engagerer sig i kritiske, kærlige og krigeriske positioner (og positioneringer).”

Mange af de offentlige diskussioner om forholdet mellem videnskab og engagement får det til at lyde som om, spørgsmålet udelukkende er relevant for de humanistiske fag. Men problematikken er også helt central for naturvidenskaberne. Tune Pers forsker i de biologiske mekanismer, der øger risiko for svær overvægt, og han åbner sit bidrag med et væsentligt spørgsmål: “hvorvidt jeg i min forskning ... lader mig påvirke af mine grundlæggende værdier. Og i givet fald, hvorvidt dette påvirker videnskabeligheden af min forskning.” Også når det angår fedme, skal forskeren træffe et valg om perspektiv. Er fedme biologisk? Handler det om at løse et folkesundhedsproblem? Eller skal man se på de sociale mekanismer, der stigmatiserer overvægtige mennesker?

Biologen Jens Borum ser netop mere på, hvad det kan betyde, når forskere har en *bias*, dvs. en skævhed i forhold til deres opfattelse, fokus eller tilgang, som skyldes forudgående erfaringer, viden eller forestillinger, og som udelukker eller

usynliggør andre mulige fokus. Forskeres bias kan have betydning for både valg af genstandsområde, metoder og resultater, og dermed for opnåelsen af en “objektiv” sandhed. Men Borum peger også på, at biologiske spørgsmål ofte undersøges og debatteres ud fra holdninger – det gælder fx naturforvaltning (naturnationalparker, urørt skov / produktions-skov, kvælstofudledning fra landbruget osv.) – og at det næppe kan undgås.

Engagement handler ikke kun om relevansen og lødigheden af forskning. Det handler også om forskerne selv. Og som med tilfældet Brandes for 150 år siden kan forskernes engagement i dag have en høj pris. Tre bidrag tematiserer forskernes vanskelige position i en stadig mere polariseret forsknings- og medieverden, når de pludselig befinder sig i stormens øje. Jakob Skovgaard-Petersen beskriver, hvad der skete, og hvordan han håndterede det, da han i 2021 af især politikere og journalister blev udpeget og beskrevet som “pseudo-forsker,” “notorisk enøjlet,” “utroværdig” og ukritisk over for arabiske regimer. I oktober 2023 besluttede DR og Jyllands-Posten at deklarere en anden mellemøstforsker, Sune Haugbølle, “Israel-kritisk,” når de bruger ham som ekspert. Han svarede i en nuanceret kronik, som vi her bringer i en revideret udgave, der både påpeger, at videnskab og kritisk engagement kan gå hånd i hånd, og at forskerens egne holdninger ikke lader sig reducere til et simpelt pro-israelsk eller pro-palæstinensisk. Endelig fortæller Ole Wæver om forløbet, da hans egen teori om sikkerhedsliggørelse blev anklaget for racisme. Alle tre historier har en generel relevans, der handler om forskningsfrihed og ansvarlighed. Wæver beskriver “tre trusler mod videnskabernes bidrag til ømtålelige samfundsspørgsmål,” dvs. især spørgsmål

inden for områderne køn, race og religion. De tre trusler, Wæver identificerer, er “1) den politiske (‘anti-woke’) kampagne mod aktivistisk forskning, 2) de faktisk forekommende ‘woke’ straffeekspeditioner og den selv-censur, de fører til, og 3) de stadig mere topstyrede universiteter med deraf følgende udhuling af ansvarsfølelsen hos *faculty* (forskerkollektivet).” At disse tre trusler sameksisterer, gør dem endog sværere at håndtere og debattere fornuftigt.

En sådan fornuftig debat om videnskaben bygger på en forståelse af den offentlighed, videnskaben diskuteres i. Bogens sidste del vender sig derfor mod formidlingen af forskning. Vincent Hendricks undersøger først, hvordan mulighedsbetingelserne for formidling af viden har ændret sig markant i de senere år. Forskning er i det 21. århundrede blevet en del af opmærksomhedsøkonomien, især på diverse sociale platforme, og Hendricks forklarer den videnskabelige formidlings vanskelige vilkår via forskellige modeller for, hvad der ‘virker.’ Målet for de sociale platforme er at booste en anden form for engagement, nemlig brugernes engagement med et givent indhold – deriblandt videnskabeligt indhold. Som Hendricks skriver: “også videnskabelige informationsprodukter kræver indpakning, der gør dem salgbare på informationsmarkedet.” Den situation kræver, at forskere bliver sig bevidste om de ændrede spilleregler for forskningsformidling, men den skaber også hidtil usete muligheder for de forskere, der lærer at navigere i opmærksomhedsøkonomien.

Som Anja Andersen formulerer det, indgår videnskaben i et “kredsløb,” der inkluderer forskere, politikere og den brede offentlighed. Andersen starter sit indlæg med at slå fast, at det er “helt centralt for samfundsudviklingen, at videnskaben er både

mulig, rigtig og forståelig.” Forskere skal med andre ord kunne udføre forskning, den skal have gyldighed, og den skal formidles. Men der er udfordringer i alle tre led. Andersen skitserer udfordringerne med finansieringsmodeller, kvalitetskrav og troværdighed – og samspillet imellem dem. Ved ekstern funding kan bevillingsgiveren for eksempel have betydning for forskningstroværdigheden, og det kan påvirke tilgængeligheden af forskningsresultaterne, når de er betalt af private aktører.

I det videnskabelige kredsløb mellem forskere, politikere og offentligheden spiller medierne en helt central rolle. Martin Krasnik, Lisbeth Knudsen og Lotte Folke Kaarsholm tilbyder her hver deres journalistiske blik på problematikken om videnskab og engagement. Krasnik tager kritikken af Ole Wævers arbejde op som central case. Anklagerne om “racisme og hvidt overherredømme” ser han som et af “de mest rystende eksempler på aggressiv, akademisk ensretning.” Krasnik argumenterer for, at sagen viser, hvordan man i nogle forskningsmiljøer har fastlåste holdninger og absolutte sandheder, som man ikke behøver at argumentere for. Han peger derfor på, at der rent faktisk *er* behov for at sætte fokus på forsknings*frihed*, dvs. frihed til også at gå imod en eventuel herskende politisk-ideologisk forståelse i forskningsmiljøerne.

Lisbeth Knudsen argumenterer for “en naturlig arbejdsdeling mellem medierne og forskerne på den ene side og politikerne og borgere på den anden.” Journalister og forskere skal tilvejebringe det faktuelle grundlag for diskussioner og beslutninger; politikere og borgere kan herefter kan bruge fakta til at danne deres holdninger ud fra. Sådan forholder det sig dog ikke helt. Dels er forskerne nervøse for mediernes forenklinger og er ikke selv gode nok til at formidle deres forskning, dels

bidrager dagens “informationssamfund” ikke altid til at gøre os klogere. Dertil kommer, at forskning og videnskab bliver trukket tættere ind på den politiske virkelighed – når det passer politikerne. Knudsen mener, at bl.a. en professionalisering af forskerne i forhold til formidling vil gøre universiteterne mere “værdiskabende for samfundet” i lyset af de store udfordringer, vores verden står over for i dag.

Lotte Folke Kaarsholms afsluttende essay argumenterer for, at humaniora slet ikke har tabt kampen om indflydelse på samfundet – en ellers udbredt opfattelse. Tværtimod har de humanistiske tilgange sejret, for, som hun skriver, “vi er alle poststrukturalister” i dag. Med andre ord ved folk godt, at viden ikke er en objektiv værdifri størrelse, men at viden konstrueres og inkluderer perspektiver og interesser. Den menneskelige vinkel på viden er i dag anerkendt, og derfor kan den med fordel inddrages og fremhæves, også af forskerne selv.

Det sidste bidrag understreger dermed også det overordnede mål med bogen *Videnskab og Engagement*: at vi ikke falder tilbage på en forsimplet modsætning – videnskab *eller* engagement – men derimod får bedre greb om dette og, der forbinder de to termer. Vidensproduktion og samfundsinteresse griber tæt ind i hinanden, og den overvejning skaber både muligheder og faldgruber. Det så vi allerede hos Georg Brandes for 150 år siden. Men med kravene om, at videnskaben skal blive stadig mere aktuel og samfundsrelevant, stadig mere verdensvendt, vil behovet for en afklaring kun trænge sig mere på. *Videnskab og Engagement* tegner problematikken op, som den tager sig ud fra en række forskellige felter og perspektiver i håbet om, at vi som forskere, politikere, journalister og borgere kan blive bedre til at håndtere den.

Henvisninger

Aagaard, Kaare. "Universiteternes basismidler i et historisk perspektiv." (2018). <https://www.datocms-assets.com/22590/1586159405-baggrundsnotat-universiteternesbasismidleriethistoriskperspektiv.pdf>

Bjerring-Hansen, Jens, Anders Engberg-Pedersen og Lasse Horne Kjældgaard, red. *Georg Brandes. A Pioneer of Comparative Literature and A Global Public Intellectual*. Leiden: Brill, 2024.

Brandes, Georg. *Reactionen i Frankrig*. København: Gyldendalske Boghandel, 1874.

Brandes, Georg. *Emigrantlitteraturen*. København: Gyldendalske Boghandel, 1872.

Collini, Stefan. *What are Universities For?* London: Penguin, 2012.

DFIR. *Forskningsfinansiering – forandringer og konsekvenser*. København: Uddannelses- og Forskningsministeriet, 2020.

Knudsen, Jørgen. *G.B. En Georg Brandes-biografi*. København: Gyldendal, 2008.

Lublinski, Samuel. "Albert Geiger, Georg Brandes und ich." *Das magazin für Litteratur* 55 (September 1900): 867-877.

Wohlert, Jeppe og Norn, Maria Theresa. "Fra forskning til forandring." DEA (27. juni, 2023). <https://dea.nu/publikationer/fra-forskning-til-forandring/>

Samfundskontrakten efter positivismen

Peter Harder

Ved 'engageret forskning' forstås forskning, der foretrækker et bestemt resultat, kun citerer meningsfæller, og, hvis de overhovedet omtaler uenige, gør det med skældsord - som du lige har gjort. Eller forskning, der foregår i et ekkorum med alt hvad det indebærer af klakkører [sic], der ikke tåler modsigelse. Det ligner 'engageret journalistik', der ikke spørger til andre kilder, end dem man kan li. (Indlæg på facebook 23/10 2021)

[...] der findes intet uden for eller over det politiske, og spørgsmålet om, hvilke midler der er legitime, er selvfølgelig i sig selv et politisk spørgsmål. Vi lever i et samfund gennemskåret af en lang række asymmetriske magthierarkier, og der gives ikke noget standpunkt uden for konflikterne, hvorfra midlerne kan evalueres. Der findes kun ét grundlæggende politisk valg: Hvilken side er du på? (Søren Mau i Politiken 22/11 2021)

1. Indledning

Offentlighedens og politikeres forventninger til videnskaben er en vigtig del af det arbejdsmiljø, man har som forsker, især hvis man beskæftiger sig med emner, der er genstand for debat. I denne artikel argumenterer jeg for, at der er brug for at både offentligheden og forskerne underkaster disse forventninger et kritisk eftersyn. Jeg hævder, at begge parter risikerer at ligge under for hver deres sæt af forsimplede og forældede forestillinger – og at den forståelseskluft, der derfor kan vise sig, står i vejen for at forskerne kan løse deres samfundsmæssige opgave. Denne problematik er derfor central for bogens tema om forskeres engagement i de problemstillinger, de beskriver.

Den klassiske positivistiske forestilling om værdifrihed og objektivitet indebærer en principiel modsætning mellem engagement og videnskabelighed: Forskeren skal afsværge alle værdipræmisser og kun studere objektive fakta. Selvom der er filosofisk konsensus om positivismens utilstrækkeligheder, spiller denne modsætning stadig en vigtig rolle som referenceramme i den offentlige debat. Den uholdbare henvisning til et absolut objektivitetskrav åbner desuden for berettiget kritik af en manglende bevidsthed om de samfundsmæssige processer, der altid er medbestemmende for, hvad der opfattes som objektivt.¹ Hvis man mener, at samfundsmæssigt engagement og videnskabelighed ikke blot kan, men også bør gå hånd i hånd, har man derfor brug for at sætte noget andet i stedet. Man kan her i dansk sammenhæng støtte sig til Grundtvig: Thi den har ikke levet, som klog på det er blevet, han først ej havde kær.

¹ Sheila Jasanoff, "The Practices of Objectivity in Regulatory Science," i *Social Knowledge in the Making*, red. Charles Camic, Neil Gross, og Michèle Lamont (Chicago: University of Chicago Press, 2011), 307-337.

Der er én løsning, som nogle forskere måske kan føle sig fristet af. Den består i at sige, at der ikke efter positivismen kan gives en præcis afgrænsning af, hvad videnskab er for noget, og politikerne og befolkningen må have tillid til, at de professionelle videnskabsfolk ved, hvad de gør.

Når det ikke er godt nok, skyldes det ikke bare det principielle, men også spørgsmålet om, hvad der er realistisk muligt. Den tillid er der bare ikke. Derfor er man nødt til at have noget at sige om, hvad et troværdigt videnskabeligt grundlag er. Hvis man signalerer, at det ikke kan afgøres, vil Trump og alskens konspirationsteoretikere have frit spil. Derfor slipper man ikke for at finde en position, der kan udgøre et alternativ til positivismen.

Hvor stort er problemet herhjemme, kan man spørge? En mulig spontan reaktion fra et segment i det videnskabelige miljø ville være: Er det ikke bare folk som Henrik Dahl og Morten Messerschmidt, der fisker i rørt vande omkring indvandringspolitikken, og Weekendavisen der kører kampagnejournalistik på emnet?

Mit indlæg er baseret på den antagelse, at problemet er reelt og er en del af en større krise. Mange centrale, samfunds-bærende institutioner, som er vant til at blive taget for givet, er i dag nødt til at være klar til at finde et nyt legitimeringsgrundlag, der er holdbart og overbevisende på de ændrede samfundsmæssige præmisser.

Problemet kommer fra to sider. Udefra viser det sig som en aftagende respekt for alle autoriteter fra statsministre ned til folkeskolelærere, som findes både på venstre og højre fløj. Dette autoritetstab rammer også grundlæggende principper såsom pligten til at overholde loven: Institutlederen på Kunstakademiet,

der smider en statue i havnen, og Inger Støjberg, der overtræder ministeransvarlighedsloven, er enige om, at den gode sag de forsvarer gør, at loven ikke bør bruges imod dem. Det samme er blevet fremhævet af deres tilhængere, som fortsat mener, at de gjorde det rigtige og af den grund ikke bør straffes.

Indefra manifesterer det sig ved, at institutionernes egne repræsentanter undertiden profilerer sig ved at skabe tvivl om deres eget fundament. Det kan der være alle mulige udmærkede grunde til, og det vil føre for vidt at gå nærmere ind på den diskussion her. Den i videnskabelig sammenhæng vigtigste undergravende virksomhed er socialkonstruktivismen, hvis mere ekstreme manifestationer og uforsigtige spidsformuleringer har bidraget til tvivlen om, hvorvidt der er nogen særlig grund til at fæste lid til noget, bare fordi det kalder sig videnskab.

Problemet er, som Lisbeth Knudsen fremhævede i et indlæg ved Det Unge Akademis tiårs jubilæum i 2021, principielt det samme for videnskaben og den seriøse journalistik, og generelt for alle som synes det er værd at gøre sig umage for at finde sandheden om en sag, inden man udtaler sin mening.

Jeg har valgt de to indledende citater for at illustrere to positioner, som jeg mener der er behov for at afgrænse sig effektivt og overbevisende fra i den hjemlige debat. Den ene går ud på, at man ikke skal tro engagerede personer over en dørtærskel, fordi de kun ser det, der støtter deres eget standpunkt. Den anden går ud på, at man som engageret forsker har ret til at blæse på de spilleregler, der gælder i det etablerede samfund, fordi det vigtigste er, hvem man holder med.

De to synspunkter er placeret på hver sin politiske fløj – men det interessante er faktisk det, de er enige om: at holdninger og værdier overtrumfer kravet om at overholde de fælles

spilleregler. Hvis den overbevisning breder sig fra yderfløjene og indefter, er det en fundamental trussel mod videnskabens mulighed for at påpege ubelejlige sandheder og få det demokratiske fællesskab til at tage dem alvorligt og agere på dem.

2. Samfundskontrakten

I det øjeblik man ikke kan henvise til selve den ubetinget objektive virkelighed, er det imidlertid sværere at fastlægge, hvad man så har at holde sig til. En grundlæggende faktor har at gøre med det, der er den rigtige pointe i socialkonstruktivismen, nemlig at viden er nødt til at konstrueres socialt, hvis man skal kunne bygge på den i fællesskab.

Dette er den positive halvdel af indsigten i den samfunds-skabte viden. Den peger på den stik modsatte konklusion af den negative (og frivole) version af socialkonstruktivismen, som groft sagt går ud på, at viden bare er noget vi finder på. I modsætning hertil betoner den positive indsigt, at det er vigtigt at vi søger sandheden sammen. Vi skal i fællesskab overholde spille-reglerne for at skabe pålidelig viden – for hvis ikke vi gør det, vil der ikke findes nogen pålidelig viden at holde sig til. Denne principielle pointe understøttes af den erfaring, at viden bliver sikrere af, at flere øjne kikker med; man kan tale om fagfællebedømmelse som en samfundsproces.

Det er også derfor, samfundskontrakten omkring videnskab er så vigtig. Og det betyder blandt andet, at den enkelte forsker ikke selv kan bestemme, hvad spillereglerne er. Selvom man undertiden er alene om at have ret, og traditionen undertiden har uret, er man nødt til at påtage sig det arbejde at sørge for at dette bliver en fælles indsigt, og ikke bare ens egen.

Samfundskontrakten omkring videnskaben beror derfor – ligesom demokratiet selv – på at samfundsborgerne, selvom de er uenige om andre ting, går sammen om at fastholde spillereglerne. Ellers skrider vidensgrundlaget.

Det betyder ikke, at man skal være enige – men det betyder, at man bekender sig til en fælles proces om at finde ud af, hvem der har ret. Som påpeget af Bourdieu,² afhænger håndteringen af uenigheder i de forskellige samfundsmæssige 'felter' ('champs') af, at man er enige om kamppladsen og spillereglerne. Ligesom man ikke kan vinde en fodboldkamp uden at overholde spillereglerne, afhænger videnskaben som institution af, at man har fælles spilleregler for afgørelsen af uenigheder. Ellers hører alting bogstavelig talt op. Fodboldkampen må afbrydes, den videnskabelige diskussion må indstilles, og knivene kommer frem.

Jeg vil på den baggrund vende tilbage til citatet fra Søren Mau om, at alting er politisk, og det overordnede spørgsmål er, hvem man holder med. For den der har oplevet 1970-erne på Københavns Universitet, er det at læse Søren Mau i dag lidt som pludselig at se en stegosaurus gå ned ad havegangen. Påstanden om det politiskes primat har noget berusende over sig – nu gælder det kampen for retfærdighed! – men folk fra min generation har været på det sted før og ved, hvilke farer der er knyttet til det.

Det vil føre for vidt at gå ind i en nærmere analyse af erfaringerne med venstrefløjens i den periode. I mangel heraf vil jeg nøjes med et par illustrative observationer. Jeg husker således diskussioner med personligt uhyre flinke og fredelige danske bekendte, som forsvarede Rote Armee Fraktions mord

² Pierre Bourdieu, "Imposer une vision du monde," *Le Monde diplomatique*, januar 2022, 3.

og bortførelser med henvisning til kampen mod uretten og gamle nazi-inficerede magtstrukturer i Tyskland (Vesttyskland!). Nylig afdøde Hans-Jørgen Schanz nåede også at udtale bekymring for, om den nye generation af marxister var på vej til at begå samme fejl som hans generation af 70'er-marxister.

For videnskabsinstitutionen ville en opslutning om Mau-positionen bl.a. betyde, at engagerede forskere måtte stå skoleret for kolleger, hvis deres videnskabelige konklusioner kunne bruges af de politisk forkerte – uanset om konklusionerne er retvisende eller ej. Er det en faktisk risiko?

Det ville være rart, hvis man kunne sige klart nej til det spørgsmål. Vi vender tilbage til det senere, når vi har behandlet spørgsmålet om konkurrerende perspektiver. I den nuværende sammenhæng er pointen, at denne position udelukker en samfundskontrakt omkring videnskaben. Hvis videnskaben kun må gavne de rigtige og ikke de forkerte, har de andre ('forkerte') ikke nogen gyldig grund til at lege med. Kontrakten forudsætter, at man kan adskille de resultater, man når frem til, fra sit politiske standpunkt. Den viden, man får fællesskabets penge for at forske sig frem til, skal være gyldig både for os og dem, og dermed potentielt være nyttig for de andre, som man er politisk uenig med. Ellers har skatteyderne god grund til at spørge sig selv, hvorfor de skal finansiere forskere, de er politisk uenige med.

Det er vigtigt at være klar over, at dette ikke kun er en moralsk betragtning – det er en kausalt virkningsfuld mekanisme, der er indbygget i verdens indretning. Problemstillingen er udforsket under overskriften 'altruisme': Evolutionære biologer troede i lang tid, at kun de organismer, der hensynsløst satte deres egne interesser igennem, kunne overleve i kampen for tilværelsen – den klassiske forståelse af 'darwinisme'. Men det

har vist sig at være forkert. Samarbejdsvilje, herunder hensyn til andre, kan nemlig give en evolutionær fordel (med homo sapiens som mønstereksempel, jf. bl.a. Tomasello).³

Men en sådan altruisme er kun evolutionært levedygtig under én betingelse: At enkeltindivider ikke kan indrette sig sådan, at de høster fordelene af samarbejde og altruisme, uden at de selv samarbejder og viser altruisme. Hvis det var en mulighed, ville det stille snylterne gunstigere end bidragyderne – og derfor ville snylterne være de sejrende i udviklingshistorien (indtil de også døde ud, fordi de ikke længere havde nogen at snylte på).

Man må derfor antage, at de former for samarbejde og altruisme mellem organismer, der overlever i det lange løb, har mekanismer til at sætte ind over for folk, der ikke leverer deres bidrag. Michael Bang Pedersen⁴ har i en omfattende undersøgelse vist, at der er ting der tyder på, at dette også gælder helt konkret altruisme i menneskelige sammenhænge. Der er store kulturforskelle mht. hvor meget hjælp man kan forvente af fællesskabet, hvis man kommer ud i problemer – men på tværs af disse forskelle er der enighed om, at hvis det er tydeligt at ens ulykke ikke er ens egen fejl, fortjener man hjælp – og hvis man omvendt prøver at snyde sig til noget, man ikke er berettiget til, skal man ikke have hjælp.

For forskningen betyder det, at hvis man overtræder den sociale kontrakt om, at ens forskning skal foregå i overensstemmelse med den fælles sociale kontrakt, må man regne med repressalier – ikke på grund af individuelle personer som Henrik

³ Michael Tomasello, *Origins of Human Communication* (Cambridge, MA: MIT press, 2008).

⁴ Michael Bang Petersen, "Evolutionary political psychology: On the origin and structure of heuristics and biases in politics," *Political Psychology* 36 (2015): 45-78.

Dahl, men på grund af denne grundlæggende evolutionære dynamik. Grundforskningens fremtid afhænger af samarbejdsvilje – metaforisk udtrykt afhænger den af, at der er tilslutning fra folk, der i øvrigt er uenige, til en samfundskontrakt omkring videnskaben. Denne artikel fremlægger derfor et bud på, hvordan en sådan samfundskontrakt kunne se ud.

3. Objektivitet, faktualitet og perspektivforskelle: Efter positivismen – hvad så?

Objektivitetsbegrebet er ikke bare forkert, det er også farligt. Det skyldes, at det opererer med en skillelinje, der ser bestikkende ud og er vel indarbejdet i den kollektive bevidsthed. Ifølge denne vanetænkning er en påstand enten objektiv, dvs. den har grundlag i fakta uden for den enkeltes bevidsthed, eller også er den subjektiv og afspejler bare, hvad afsenderen selv synes. Begrebet 'objektiv' dækker derved delvis over noget centralt og nødvendigt, men samtidig også over en historisk fejltagelse, fordi det ikke medtænker spørgsmålet om, hvilket perspektiv man anskuer genstanden fra.

Positivismens historiske fejltagelse består i den antagelse, at sand viden er uafhængig af forskerens arbejde med stoffet, og eksisterer i et lufttomt rum, hvor menneskelige betragtninger ikke har adgang. Det rigtige i kravet om objektivitet kan bedre udtrykkes med begrebet 'faktualitet': Sand viden må afspejle faktuelle egenskaber ved genstanden. Forskellen i forhold til objektivitet er, at det ikke er de samme fakta man opdager, hvis man ser genstanden fra forskellige synsvinkler. Men uanset hvilket perspektiv man vælger, vil der være nogle faktuelle observationer man kan gøre, samtidig med at det vil være muligt at begå fejl, også i forhold til ens eget selvvalgte perspektiv. Man

kan ikke vælge egne fakta, selvom man vælger sit eget perspektiv (eksempler nedenfor!).

Med til perspektiv hører både, at man anlægger en bestemt betragtning, herunder måske et værdigrundlag, og at man i forlængelse heraf vælger en videnskabelig metode. Kravet om faktualitet betyder, at de egenskaber ved genstanden man opdager skal være egenskaber, som andre forskere også ville opdage, hvis de prøvede at anlægge samme betragtning og bruge samme metode.

I mange år kunne det være svært at få socialkonstruktivt indstillede samfundsforskere til at gå ind på denne sontring, fordi de havde det dårligt med at operere med fakta, der ikke var afhængige af sociale tolkninger. Her kan man imidlertid sige om Trump, at der ikke er noget der er så galt, at det ikke er godt for noget: Efter at Trump blev valgt til præsident, har det været sværere at finde forskere, der er parat til at sige noget grimt om faktualitet.

Denne pointe er helt central, så jeg vil lige gentage den på en anden måde: Forestillingen om én objektiv beskrivelse, hvori alt kan indpasses, er en forenkling, som ikke kan opretholdes. Men når man siger, at objektivitet ikke er mulig, kan denne konstatering i en polariseret debat komme til at legitimere en relativisme, der heller ikke er troværdig. Perspektivismen undgår begge disse fejl.

Berettigelsen af perspektivisme er umiddelbart indlysende ved beskrivelser af samfundsmæssige fænomener. Kolonihistorien set fra kolonimagternes perspektiv tager sig anderledes ud end kolonihistorien set fra de koloniseredes perspektiv, også hvis begge parter respekterer faktualitetskravet (jf. nedenfor). Men betydningen af perspektiv gælder også i natur-

videnskaberne. Giere⁵ bruger eksemplet farvesyn i biologien: Vi ved nu, at forskellige organismer oplever farver forskelligt, og det vil sige, at man ikke meningsfyldt kan sige, hvilken farve en genstand har, uden at medtænke den neurale arkitektur hos den organisme, der ser på den. Hertil kommer valget af metode, som også kan betinge forskellige beskrivelser af samme genstand.

Dette er undertiden brugt som bevis på, at sandheden er forskellig afhængig af, hvor man ser tingene fra. Men det er en fejltagelse. Den 26. januar er den dato i 1788, hvor den britiske flåde ankom og gjorde krav på australsk område. Den fejres traditionelt i Australien som 'foundation day' eller 'Australia day'. I vore dage er grupper af aboriginere imidlertid begyndt at kalde den 'Invasion day' eller 'Day of mourning'. Det betyder, at de to grupper lægger vægt på forskellige ting, og deres redegørelse for denne dag vil være meget forskellige. Men det betyder ikke, at de frit kan opfinde deres egne fakta om denne dag. Det betyder heller ikke, at man har ret til at fravælge de fakta, der er ubelejlige for ens egne foretrukne konklusioner ('cherry picking'). Når først perspektivet er valgt, hænger man på de resultater, der kommer ud af at anlægge det. Perspektivforskelle er således noget andet end faktaforskelle. Problemstillingen om, hvordan man kan forene indsigten i forskellige perspektiver med et uforkortet sandhedskrav er gennemanalyseret af MacIntyre.⁶

Det har den glædelige konsekvens for kritisk engagerede grundforskere, at de kan anlægge et perspektiv på de begivenheder de beskriver, som afspejler deres egen opfattelse af, hvad det politisk mest relevante perspektiv er – uden af den

⁵ Ronald N. Giere, *Scientific Perspectivism* (Chicago: University of Chicago Press, 2006).

⁶ Alasdair MacIntyre, *Whose Justice? Which Rationality?* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1988).

grund at gå på kompromis med videnskabens fælles spilleregler. Indvandrerforskere kan vælge at se tingene fra indvandrernes perspektiv. Arbejderforskere kan vælge at se tingene fra arbejdernes perspektiv. Biologer kan forske ud fra en problemstilling, der lægger vægt på bedre vilkår for dyr og planter. Men den kontraktlige betingelse er, at deres beskrivelser overholder kravet om faktualitet. I kraft af den kan politiske modstandere også have gavn af dem – ud fra den grundlæggende antagelse, at det er vigtigt at forstå også hvordan tingene ser ud fra den anden side (hvad enten man vil bruge denne viden til at skabe bedre forståelse imellem parterne, eller man vil bruge den til at træffe forholdsregler for at beskytte sig imod fjendens onde hensigter).

Det ultimative videnskabelige mål er en beskrivelse, der inddrager alle relevante perspektiver inklusive de modsætninger, der er imellem dem – og de bør så kunne forklares ved egenskaber ved perspektiverne plus egenskaber ved genstanden. En lidt abstrakt, men vigtig pointe (jf kapitel XVIII hos MacIntyre) er, at to beskrivelser, der starter fra hver sit perspektiv, kan ende med at fusionere i et samlet og mere omfattende perspektiv, hvor de tilsyneladende modsætninger lader sig opløse ved en bedre gennemtænkning af den samlede problemstilling. Men dette kan ikke afgøres, før det nødvendige vidensarbejde er gennemført med respekt for de forskellige perspektiviske udgangspunkter. At tage udgangspunkt i relativisme er derfor dårlig videnskab.

Med til at videnskaben er et fælles projekt hører at tillade andre forskere den samme ret som man tillader sig selv. Hvis ikke man giver adgang til at anlægge forskellige, modstridende perspektiver, kan videnskaben ikke være et fælles projekt, som

alle bidrager til uanset deres politiske standpunkt. Den fælles videnskabelige pligt til at søge sandheden er afhængig af denne diversitet: Sandheden er perspektivisk kompleks, i stedet for at være ens for alle betragtninger.

Med et aktuelt eksempel: Man kan ikke forstå, hvad der foregår i en krig, hvis ikke man forstår, hvad der driver begge parter. Man kan således ikke forstå krigen i Ukraine, hvis ikke man forstår, hvordan den tager sig ud set fra Putins perspektiv. Det betyder ikke, at man skal være enig med Putin for at kunne forstå hans perspektiv, hvad Jakob Rosenkrands ellers kunne synes at mene, da han tog emnet op i Deadline (24. januar 2022). Putins perspektiv er en del af den faktuelle baggrund for begivenhederne, og at forstå dette faktuelle forhold er ikke det samme som at være holdningsmæssigt enig med folk, der selv indtager dette perspektiv

4. Woke og academia

Med udgangspunkt i denne tilgang kan man også være mere præcis om, hvad der er problemet ved det sæt af holdninger, som med en samlebetegnelse kaldes woke, eller med en kritiseret betegnelse identitetspolitikken, således som den har udfoldet sig især på anglofone universiteter. For at forstå problemet er man nødt til at skelne imellem det værdigrundlag, som denne tidsånd sætter på dagsordenen, og den akademiske praksis, der undertiden udfoldes med henvisning til dette værdigrundlag.

Der er (naturligvis) intet som helst videnskabeligt problematisk i at lægge et værdisæt til grund, hvor man sætter fokus på grupper, der er blevet forskelsbehandlet på grund af race, seksualitet eller etnisk tilhørsforhold, og derudfra peger på,

hvad der mangler i at de kan få samme muligheder og rettigheder som den hegemoniske hvide majoritet. Ud fra dette værdisæt vil man naturligt kæmpe for at opprioritere valget af forskningsgenstande, der er relevante for denne betragtning, og for at anlægge et perspektiv som er relevant for de hidtil marginaliserede grupper. En sådan bestræbelse ligger klart inden for samfundskontrakten, fordi også den hvide majoritet har en oplysningsinteresse i at forstå, hvordan verden ser ud fra de marginaliseredes synspunkt. De faktuelle forhold man kan afdække, ville medlemmer af det hvide hegemoni også opdage og anerkende som fakta, i det øjeblik de formåede at se tingene fra dette perspektiv.

Hvis vi nu antager, at hovedparten af migrationsforskerne i Danmark er tilbøjelige til at se tingene fra indvandreres perspektiv, i stedet for at se det fra et etnisk dansk synspunkt, er dette således ikke noget problem for samfundskontrakten (men det kan selvfølgelig være irriterende for folk, når deres perspektiv er relativt tyndt dækket i forskningslitteraturen, og det synes jeg man må have generøsitet til at forstå, også set fra kritiske og engagerede samfundsforskeres side).

Når dette ikke bør anses for at være i strid med samfundskontrakten, hænger det bl.a. sammen med, at det er et grundtræk ved forskningen, at det er historisk foranderligt hvad det dominerende videnskabelige perspektiv er på genstanden. Der har således aldrig været en tilstand, hvor alle politiske og værdimæssige perspektiver er proportionalt repræsenteret – det er simpelt hen ikke sådan, forskningen arbejder. Forskningen er ikke holdningsmæssigt synkroniseret med tidsånden og har aldrig været det.

Betingelsen for at dette kan fortsætte er naturligvis, at man overholder faktualitetskravet – at de ting forskeren peger på også ville være synlige for andre, der anlagde det samme perspektiv. I det øjeblik man ser bort fra ubelejlige fakta, som man burde have opdaget, fordi man er bange for at kunne give ammunition til de politisk forkerte, er samfundskontrakten om videnskaben brudt.

Men der er også en anden måde man kan overtræde samfundskontrakten på. Der sker, hvis man nægter andre samme ret til at vælge perspektiv. Det er her, der er grund til at være på vagt over for visse holdninger, der er kommet til udtryk fra (selvudnævnte) repræsentanter for det sæt af holdninger, der dækkes af samlebetegnelsen 'woke'. Når et sådant sæt af holdninger lægges til grund for udformningen af forskningsprojekter, udgør det et 'perspektiv' i den forstand der er emnet for denne artikel, som jeg med en lidt brutal men illustrativ forenkling vil kalde woke-perspektivet. Woke-perspektivet har været underprioriteret i forskningstraditionen, og det er derfor naturligt og rimeligt, at det gerne vil fylde mere i landskabet. Men dette er ikke det samme som at sige, at det skal være det eneste tilladte perspektiv.

Man skal være uhyre forsigtig med hvad man siger, på grund af den ophidsede stemning der har været omkring dette emne. Overalt når et nyt perspektiv dukker op, er der en konflikt om territoriet med det perspektiv, der før har været dominerende, og især på amerikanske universiteter har det historisk udløst giftige fløjkrige. Det er ikke noget nyt – det er klassisk i akademisk idéhistorie. I lingvistikken har Chomskys generative grammatik groft sagt været den videnskabelige skole, der havde den suverænt bedste kampteknik, og den har trængt rivaler ud i periferien. Resultatet er, set fra et funktionelt-kognitivt perspektiv

som mit eget, helt ude af proportioner med hvor overbevisende dens akademiske resultater har været.

Et andet eksempel: I en årrække var behaviorismen nærmest enerådende på psykologiske institutter i USA, også selvom dens påstand om at man videnskabeligt set var nødt til at se bort fra eksistensen af bevidsthed, ikke var holdbar. Den slags hører med til videnskabens sociologi, som en uundgåelig bivirkning af selve idekampen: Når nye ideer trænger sig på, trænger dens repræsentanter sig også på, der hvor stillingerne skal besættes og tidsskrifternes redaktionelle linje skal lægges.

Men det at kæmpe om territoriet er ikke det samme som at gå ind for et eksplicit princip om, at forskning, der anlægger et andet perspektiv end ens eget, bør bringes til tavshed. Et sådant princip har status af illegitim magtudøvelse. Det er ikke en del af det officielt anerkendte system, som man kan forvente tilslutning til fra medlemmerne af offentligheden og det videnskabelige samfund.

I praksis kan det være en hårfin distinktion. Det er således OK for den enkelte forsker at arbejde for, at en stilling ikke skal besættes af fjenden, men hellere af en der anlægger samme perspektiv som en selv – men det er ikke OK at vedtage en generel politik om, at fjenden slet ikke må få stillinger. Her skal ikke mindst folk i ledelsen balancere på en knivsæg. Den omdiskuterede folketingsdagsorden, som opfordrede ledelserne til at undgå ensidighed i de videnskabelige miljøer, havner midt i dette dilemma.

I det øjeblik man opstiller et generelt krav om, at forskning skal bringes til tavshed, hvis ikke den anlægger samme perspektiv som man selv gør, lader man derfor hensynet til at være på den rigtige side overtrumfe spillereglerne for

videnskaben. Det kan man naturligvis personligt vælge at gøre, men så overtræder man samfundskontrakten, og man trykker på en knap, som risikerer at udløse en dynamik, der betyder, at samfundskontrakten om videnskabens frihed braser sammen.

Dette er relevant for, hvad man efter min opfattelse bør lære af affæren om kritikken af sikkerhedsliggørelsesteorien.⁷ I denne sammenhæng er hovedpointen ikke kvaliteten af argumentationen i den famøse artikel, men selve rationalet, således som det udtrykkes i konklusionen. Efter at artiklen har anført en række betragtninger om sikkerhedsliggørelsesteorien, hedder det

This perspective is only made possible by ignoring colonial history, ongoing (settler-)colonial relations, and the racial violence of normal liberal politics....⁸

Teorien må ifølge dette ræsonnement forkastes, fordi det perspektiv, den anlægger, ignorerer – dvs. den omhandler ikke – de racistiske dele af virkeligheden, som teorien ifølge kritikerne burde handle om. Dette perspektiv anses for utilladeligt, og ikke engang begrebet sikkerhedsliggørelse kan ifølge kritikerne få licens til at blive stående.

Det fremgår imidlertid af den opfattelse jeg har fremlagt ovenfor, at retten til at anlægge et bestemt perspektiv snarere end et andet er det helt grundlæggende for samfundskontrakten

⁷ Alison Howell og Melanie Richter-Montpetit, "Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School," *Security Dialogue* 51, nr. 1 (2020): 3–22.

⁸ Howell og Richter-Montpetit, "Is securitization theory racist?" 16.

omkring forskningsfriheden. Dette følger af, at sandheden er perspektivisk kompleks – den kan kun nås ved at anlægge mere end ét perspektiv på genstanden. Man kan ikke tænke sig forskningsfrihed uden friheden til at anlægge det ene perspektiv og derfor ignorere det andet.

Problemet kan håndteres ved at skelne mellem to sider af woke-programmet, nemlig mellem hvad man kunne kalde den positive og den negative agenda. Den positive agenda er bestræbelsen på at mægtiggøre hidtil undertrykte grupper og sikre dem en adgang til sociale privilegier, som de uretmæssigt er blevet nægtet, herunder plads i den fælles bevidsthed. Jeg vil tro, de fleste kan mobilisere en vis forståelse for denne positive agenda.

Den negative agenda er forsøget på at udelukke andre grupper fra at nyde de privilegier, man selv kæmper for, herunder adgangen til at udtrykke andre synspunkter ('no platforming' etc.). Parallellen mellem videnskabens situation og de oplysningsorienterede mediers situation (jvf. Lisbeth Knudsens pointe, citeret ovenfor) kan illustreres med det forhold at New York Times fyrede en medarbejder for at optage et indlæg fra en republikansk politiker.

Man kan anlægge to forskellige perspektiver på den positive og den negative agenda. Hvis man anskuer det ud fra magtkamp-perspektivet, hænger de to sider logisk sammen og er nærmest uadskillelige: Kampen for selv at overtage territoriet er samtidig en kamp for, at de andre skal miste territoriet.

Men hvis man anskuer det som et spørgsmål om at leve op til samfundskontrakten om videnskab og oplysning, er de to perspektiver på hver sin side af kampen. Den positive agenda er i bedste overensstemmelse med videnskabs- og

oplysningshistorien – et nyt perspektiv der træder ind på scenen og påpeger manglerne i de gamle perspektiver. Den negative agenda, derimod, er det stik modsatte. Den er fjenden i ny skikkelse – på samme side som pavens standpunkt over for Galilei og Stalins over for evolutionsbiologien.

I forhold til min pointe er dette det principielt farlige i den famøse artikels kritik af sikkerhedsliggørelsen. Men prioriteringen af holdningen frem for forskningsfriheden kan hurtigt blive farlig også for folk, der er på den 'rigtige' side, jvf. gennemgangen i duplikken fra Wæver og Buzan.⁹ Her skal især advares imod en argumentationsform, der beror på 'guilt by association', altså at selve det at der i en artikel henvises til forfattere, hvis synspunkter man anser for kritisable, kan bruges til at mistænkeliggøre argumentationen – en teknik der bl.a. er kendt fra den McCarthyistiske heksejagt i USA, som den fx kan studeres i FBI-indberetningen om Orson Welles.¹⁰

En sådan situation råder ikke i det videnskabelige miljø i Danmark. Men der er grund til at være opmærksom på risikoen. Alle gode kræfter bør samles om at forhindre, at den velkendte tendens til at Danmark efterligner den anglofone verden, sætter sig igennem på dette punkt.

5. Grundforskning, strategisk forskning og myndighedsrådgivning

Argumentationen indtil nu har handlet om grundforskning. Men grundforskning er ikke den eneste form for forskning. Hvis man skal diskutere samfundskontrakten, er det nødvendigt at være

⁹ Ole Wæver og Barry Buzan, "Racism and responsibility – The critical limits of deepfake methodology in security studies: A reply to Howell and Richter-Montpetit," *Security Dialogue* 51, nr. 4 (2020): 1–9.

¹⁰ FBI, "Subject: Orson Welles." FBI Records: The vault.

præcis omkring forholdet mellem tre forskellige slags forskning. Det gælder i særlig grad, hvis man skal skabe klarhed omkring de paragraffer af samfundskontrakten, der handler om forskningsfrihed. Hvis grundforskningen skal bevare den frihed alle officielt er enige om at den skal have, kræves der en præcis afgrænsning fra to andre slags forskning – nemlig strategisk forskning og sektorforskning, sidstnævnte også kendt som forskningsbaseret myndighedsbetjening. Disse sondringer står ikke så klart i den offentlige debat, som der er brug for.

Kendetegnet for strategisk forskning er, at forskningsgenstanden er defineret ud fra et samfundsmæssigt mål, der skal nås. Region Hovedstadens Strategiske Forskningsråd har fx finansieret forskning i kognitiv træning for gravide med risiko for fødselsdepression. Man har et samfundsproblem, og så prøver man at sætte forskning i gang på området.

Der er to ting, der er vigtige i den forbindelse.

For det første: Når man ser på hvad der konkret forgår i selve forskningen, kan man ikke se forskel på, om det er grundforskning eller strategisk forskning – kravene og processerne er nøjagtig de samme, og det ene er ikke bedre eller fornemmere end det andet.

For det andet: Forskellen ligger i den rolle det konkrete praktiske mål spiller som succeskriterium. Grundforskning er defineret ved ikke at være bundet af et sådant succeskriterium. Det kan virke provokerende på dem, der synes at man skal kunne se, hvad forskningen gør godt for. Men begrundelsen for at en sådan frihed bør være acceptabel i relation til samfundskontrakten, er at netop dette giver mulighed for, at forskeren forfølger sine ideer, uanset hvor de måtte føre hende hen, og derved leder frem til uventede nye resultater.

Ingen i grundforskningsverdenen vil formodentlig benægte, at der er brug for strategisk forskning. Fx er der i øjeblikket brug for strategisk forskning i grøn energi. Derimod kan man godt få den oplevelse, at den traditionelle positive holdning til grundforskningen er ved at erodere i samfundet uden for forskningsverdenen. Slagord som 'fra forskning til faktura' og fokus på 'grand challenges' har betydet, at spørgsmål om hvad forskningen skal bruges til er blevet mere insisterende.

En aktuel diskussion kan illustrere hvilket problem det udgør, i første omgang for videnskaben, men i næste omgang også for samfundet.¹¹ I forbindelse med en diskussion om forskningens aktuelle situation sagde Thomas Just Sørensen (med rette), at man skulle passe på ikke i sin argumentation at oversælge grundforskningens direkte anvendelighed. I forbindelse med den velvilje, som forskningen havde opnået for sin evne til at hjælpe os igennem covid-19-pandemien, skulle man derfor være opmærksom på, at de grundvidenskabelige fremskridt (MRNA-vaccine-teknologien), som have muliggjort den lynhurtige vaccineproduktion, var sket for flere årtier siden. Det er faktisk en ganske fascinerende historie.¹² Den begyndte i 1980'erne, og det varede længe inden man kunne se resultaterne. En nobelpristager havde undervejs bl.a. hævdet at det hele var et fuldkomment vildspor ('completely shit' var den konkrete formulering!). Hvis et sandsynligt direkte mål havde været krævet som forudsætning for at gå videre ad den vej, ville man nok ikke have fået penge til det.

¹¹ Den konkrete meningsudveksling jeg refererer til, fandt sted ved et seminar arrangeret i anledning af Det Unge Akademis tiårsjubilæum i efteråret 2021.

¹² Elie Dolgin, "The Tangled History of MRNA vaccines," *Nature* 597 (2021): 318-324.

Til bemærkningen om risikoen for at oversælge grundforskningen svarede Lisbeth Knudsen (formodentlig også med rette), at realiteten var den, at man var nødt til at forsvare forskningen med henvisning til hvad den kunne bruges til. Hvis det er tilfældet, kan man imidlertid som grundforsker være stillet over for det ubehagelige valg, at man fristes til at overbetone sin forsknings anvendelighed i tillid til hvad fremtiden måtte bringe – eller også må give fortabt over for legitimeringskravet.

Hvis man sætter dette problem ind i relation til samfundskontrakten, og dermed også anskuer det principielt, må man fastholde at samfundskontrakten for grundforskning ikke kan stille krav om strategisk anvendelighed som noget det enkelte forskningsprojekt skal kunne gøre rede for. Derimod er det rimeligt at spørge, hvad grundforskningen som helhed giver tilbage til samfundet, når man anskuer det over en tilstrækkelig lang tidsperiode.

Ralf Hemmingsen gav som eksempel engang i sin rektortid på KU en liste over forskningsfelter, som IKKE var opregnet i en liste opstillet af præsident Franklin D. Roosevelt (lige før 2. verdenskrig) over forskningsområder, som samfundet havde gavn af. Blandt de iøjnefaldende fravær var computeren og laser-lys. Anvendeligheden af den forskning, der førte frem til disse nybrud, viste sig først længe efter at grundforskningen havde gjort sit – men den kom. For samfundet kan der således i grundforskningen ikke gives nogen sikkerhed for, at det enkelte projekt giver noget tilbage – men det at man har grundforskningen som helhed kørende skal jo helst kunne vises at være af værdi.

Ikke alle forskere kan med sandsynligheden i behold henvise til, at hvis man bare lader dem arbejde i fred længe nok,

skal de nok opfinde noget i stil med computeren og laser-lyset. Hvad skal de så gøre, stillet over for legitimeringskravet?

En central og under-italet værdi er det forhold, at grundforskning som en del af universitetsstabens arbejdsforpligtelse udgør et grundlæggende vækstlag i samfundets vidensberedskab. Dette vækstlag siver så via uddannelsessystemet videre ud i samfundet. Uanset de enkelte forskningsprojekters konkrete værdi udgør denne funktion en sikring af, at samfundets vidensgrundlag hele tiden opdateres, også ved at være i kontakt med hele den internationale forskningsverden. Vi har lov til at håbe at tilliden til, at det kan betale sig for samfundet på langt sigt at have grundforskning, ikke eroderes videre.

En endnu skarpere profileret forskel i forhold til grundforskningen tegner sig, hvis man ser på sektorforskning, dvs. myndighedsbetjening. Her er der en endnu snævrere relation mellem den opgave, der skal løses, og den forskning, der skal udføres. Det drejer sig typisk om en politisk dagsorden, der skal belyses forskningsmæssigt, fx spørgsmålet om hvor meget udledningen af kvælstof vil blive påvirket af en lempelse i gødskningsreglerne.

Her kan forskeren hverken bestemme det område der skal forskes i, eller de spørgsmål der skal stilles. Spørgsmålet om forskningsfrihed stiller sig derfor helt anderledes end for grundforskningen. Hvis ikke forskerne respekterer rekvirentens opgave, er de som en butik der leverer plantefars, når kunden bestiller kødfars – måske med henvisning til, at det synes man er bedre for verden. De forskere skal ikke vente at blive spurgt næste gang.

Det aspekt, som har domineret den offentlige diskussion, er skandalerne om politisk pression over for forskerne, og det har at gøre med sandhedskravets primat, også når perspektivet er givet på forhånd. Rekvirenten bør naturligvis ikke kunne presse forskere til at sige noget, der ikke passer, også selvom forskerne er nødt til at acceptere det ønskede perspektiv på genstanden.

Men for samfundet er det andet aspekt også vigtigt, selvom det har været stort set fraværende i debatten. Det er en demokratisk given sag, at den lovligt valgte regering har ret til at vælge hvilke spørgsmål, den ønsker at få besvaret, når den udbyder en myndighedsopgave. Det vil være utilbørligt for forskere i myndighedsbetjening at sætte deres egne spørgsmål i stedet for dem, som politikerne ønsker besvaret. Hertil kommer, at man i forbindelse med myndighedsbetjening må tage udgangspunkt i en vurdering af, hvad der er den videnskabelige konsensus om emnet. En grundforsker er frit stillet til at fremsætte sine egne ideer, også selvom de ikke er fuldt sandsynliggjorte, endsige validerede – men dette vil være uansvarligt i en myndighedsopgave. Her er der altså ingen frihed til at vælge område, ingen frihed til at anlægge eget perspektiv, og ingen metodefrihed i forhold til hvad der er god latin på området.

Dette har betydning for et af lavpunkterne i forholdet mellem forskerne og den offentlige debat, nemlig mediestormen omkring RUC-rapporten 'Magt og (M)ulighed'.¹³ Den kan illustrere det påtrængende behov for at skabe klarhed over samfundskontrakten på dette punkt.

¹³ Lise Poulsen Galal og Lise Lund Liebmann, *Magt og (M)ulighed. Forhandlinger af konformitet, autoritet og mobilitet blandt etniske minoritetsborgere i Danmark* (Roskilde: Roskilde Universitet, 2020).

Forløbet var i korthed det, at Integrationsministeriet, dengang ledet af Inger Støjberg, satte nogle penge fra satspuljen af til forskning i 'æresrelaterede konflikter og negativ social kontrol'. Formålet var, at denne forskning kunne indgå i et undervisningsmateriale med henblik på en "målrettet formidlingsindsats over for fagprofessionelle fx i forhold til problemstillinger som tvangsægteskaber og æresrelateret vold eller trusler". To forskere fra RUC fik en bevilling, og resultatet var den nævnte rapport, som blev genstand for en heftig efterfølgende debat, dels om dens konklusioner og dels om ministeriets efterfølgende beslutning om dels ikke at følge op på rapporten og dels tage den ned fra ministeriets hjemmeside.

Pointen her er ikke at gå ind i debatten om hvorvidt rapporten isoleret set var god eller dårlig. Jeg tager udgangspunkt i den antagelse at rapporten er god nok til det, den har valgt at undersøge. Den har bare valgt at undersøge noget andet end det myndighederne havde defineret som opgaven.

Det rapporten gør, som sådan set er interessant nok, er at lave en spørgeskemaundersøgelse blandt stærke og velfungerende minoritetspersoner om deres erfaringer med 'konformitetspres' – et begreb som forfatterne i forordet motiverer at de sætter i stedet for ministeriets nøglebegreb om 'æresrelateret social kontrol'. Undersøgelsen viser, at konformitetspres er noget man bl.a. oplever fra majoritetens side, altså pres i retning af at gøre sig mere konform i forhold til det danske samfunds spilleregler. Normen om at man som islamisk kvinde beskytter sin ære ved ikke at have kærester og sex før ægteskabet, opleves derimod som en værdi, man identificerer sig med, ikke som et pres, og ære kan derfor også være en positiv værdi for de pågældende kvinder.

Men det kan jo ske, at man oplever pres også fra forældrene. Derfor er det heller ikke så mærkeligt, at nogle interviewede siger, at koran- og islamundervisning kan være et godt middel til at modsætte sig kontrol – hvis man kan vise, at man har bedre styr end forældrene på islams værdier, er det jo et nyttigt redskab at have. Negativ kontrol med henvisning til krav om ærbarhed og hensyn til familiens ære er derimod stort set ukendt blandt informanterne.

Derfor handler denne rapport om noget andet end det, opgaven gik ud på. Hvis nu rapporten mente at have påvist, at negativ æresrelateret kontrol ikke fandtes, ville det være noget andet – så ville det jo i høj grad være relevant for opgaven. Men det siges eksplicit, at man ikke påstår, at det ikke findes. Man har bare valgt at beskrive noget andet. Derfor ligger problemet her i en manglende bevidsthed om forskellen mellem grundforskning og myndighedsbetjening – et af de problemer som opstod ved indfusioneringen af sektorforskningen i universiteterne i 2007. I myndighedsbetjening er det som sagt den demokratisk valgte regering, der bestemmer hvad man gerne vil have undersøgt. Det er i det demokratiske fællesskabs interesse, at politikere kan bede forskere undersøge hvad faktagrundlaget er forud for udførelsen af en planlagt politisk beslutning – ellers måtte politikerne jo handle udelukkende på deres egne maveforfølelser (det ville jo ikke være særlig demokratisk, hvis det var forskerne, som bestemte hvilke politiske beslutninger man skal overveje at træffe).

Derfor er det også en misforståelse af samfunds-kontrakten, når nogle forskere talte om en krænkelse af forskningsfriheden, 'cancel culture' og 'Berufsverbot' fra ministeriets side, da ministeriet valgte ikke at bruge rapporten og ikke

lod forfatterne undervise på de planlagte kurser om emnet. Ved en sådan kritik sætter man sig ud over den sociale kontrakt om forskernes rolle: Det er ikke forskerne, der skal bestemme, hvad regeringen skal foranstalte kurser i. Det er politikerne, der bestemmer hvilken politik, der skal føres, og når forskningsrapporten vælger at tale om noget andet end det politikken adresserer, kan politikerne ikke bruge den.

Sondringen er helt essentiel. Hvis man gerne vil forsvare den nødvendige frihed for grundforskningen, skal man ikke insistere på retten til at svare på noget andet end det, der blev spurgt om, når man laver myndighedsbetjening. Hvis man ikke sonderer, gør man sig mere sårbar over for krav om, at forskningen som helhed skal være politisk belejlig. Hvor skal politikerne ellers få svar på deres spørgsmål?

Ved diskussionen om dette emne på det seminar, der danner udgangspunkt for denne bog, blev det anført at myndighederne også havde en del af skylden for forløbet, bl.a. ved at godkende projektet til trods for, at det klart fremgik, hvad dets problemstilling ville være. Men det understreger blot yderligere det, der er pointen i denne sammenhæng, at der er behov for en bedre forventningsafstemning omkring forholdet mellem myndighedsopgaver og forskningsfrihed.

Det spørgsmål blev også rejst, om ikke myndighedsrådgivere skulle have mulighed for at udfordre de præmisser, som var lagt til grund for en rådgivningsopgave, hvis de syntes de havde faglig baggrund for at gøre det. Hertil må det ideelle svar være, at den bedste rådgivning ville være den, hvor man gjorde begge dele: Forskerne skulle ifølge dette koncept som det første besvare de stillede spørgsmål så godt det var muligt – men derudover pege på eventuelle spørgsmål, som de ud fra

deres faglige viden fandt, at myndighederne også kunne have valgt at stille, og tillige svare på dem ('pro bono', som det undertiden kaldes). Det er et kendetegn ved god ledelse (også politisk), at man sørger for at have en praksis, der sikrer at man får svar også på de vigtige spørgsmål, man ikke selv tænkte på at stille.¹⁴

6. Konklusion

Tilbage til den diagnose, som ligger til grund for denne artikel: Samfundskontrakten om videnskab er i en prekær situation – og ro om samfundskontrakten er en betingelse for, at forskningen har de arbejdsbetingelser, som er i både samfundets og forskningens interesse.

Den prekære situation skyldes tre forhold – tillidskrise, uenighed og uklarhed. Uklarheden findes på begge sider: forskernes og samfundets.

Tillidskrisen fra politisk side gælder spørgsmålet om hvorvidt man kan stole på, at forskningens resultater bidrager til det fælles vidensgrundlag, snarere end at afspejle forskernes værdigrundlag. Og mistilliden er gensidig: Forskerne føler, at politikere helst vil have belejlige resultater og er uvillige til at høre på resultater, der står i vejen for deres politiske dagsorden.

Uenigheden gælder især spørgsmålet om, hvor tæt forbindelsen bør være mellem politiske ønsker og forskningen. Politikere synes, at forskerne er for tilbøjelige til at forlange fri leg, mens forskerne hævder Galilei-princippet om, at (grund)forskningen skal arbejde uden at være bundet af magthavernes dagsordener, herunder relevanskrav.

¹⁴ Jep Loft og Peter Harder, *Ledelse på afveje* (København: Gad, 2021), 143.

Det er her vigtigt at skelne mellem principper og bevillinger. Det er samfundets ret at bestemme, hvor mange penge der skal sættes af til forskellige typer forskning – forskerne har ikke krav på et tag-selv-bord. Hvis der gives færre penge til grundforskning, er det dårligt for samfundet, men det er ikke et brud på forskningsfriheden. Hvis man sætter betingelser for grundforskernes muligheder for at forfølge deres egne ideer, er det derimod et brud på forskningsfriheden.

Men det er ikke altid nemt at skelne. Problemet om nedskæringen af basisbevillingerne og afhængigheden af ekstern finansiering ligger i grænsezonen: hvis grundforskere reelt er afhængige af andres prioriteringer for at kunne forske, bliver forskningsfriheden rent formel.

Uklarheden gælder flere ting i debatten:

Kravet om objektivitet som (uholdbart) positivistisk ideal er uklart afgrænset fra kravet om faktualitet (som gælder uanset hvilket perspektiv, man anlægger).

Grundforskernes ret til selv at vælge perspektiv er i de mere polemiske formuleringer uklart afgrænset fra spørgsmålet om at vælge de resultater, man når frem til (= 'cherrypicking'), så de passer med forskernes egen dagsorden.

Forskningsfriheden i grundforskning er uklart afgrænset fra de begrænsninger, der gælder for strategisk og (især) myndighedsrelateret forskning.

Den taktiske situation:

Begge parter er mistænksomme – politikerne over hvad der opfattes som forskernes ønske om fri, ideologisk farvet leg, og forskerne over hvad der opfattes som politikernes angreb på forskningsfriheden. Det gælder om at mindske denne tillidskløft –

eller i hvert fald ikke uddybe den – hvis samfundskontrakten om forskningsfrihed skal bestå.

Her kan et opgør med uklarhederne forhåbentlig hjælpe, ikke mindst en afklaring af forskellen mellem faktualitet og objektivitet. Og så skal man frem for alt undgå flagrante overtrædelser af samfundskontrakten, jvf. bustesagen (i kunstverdenen) og sagen om den politiske dagsorden med 1864-serien (i medieverdenen).

Alt dette er delasppekter af denne artikels fundamentale påstand: Det er i forskernes og samfundets fælles interesse at nå frem til en ny samfundskontrakt omkring videnskaben. Det kræver, at man opgiver de forsimplede antagelser om videnskabens væsen og roller, som stadig styrer debatten. Centralt står her erstatningen af det positivistiske krav om absolut objektivitet med en bevidsthed om sandhedens perspektiviske kompleksitet – herunder et uforkortet krav om faktualitet. I forhold til videnskabens sociale forankring vil dette muliggøre en klarere bevidsthed om de forskelle i forskernes frihed, der i sagens natur må gælde, afhængigt af om man taler om grundforskning, strategisk forskning eller myndighedsrådgivning.

Henvisninger

Bourdieu, Pierre. "Imposer une vision du monde." *Le Monde diplomatique*, januar, 2022 : 3.

Dolgin, Elie. "The Tangled History of mRNA vaccines", *Nature* 597 (2021): 318-324.

FBI. "Subject: Orson Welles." FBI Records: The vault.
<https://vault.fbi.gov/george-orson-welles/george-orson-welles-part-01-of-01/view>

Galal, Lise Poulsen, og Lise Lund Liebmann. *Magt og (M)ulighed. Forhandlinger af konformitet, autoritet og mobilitet blandt etniske minoritetsborgere i Danmark*. Roskilde: Roskilde Universitet, 2020, <https://forskning.ruc.dk/da/publications/magt-og-mulighed-forhandlinger-af-konformitet-autoritet-og-mobili>

Giere, Ronald N. *Scientific Perspectivism*. Chicago: University of Chicago Pres, 2006.

Howell, Alison, og Melanie Richter-Montpetit. "Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School." *Security Dialogue* Vol. 51(1) (2020): 3–22.

Jasanoff, Sheila. "The Practices of Objectivity in Regulatory Science." I *Social Knowledge in the Making*, redigeret af C. Camic, N. Gross og M. Lamont, 307-337. Chicago: University of Chicago Press, 2011.

Loft, Jep, og Peter Harder. *Ledelse på afveje*. København: Gad, 2021.

MacIntyre, Alasdair. *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1988.

Petersen, Michael Bang. "Evolutionary political psychology: On the origin and structure of heuristics and biases in politics." *Political Psychology* 36 (2015): 45-78.

Tomasello, Michael. *Origins of Human Communication*. Cambridge, MA: MIT press, 2008.

Wæver, Ole og Barry Buzan. "Racism and responsibility – The critical limits of deepfake methodology in security studies: A reply to Howell and Richter-Montpetit." *Security Dialogue* 1–9 (2020). <https://doi.org/10.1177/0967010620916153>.

Politisering, værdiers rolle i forskningen og idealet om den samfundsengagerede forsker

Nils Holtug

Den samfundsengagerede forsker

Forskere har altid engageret sig i det omkringliggende samfund, herunder ikke mindst i tidens store spørgsmål. I nogle tilfælde har disse spørgsmål været etiske eller politiske. Albert Einstein og Niels Bohr advarede om farerne ved atomvåben og atomvåbenkapløbet. Ian Wilmut, der var leder af den forskergruppe, der skabte det klonede får, Dolly, advarede mod at klonе mennesker. Simone de Beauvoir var inkarneret feminist og var en del af den franske kvindebevægelse. Den britiske filosof, Michael Dummett, var forfærdet over at opdage, at hans sprogfilosofiske forbillede, Gottlob Frege, var antisemit, og Dummett engagerede sig i kampen mod racisme. Og i dag er en række klimaforskere aktive i kampen for at få gennemført politiske indsatser, der står mål med udfordringen om at bekæmpe den globale opvarmning.

Der er da også en del, der taler for, at samfundet har en interesse i, at forskere på forskellige måder engagerer sig i det omgivende samfund. Det kan fx være i form af at beskæftige sig med væsentlige samfundsudfordringer og komme med bud på, hvordan de kan løses. Det kan være ved at forholde sig kritisk til alt fra statens udøvelse af magt til tidens dominerende ideer og

strømninger. Og det kan være ved at deltage i den offentlige debat, ikke kun som leverandører af fakta, men også som engagerede debattører med holdninger.

Hvad er politiseret forskning?

Når forskere engagerer sig i samfundet, bliver de imidlertid nogle gange beskyldt for at "politiseres." Det er dog ikke altid helt klart, hvad der ligger i beskyldningen om at politisere. Den nyere kritik af politisering og aktivisme i forskningen synes både at handle om, at visse dele af forskningen er styret af normative dagsordener, og at der i disse dele trives en betydelig skepsis over for muligheden af viden og over for traditionelle videnskabelige rationalitetskriterier. I den forbindelse peges der fx på forskningsområder som kønsstudier, postkoloniale studier, kritisk raceteori og migrationsstudier.¹

Hvad angår den kritik, der går på normative dagsordener, så kan den forstås på forskellige måder. For det første kan den være baseret på en idé om, at *forskning og videnskab ikke bør hvile på værdier* (hvilket, i parentes bemærket, selv er en normativ forestilling om, hvad videnskab bør være). For det andet kan kritikken være baseret på en idé om, at det er en bestemt slags værdier, nemlig etiske og politiske værdier, der ikke må lægges til grund for forskning, og at *forskningen ikke bør indeholde normative konklusioner om, hvilke politikker eller politiske handlinger, der er grund til at acceptere*. For det tredje kan kritikken være baseret på en idé om, at forskere ikke bør have som *målsætning* for deres forskning at ville fremme

¹ Se fx Henrik Dahl og Morten Messerschmidt, "Anti-videnskab vinder ind på universiteterne – det må og skal slås ned," *Berlingske Tidende*, 11. marts, 2021. Forfatterne læner sig her op ad Helen Pluckrose og James Lindsay, *Cynical Theories. How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity* (Durham, NC: Pitchstone Publishing, 2020).

bestemte politiske holdninger eller handlinger. Og for det fjerde kan kritikken være baseret på en idé om, at forskere ikke bør tilsidesætte deres videnskabelighed for at nå frem til og/eller fremme bestemte politiske synspunkter, fx ved at dreje deres empiriske resultater, således at de tager sig bedst ud i lyset af deres politiske overbevisninger.

Jeg vil argumentere for, at det ikke i sig selv er problematisk at inddrage værdier i sin forskning, ja, faktisk for, at tilstedeværelsen af værdier er noget af det, der gør forskningen mulig. Jeg vil også argumentere for, at det kan være helt legitimt med udgangspunkt i politiske værdier at nå frem til normative konklusioner, og at der sådan set ikke er noget galt i at have som målsætning eller håbe på, at ens forskning fremmer bestemte politiske holdninger eller handlinger. Derimod er det stærkt betænkeligt, hvis forskere lader deres holdninger diktere deres forskning på en sådan måde, at de fx ignorerer, fordrejer eller cherry-picker empiri, fordi (de mener at) det fremmer deres holdninger, eller på anden måde tilsidesætter deres videnskabelighed med dette formål.

Jeg vil begynde med den forståelse af politisering, ifølge hvilken forskningen bør være værdifri. Bemærk for en ordens skyld, at denne kritik ikke kan begrænses til samfundsvidenskab og humaniora, som ofte er i skudlinjen i den verserende debat. Hvis fx en biolog opdager et skadeligt kemikalie i søer og vandløb og på den baggrund anbefaler, at der indføres grænseværdier, så vil der ligeledes være tale om politisering i den relevante forstand (da en anbefaling jo nødvendigvis er normativ). Kritikken kan for den sags skyld heller ikke begrænses til de dele af samfundsvidenskab og humaniora, der i særlig grad er under beskyddning i denne tid, som fx kønsstudier og kritisk

raceteori. Den rammer således også fx de forskere, der på et normativt grundlag kritiserer multikulturalisme og argumenterer for vigtigheden af ytringsfrihed.

Tanken om, at forskning og videnskab skal være værdifri, har en lang historie, og den lægger op til en form for arbejdsdeling mellem videnskab og politik.² Forskningen skal levere værdifri, faktuel viden, som politikere derefter kan lægge til grund for holdningsbaserede, politiske beslutninger. Mere præcist synes der at være to centrale tanker, der er forbundet med denne problematisering af politisering i forskningen. Den første er en idé om, at man kan opdele tænkningen i to gensidigt udelukkende dele, nemlig på den ene side værdifri forskning og viden, og på den anden side værdier og holdninger. Den anden centrale tanke er, at værdier og holdninger ikke hører hjemme i forskning og videnskab.

Jeg vil i det følgende kritisk diskutere begge disse centrale tanker. Jeg vil som sagt argumentere for, at værdier ikke i sig selv udgør et problem for forskning, men tværtimod gør den mulig. Og jeg vil med udgangspunkt i mit eget fag, filosofi, og mere specifikt politisk filosofi, argumentere for, at der er god grund til, også indenfor forskningen, at tænke over de værdier, vi indretter vores samfund i overensstemmelse med, hvad enten det er for at kritisere dem, forsvare dem, eller bare at belyse dem. Det gælder ikke mindst i en tid, hvor vores idéer og værdier er under pres, bl.a. foranlediget af store samfundsudfordringer som klimakrise, flygtningekrise, autoritær populisme og spredningen af misinformation på internettet.

² Harold Kincaid, John Dupré og Alison Wylie, "Introduction" i *Value-free Science? Ideals and Illusions*, red. Harold Kincaid, John Dupré og Alison Wylie (New York: Oxford University Press, 2007), 3-23.

Som sagt består et andet kritikpunkt i den verserende debat om politiseret forskning i en kritik af teoridannelser, som angiveligt ikke lever op til almindelige rationalitetskriterier og sågar sår tvivl om muligheden af nogen form for objektivitet i videnskaben. Ofte karakteriseres disse teoridannelser desuden som nedstammende fra postmodernismen.³ Om end jeg selv er ret kritisk over for postmodernisme, og i særdeleshed over for nogle af de antagelser, der heri gøres om rationalitet og objektivitet, så vil jeg ikke diskutere dette kritikpunkt yderligere i indeværende kapitel. Det hænger sammen med, at det er en langt bredere diskussion, der kun er løst knyttet til diskussionen af *politisering*, forstået som forskning der har et politisk, normativt indhold. Der er således store dele af postmoderne teori, der ikke beskæftiger sig med specifikke, politiske problemstillinger, og som (formentlig af den grund) heller ikke rigtig har været i politiseringskritikernes søgelys.

Værdier i forskningen

Tanken om værdifri forskning er en illusion. Der indgår således, på alle niveauer af forskningsprocessen, værdier, om end de ofte er implicite. Allerede i udgangspunktet foreligger der overvejelser over, hvad det overhovedet er værd at undersøge. For eksempel er der ingen samfundsforskere, der sætter sig for at undersøge ulighed i antallet af snegle, folk har i deres baghave. Derimod er der samfundsforskere, der fx undersøger ulighed i indkomst og ulighed i sundhed. Det hænger sammen med, at i hvert fald nogle former for og/eller grader af

³ Det skal dog siges, at det næppe er alle dem, der kritiseres på dette grundlag, der vil være lige begejstrede for at blive klassificeret som postmodernister, men det er ikke desto mindre den fællesbetegnelse, der ofte bruges af kritikkerne.

indkomstulighed og ulighed i sundhed betragtes som problematiske, enten i sig selv eller fordi de har konsekvenser, som vurderes som problematiske, hvorimod ingen for alvor bekymrer sig om ulighed i antallet af snegle, folk har i baghaven. Her er der naturligvis tale om en *værdisættelse* af forskellige former for ulighed. Tilsvarende vil der være en tendens til, at sundhedsforskere prioriterer forskning i alvorlige sygdomme frem for forskning i mindre alvorlige sygdomme. Også det forudsætter en værdisættelse, nemlig af hvilke sygdomme der, alt andet lige, er mest grund til at forhindre eller til at kunne behandle.

Forskere vil desuden nogle gange spørge sig selv, hvor vigtigt det er for samfundet at få belyst en given videnskabelig problemstilling. Tænk for eksempel på den prioritet, der i de sidste år er givet til forskning i COVID19, herunder til at udvikle en vaccine imod sygdommen.

Et tredje eksempel på værdier i forskningen er de implicitte normer, der foreligger i de enkelte fagfelter og er med til at strukturere forskningen indenfor dem. For eksempel normer om, at sundhed er bedre end sygdom (sundhedsvidenskab), at det er bedre at begrænse end at accelerere den globale opvarmning (klimavidenskab), at vækst er bedre end økonomisk stagnation (økonomi), osv. Formentlig er der ikke nogen fagfelter, der ikke har implicitte normer af denne art.

Et fjerde, lidt anderledes eksempel på værdier i forskningen omhandler de kriterier, der ligger til grund for teorivalg. Således er teorivalg altid underbestemt af data, hvilket vil sige, at der er flere mulige og indbyrdes modstridende teorier, der er forenelige med den data, man har til rådighed og skal

forklare.⁴ Det betyder, at man i valget af teorier bl.a. trækker på kriterier som styrken af begrundelsesrelationer, forudsigelseskraft og simplicitet. Men at vi fx, alt andet lige, foretrækker simple og elegante teorier frem for mere komplekse teorier er i sidste ende en værdi, vi lægger til grund for teorivalg, snarere end noget der dikteres af data eller af rationalitetskrav.

Et femte eksempel på værdier i forskningen handler om, at der nogle gange indgår værdier i etableringen af evidens. Videnskabsfilosoffen Heather Douglas giver et eksempel herpå, hvor rotter i et forsøg blev udsat for dioxin med henblik på at finde ud af, hvor ofte de fik kræft og dermed hvor farligt dioxin er.⁵ Det viste sig, at der var betydelig usikkerhed med hensyn til, hvorvidt et givet fund skulle karakteriseres som kræft. Det fører til overvejelser over, om forskerne for at være på den sikre side bør karakterisere et fund som kræft, hvis de er i tvivl. Givet hvor vigtigt det er, at man ikke undervurderer farerne ved dioxin i reguleringen heraf, er der noget der taler for, at forskerne på denne måde udviser varsomhed. Det vil sige, at den normative vurdering af, hvor vigtigt det er at undgå en alvorlig helbredsrisiko og andre negative konsekvenser for befolkningen, spiller en rolle for etableringen af den videnskabelige evidens.

Det sidste eksempel, jeg vil give på værdier i forskningen, er etiske grænser, som enten bliver pålagt forskere udefra (fx etiske lovgivningskrav angående anvendelse af forsøgspersoner), eller som forskere pålægger sig selv (fx i form af yderligere hensyn, som forskere vælger at tage til

⁴ Willard van Orman Quine, "Two Dogmas of Empiricism," i *From a Logical Point of View*, 2. udgave (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1980), 42-46.

⁵ Heather Douglas, "Rejecting the Ideal of Value-free Science" i *Value-free Science? Ideals and Illusions*, red. Harold Kincaid, John Dupré og Alison Wylie (New York: Oxford University Press, 2007), 124-126.

forsøgspersoner, enten individuelt eller som forskersamfund i form af *codes of conduct*).

Værdier optræder således på forskellige måder og i forskellige faser af forskningsprocessen, og det ville ikke være muligt at udføre forskningen uden dem. Som jeg har givet eksempler på, indgår der både epistemiske og non-epistemiske (fx moralske og politiske) værdier. Og de indgår ikke kun i samfundsvidenskab og humaniora, men også fx i naturvidenskab. Og de indgår ikke kun i udvælgelsen af forskningsspørgsmål, men kan også indgå i den efterfølgende forskningsproces. Det er der imidlertid ingen grund til at begræde. Værdier hjælper os med at gøre forskningen mulig, relevant og (forhåbentlig) interessant. Vi bør derfor opgive ideen om, at videnskaben er eller bør være værdifri. Det implicerer dog ikke uden videre, at der ikke er noget problem med politiseret videnskab. Som vi har set, er der andre måder at forstå politisering på. For eksempel kan det hævdes, at problemet ikke er værdier som sådan, men mere specifikt politiske værdier, som *lægges til grund for normative politiske konklusioner*.

Normativ forskning i værdier

Der er forskellige måder, hvorpå forskere kan beskæftige sig med politiske værdier. Politologer og sociologer undersøger nogle gange, hvilke politiske værdier folk har (fx på befolkningsniveau), eller hvad deres værdier betyder for, hvordan de tænker eller handler. Denne forskning er empirisk, fordi den handler om at belyse hvilke værdier folk faktisk har, eller hvad konsekvenserne er af, at de har disse værdier, og den er i udgangspunktet ikke specielt kontroversiel. Der er imidlertid en anden måde at beskæftige sig med politiske værdier på, som nok

er mere kontroversiel og som kan ligge til grund for beskyldninger om politisering. Der er her tale om *normativ* forskning i værdier, hvilket indebærer, at man diskuterer, hvordan værdierne kan begrundes, og hvilke værdier og politikker vi har grund til at acceptere.

Vi har allerede i det foregående set eksempler på, at forskere inddrager etiske og politiske værdier i deres forskning. Forskere kan fx være underlagt, og underlægge sig selv, etiske retningslinjer. Forskere forudsætter, nogle gange implicit, værdier når de tager stilling til, hvad det er værd at undersøge, herunder nogle gange politiske værdier. Tænk igen på eksemplet med samfundsforskere, der undersøger indkomstulighed og ulighed i sundhed, men ikke ville drømme om at undersøge ulighed i antallet af snegle, folk har i deres baghave. Og forskere forudsætter nogle gange moralske værdier i forbindelse med risikovurdering. Tænk igen på eksemplet med dioxin. Ingen af disse eksempler handler imidlertid om normativ forskning i værdier, da der ikke er tale om forskning i, hvordan værdierne kan begrundes eller hvilke politikker vi har grund til at acceptere. Og det kunne jo hævdes, at det er politisering i den sidste forstand, der er problematisk.

Det ville imidlertid være et bizart synspunkt, at forskere helt legitimt kan underlægge sig etiske hensyn i deres forskning, og kan vælge forskningsemner på baggrund af værdier, men at de ikke bør overveje grundlaget for disse etiske hensyn og værdier som en del af deres forskningspraksis. Det ville fx være mærkværdigt at mene, at en samfundsforsker kan udvælge, hvilke former for ulighed hun vil studere, på baggrund af ideer om, hvilke former for ulighed, der kan være problematiske (og på den baggrund indse, at hun næppe skal studere ulighed i antallet

af snegle, folk har i deres baghave), men at hun ikke bør reflektere nærmere over *grundlaget* for disse ideer om, hvilke former for ulighed der er problematiske, herunder om de er velbegrundede. Det taler for, at normative refleksioner over værdier er en legitim og sågar væsentlig del af forskningen.

Jeg vil i det følgende belyse betydningen af normativ forskning i værdier, således som den udfolder sig i min egen forskningsdisciplin, politisk filosofi. I politisk filosofi er et af grundspørgsmålene, hvordan et samfund skal være indrettet, for at det kan siges at være retfærdigt. Dette spørgsmål har optaget filosoffer siden Platon skrev *Staten* for mere end 2000 år siden. Det er siden blevet behandlet af en perlerække af store samfundstænkere, som bl.a. Aristoteles, Immanuel Kant, Adam Smith, Karl Marx, Thomas Hobbes, Edmund Burke, Jürgen Habermas, John Rawls og Robert Nozick. Hver især har de reflekteret over, hvad der gør et samfund retfærdigt, og hvilke værdier og principper det på den baggrund bør være indrettet i overensstemmelse med.

Denne tradition for normativ politisk tænkning rejser spørgsmål som, hvorvidt samfundet bør være indrettet som et mere eller mindre ureguleret marked, eller vi omvendt bør omfordele med henblik på at opnå større lighed, hvilke former for magt, staten bør kunne udøve over for borgerne, om der findes retfærdige krige, om der bør være adgang til fri abort, om civil ulydighed kan forsvares, og om staten bør benytte sig af dødsstraf. Den begrebsliggør og hjælper os desuden med at tænke over nye udfordringer, vi som samfund støder på, herunder global opvarmning, flygtningekriser og anvendelser af AI. Det gør den vel at mærke ved ikke bare at rejse disse spørgsmål, men ved at undersøge, hvad de centrale argumenter

er, herunder hvordan specifikke synspunkter og værdier kan begrundes og kritiseres.

Samtidig er den politiske filosofi et forskningsfelt, der har givet os en række af de værdier, der i dag udgør grundpiller i vores samfund. Tænk fx på oplysningstænkningen, herunder John Stuart Mills forsvar for, at der i samfundet bør være en omfattende ytringsfrihed⁶ og John Lockes forsvar for, at staten bør tolerere forskellige religioner, ikke kun én.⁷ Selv om disse ideer synes indlysende for de fleste af os i dag, så var de kontroversielle i deres samtid, da de afveg radikalt fra den måde, man hidtil havde tænkt og reguleret samfundet på.

Det er således svært at komme uden om, at normativ politisk tænkning både spiller og bør spille en rolle på universiteterne. Det betyder også, at forskere ikke diskvalificerer sig ved at bedrive sådan tænkning i deres forskning. Og det betyder, at de ikke med rimelighed kan kritiseres for at politisere, eller i hvert fald ikke for at politisere i en problematisk forstand, alene fordi de gør det. Ligesom alt anden forskning kan normativ politisk tænkning selvfølgelig være bedre eller dårligere, mere eller mindre kvalificeret, men herved adskiller den sig ikke fra anden forskning på universiteterne.

Hvis vi vender tilbage til den aktuelle debat om politisering, så er der en tendens til, at debattører kritiserer forskning, som de selv af den ene eller anden grund er politisk uenige med. Men ligesom med anden forskning så er det vigtigt, at normativ politisk tænkning kan udfolde sig indenfor rammerne af akademisk frihed. Universiteter er et eksperimentarium, hvor idéer udvikles,

⁶ John Stuart Mill, "On Liberty," i *Utilitarianism and On Liberty*, red. Mary Warnock (Oxford: Blackwell Publishing, 2003 [1859]) 88-180.

⁷ John Locke, *A Letter Concerning Toleration* (Buffalo, NY: Prometheus Books, 1990 [1686]).

afprøves, kritiseres, udfordres og forkastes. Der vil nogle gange være vildskud, men det er afgørende for nytænkningen og forskningskvaliteten, at universiteterne vedbliver med at være laboratorier, hvor idéerne kan flyde frit og understøtte det frie og åbne samfund. Det betyder også, at staten skal afholde sig fra at intervenere på universiteterne med henblik på at forhindre forskning, som den finder ubekvem.⁸

Det er i den sammenhæng uheldigt, når politikere forsøger at styre forskningen på baggrund af, om den flugter med deres politiske overbevisninger, som Morten Messerschmidt (DF) i 2021 lagde op til i et såkaldt § 20-spørgsmål til daværende uddannelses- og forskningsminister Ane Halsboe-Jørgensen, hvor han bad hende redegøre for, hvordan hun vil sikre, “at politiserende og aktivistiske dagsordener, der skaber had til og tvivl om vores samfundsinstitutioner, ikke sniger sig ind på universiteterne under dække af forskningsfrihed og armslængdeprincippet.”⁹ I et frit samfund er det helt afgørende, at forskningen kan være samfundskritisk, og den skal derfor ikke være begrænset af, at den ikke må “skabe tvivl om vores samfundsinstitutioner.” At begrænse forskningen, fordi den er kritisk over for det bestående, er en manøvre, der hører illiberale, autoritære regimer til, som fx i Ungarn, hvor Viktor Orbán har forbudt kønsstudier.

Som vi har set ovenfor, kan man også forstå kritikken af politisering således, at forskere ikke bør have som målsætning for deres forskning at fremme bestemte politiske holdninger eller handlinger. Mere specifikt er tanken her, at målsætningen for

⁸ Jeg bør måske lige præcisere, at dette ikke udelukker, at staten fx bør kunne intervenere mod forskere, der bryder loven.

⁹ Folketinget, “§ 20 spørgsmål S 979 Om universitetsstudier,” 23. februar 2021.

forskning bør være sandhed og viden, ikke realiseringen af politiske målsætninger. Sagen er bare den, at disse to målsætninger ikke nødvendigvis udelukker hinanden. Lad os antage, at en klimaforsker når frem til, at bestemte indsatser vil være formålstjenestelige med henblik på at begrænse klimaændringerne og på den baggrund håber, at hendes forskning fremmer disse indsatser, eller anbefaler, at de gennemføres. Så længe dette håb eller denne målsætning ikke interfererer med den videnskabelige kvalitet af hendes arbejde, er det svært at se, hvad problemet skulle være. Det gælder også, hvis hun fx kommer med en sådan anbefaling i en videnskabelig artikel.¹⁰

Eller, for at tage et andet eksempel, antag, at John Stuart Mill havde et håb og en ambition om, at hans forsvar for ytringsfriheden rent faktisk ville føre til, at det britiske samfund i højere grad blev indrettet i overensstemmelse med denne værdi, hvilket han formentlig havde. Igen er det svært at se, at denne ambition trækker noget fra værdien af hans arbejde, eller på anden måde er illegitim eller problematisk. Faktisk er det svært at se, hvordan Mill ikke skulle have haft denne ambition, givet de gode grunde han mente der var til at indrette samfundet på netop denne måde. Heller ikke denne tredje måde at forstå politisering på synes dermed at kunne begrunde en kritik af forskning.

¹⁰ For en god ordens skyld bør jeg anføre, at en anbefaling af bestemte indsatser selvfølgelig ikke kan udledes alene fra en videnskabelig forståelse af årsagerne til den globale opvarmning og af effekten af disse indsatser. Da en anbefaling er normativ, hviler den på værdier, i dette tilfælde fx at der er grund til at forhindre eller minimere nogle af konsekvenserne af den globale opvarmning; død, sygdom, tørke, skovbrande, oversvømmelser, osv.

Grænser for politisering

Det betyder ikke, at en hvilken som helst måde, hvorpå forskere kan omgås værdier i deres forskning, er uproblematisk. Jeg har tidligere givet det eksempel, at det er problematisk, og udtryk for manglende videnskabelighed, hvis en forsker manipulerer med eller tilsidesætter empiriske resultater således, at resultaterne tager sig bedre ud i lyset af hans politiske overbevisninger. Men pointen er selvfølgelig mere generel. Også i ikke-empiriske videnskaber kan forskere komme til at lade deres konklusioner påvirke af deres politiske overbevisninger på uhensigtsmæssige måder. For at vende tilbage til eksemplet med normativ politisk tænkning, så kan forskere vælge at undlade at forholde sig til teorier, synspunkter og argumenter, der svækker eller er kritiske overfor deres egne normative synspunkter, eller de kan misrepræsentere disse alternative synspunkter, eller de kan undlade at børe i deres egne synspunkter, der hvor de står svagest. Inden for en bred vifte af videnskaber kan forskere altså lade deres forskning påvirke på en uhensigtsmæssig måde af deres egne politiske overbevisninger. Faktisk tror jeg ikke, at der er nogle videnskaber, hvor dette ikke i princippet kan lade sig gøre, selv om det formentlig vil være en større risiko i nogle discipliner end i andre.

Det betyder også, at der på universiteterne findes forskning, der er problematisk på grund af den måde, hvorpå den omgås med politiske eller andre værdier. Der er i givet fald tale om, at den ikke lever op til relevante videnskabelige standarder. Dette er dog næppe overraskende. Det er ikke *alt*, der foregår på universiteterne, der er lige kvalificeret, og det gælder uanset om vi snakker om humanbiologi, makroøkonomi eller politiske visioner for samfundet.

Konklusionen på dette er ikke, at forskere ikke skal inddrage værdier i deres forskning. Derimod er det en grund til, at de nogle gange skal være mere reflekterede og omhyggelige, når de gør det. Det kan bl.a. ske ved, at de gør sig umage med at adskille forskningens empiriske og normative elementer, og forsøger at eksplicitere og tænke kritisk over de værdier, der spiller en rolle i deres forskningsproces.

Et andet punkt, hvor forskere bør omgås med deres værdier på en reflekteret måde angår, at de bør udvise tolerance over for andre forskere, også når det drejer sig om forskere, der har andre ideer og overbevisninger, end de selv har. Det betyder bl.a., at forskningsmiljøer bør undlade at lukke sig om sig selv, således at de holder anderledestænkende ude. Ikke alene kan en sådan eksklusion i nogle tilfælde beløbe sig til en problematisk form for diskrimination, det kan også begrænse forskningsmiljøernes udvikling, fordi de mangler forskningsinput, der udfordrer centrale grundantagelser, som ellers kan have en tendens til at blive taget for givet.¹¹

Et sidste punkt jeg vil nævne angår undervisning, hvor forskere bør gøre sig umage med at levere en balanceret undervisning, der forklarer og uddyber en bred vifte af forskellige metoder og teorier – også metoder og teorier, som den enkelte forsker selv er uenig i. Denne pointe gælder helt generelt, men selvfølgelig også når undervisningen forudsætter eller tematiserer værdier, herunder politiske værdier. Særligt som

¹¹ Jeg ønsker ikke at overdrive denne sidste pointe angående forskningsmiljøernes udvikling. Det kan også være frugtbart at have forskningsmiljøer, der betjener sig af specifikke forskningsprogrammer, der udforskes grundigt og detaljeret, og hvor man ikke hele tiden er nødt til at stoppe op og spørge, om nu også grundantagelserne er i orden. Desuden tror jeg, at mange forskere har erfaret, at det er tidskrævende og nogle gange uproduktivt at diskutere med andre forskere, hvis de metodiske og teoretiske forskelle er for store. Ikke desto mindre kan der være grund til at sikre, at sådanne interaktioner mellem forskere finder sted, om end der af ovenstående grunde kan være tale om en balance.

studerende er det vigtigt at få en forståelse for, hvor mangfoldig videnskaben er, også når det drejer sig om uenigheder mellem forskere og forskningstraditioner.

V 137 – Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer

Den nyere debat om politisering i forskningen har haft betydelig bevågenhed på Christiansborg, og har da også haft en række politikere som deltagere, herunder ikke mindst Henrik Dahl og Morten Messerschmidt. Debatten foranledigede desuden Ane Halsboe-Jørgensen, der på det tidspunkt var uddannelses- og forskningsminister, til at udtale, at “forskerne ... ikke skal bedrive politisk aktivisme, og at det er universitetsledelsernes ansvar, at det ikke sker.”¹² Og i maj 2021 fremsatte en bred kreds af folketingspolitikere, bestående af Henrik Dahl (LA), Bjørn Brandenborg (S), Ulla Tørnæs (V), Morten Messerschmidt (DF), Britt Bager (KF), Peter Seier Christensen (NB) og Jens Rohde (KD), et forslag til vedtagelse i Folketinget. Forslaget, V 137, havde overskriften “Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer” og blev vedtaget af et folketingsflertal. Forslaget havde følgende ordlyd:

Folketinget har den forventning, at universiteternes ledelser løbende sikrer, at selvreguleringen af den videnskabelige praksis fungerer. Det vil sige, at der ikke forekommer ensretning, at politik ikke forklædes som videnskab, og at det ikke er muligt systematisk at unddrage sig berettiget faglig kritik. Universiteterne er

¹² Rasmus Fahrenndorff, “Minister indskærper: Politisk aktivisme må ikke snige sig ind i forskningen,” *Kristeligt Dagblad*, 18. marts, 2021.

oprindeligt et særkende for Europa, med rødder i middelalderen. I vore dage fungerer de som afgørende samfundsinstitutioner, der danner en ramme om den frie og kritiske tænkning. Grundprincippet i det frie universitet er en akademisk selvregulering. Den består i, at forskersamfundet gennem fri og kritisk debat når til konsensus om såvel de idéer, forskersamfundet anser for at være levedygtige, som om de idéer, der i lyset af den kritiske debat ikke lader sig opretholde. Folketinget har den samme ret som alle andre forsamlinger af borgere, eller borgere enkeltvis, til at udtrykke holdninger til forskningsresultater. Men det bestemmer ikke, hvad der kan forskes i, eller hvordan.¹³

Som det fremgår, er bekymringen for, at politik i nogle forskningsmiljøer forklædes som videnskab, en væsentlig motivation for forslaget. Det står imidlertid ikke helt klart, hvad der menes med, at politik forklædes som videnskab. Og jeg har i dette kapitel argumenteret for, at værdier på mange måder udgør en helt legitim del af forskningen. Al forskning hviler på værdier, og nogle gange er disse værdier politiske. Det er desuden helt legitimt, og ganske væsentligt, at bedrive normativ politisk tænkning på universiteterne. Der er her ikke tale om, at politik “forklædes” som videnskab, men at værdier indgår som naturlige elementer i den videnskabelige proces.

¹³ Folketinget, ”V 137 – Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer”, fremsat 28. maj, 2021.

Det betyder selvfølgelig ikke, som jeg ligeledes har argumenteret for, at politiske værdier i videnskaben ikke *kan* være problematiske. Men problemet er i givet fald ikke, at politiske værdier indgår, eller at normative politiske konklusioner drages, men at det gøres på et ukvalificeret grundlag, således at disse konklusioner reelt ikke begrundes eller ikke begrundes særligt godt. I denne begrænsede forstand kan man i givet fald godt sige, at politik forklædes som videnskab.

Et andet problem med V 137 er, at forslaget udtrykker en lidt naiv forestilling om, hvad videnskab er. Det siges således, at det skal sikres, "at der ikke forekommer ensretning," og at "forskersamfundet gennem fri og kritisk debat når til konsensus om såvel de idéer, forskersamfundet anser for at være levedygtige, som om de idéer, der i lyset af den kritiske debat ikke lader sig opretholde." Ét problem er, at disse anbefalinger er inkonsistente. Man kan ikke på én og samme tid sikre, at der er konsensus i forskersamfundet, og at der ikke foreligger ensretning. Ensretning indebærer, at alle mener det samme, og negationen af ensretning er således begrebsligt uforenelig med konsensus.

Et mere alvorligt problem ved denne karakteristik er dog, at videnskaben ikke bevæger sig fremad på baggrund af konsensus i forskersamfundet. Normaltilstanden i videnskab er uenighed, hvor idéerne brydes i kritisk refleksion, debat og teoridannelse. En væsentlig del af den videnskabelige proces består således i udfordringen af etablerede teorier og sandheder, hvor ingen teorier principielt er friholdt for kritik og gendrivelse.¹⁴ Hvad der eventuelt måtte være af konsensus er desuden en

¹⁴ Karl Popper, *Conjectures and Refutations* (London: Routledge and Kegan Paul, 1969).

forbigående tilstand, der afløses af nye idéer og uenigheder.¹⁵ Det betyder selvfølgelig ikke, at der ikke på et givet tidspunkt vil være teorier og resultater, der er relativ enighed om, men dels kan disse udfordres over tid, dels foregår en væsentlig del af forskningen netop de steder, hvor der er betydelig uklarhed og forskellige konkurrerende teorier. Alt dette er ikke en beklagelig tilstand, men det der i sidste ende driver videnskaben fremad. Konsensus i forskersamfundet er således langt hen ad vejen en opskrift på videnskabelig stagnation snarere end på videnskabelige fremskridt.

Som det fremgår ovenfor, henviser overskriften på V 137 ikke til politisering, men til aktivisme, men disse to begreber kædes tæt sammen i debatten, og det er ikke klart, hvorved de tænkes at adskille sig fra hinanden. En mulig forskel er, at aktivisme kan synes i højere grad også at henvise til aktiviteter, der ligger ud over forskningsproduktion, eller involverer aktivistiske, ikke-universitære parter (aktivistgrupper, NGOer, osv.). I den sammenhæng er der selvfølgelig grænser for, hvad der kan finde sted inden for universiteternes rammer (ikke dermed sagt, at det fx nødvendigvis er problematisk som forsker at samarbejde med en NGO). Der kan være parter, som universitetet med god grund ikke ønsker at samarbejde med, eller ikke at samarbejde med på bestemte måder, eller for den sags skyld bare at blive associeret med. En vurdering heraf må dog bero på en analyse af den konkrete sag.

Disse overvejelser over universiteternes begrænsning af forskeres involvering i grupper og organisationer uden for universitetet bortfalder dog, når det drejer sig om, hvad forskerne

¹⁵ Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago: University of Chicago Press, 1970).

involverer sig i uden for universitære sammenhænge. Her bør forskere, også med udgangspunkt i deres forskning, være frie til at engagere sig, som de vil, hvad enten det drejer sig om en atomfysiker, der engagerer sig i fredsbevægelsen, en klimaforsker, der engagerer sig i klimabevægelsen, eller en økonom, der engagerer sig i en højreliberal tænketank.

Forslagsstillerne slutter af med at tilkendegive, at Folketinget har ret til at udtrykke holdninger til forskningsresultater, underforstået hermed også til at udtrykke, at man er uenig i forskningsresultater eller af andre grunde finder dem problematiske. Hermed ønsker Folketinget formentlig at legitimere den praksis, som en række politikere har udøvet i nyere tid, nemlig at kritisere specifikke forskere og forskningsområder. Jeg er helt enig i, at politikere har denne ret og at det i et liberalt demokrati er vigtigt, at de har den. I den forbindelse er det selvfølgelig ønskværdigt, hvis de forholder sig sagligt til den forskning de kritiserer, ligesom det er ønskværdigt, når forskere indbyrdes kritiserer hinandens forskning. Der er imidlertid en vigtig grænse her, der består i, at politikere ikke forsøger at indskrænke forskningsfriheden. Forsknings- og undervisningsfriheden er essentiel i det liberale demokrati, og det er uheldigt, når den tilsidesættes, som fx når kønsstudier forbydes i Ungarn, og undervisning i kritisk raceteori nu forbydes i et stigende antal stater i USA (sidstnævnte bl.a. med henvisning til, at nogle studerende kan komme til at føle skyld, hvis de undervises i kritisk raceteori). Det er i den forbindelse positivt, at V 137

fastslår, at Folketinget ikke bestemmer, hvad der kan forskes i, eller hvordan.¹⁶

¹⁶ I dele af dette kapitel trækker jeg på Nils Holtug, "Kære Henrik Dahl og Morten Messerschmidt, universiteterne kan fint selv værne om kvaliteten i vores forskning," *POV International*, 21. april, 202.

Henvisninger

Dahl, Henrik og Morten Messerschmidt. "Henrik Dahl og Morten Messerschmidt: Anti-videnskab vinder ind på universiteterne – det må og skal slås ned." *Berlingske Tidende*, 11. marts, 2021.

Douglas, Heather. "Rejecting the Ideal of Value-free Science." I *Value-free Science? Ideals and Illusions*, redigeret af Harold Kincaid, John Dupré og Alison Wylie, 120-139. New York: Oxford University Press, 2007.

Fahrendorff, Rasmus. "Minister indskærper: Politisk aktivisme må ikke snige sig ind i forskningen." *Kristeligt Dagblad*, 18. marts, 2021.

Folketinget, "§ 20 spørgsmål S 979 Om universitetsstudier." 23. februar, 2021,
<https://www.ft.dk/samling/20201/spoergsmaal/S979/index.htm>.

Folketinget, "V 137 – Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer." Fremsat 28. maj, 2021,
<https://www.ft.dk/samling/20201/vedtagelse/v137/index.htm>

Holtug, Nils. "Kære Henrik Dahl og Morten Messerschmidt, universiteterne kan fint selv værne om kvaliteten i vores forskning." *POV International*, 21. april, 2021,
<https://pov.international/henrik-dahl-universiteterne-kvalitet-forskning/>

Kincaid, Harold, John Dupré og Alison Wylie. "Introduction." I *Value-free Science? Ideals and Illusions*, redigeret af Harold Kincaid, John Dupré og Alison Wylie, 3-23. New York: Oxford University Press, 2007.

Kuhn, Thomas. *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1970.

Locke, John. *A Letter Concerning Toleration*. Buffalo, NY: Prometheus Books, 1990 [1686].

Mill, John Stuart. "On Liberty." I *Utilitarianism and On Liberty*, redigeret af Mary Warnock, 88-180. Oxford: Blackwell Publishing, 2003 [1859].

Popper, Karl. *Conjectures and Refutations*. London: Routledge and Kegan Paul, 1969.

Platon. *Plato's The Republic*. New York: Books, Inc., 1943 [ca. 380 f.kr.].

Pluckrose, Helen, og James Lindsay. *Cynical Theories. How Activist Scholarship Made Everything about Race, Gender, and Identity*. Durham, NC: Pitchstone Publishing, 2020.

Quine, Willard van Orman. "Two Dogmas of Empiricism." I Willard van Orman Quine, *From a Logical Point of View*, Second Edition, 42-46. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1980.

Fortiden i nutiden: Om de etisk-politiske dimensioner af historisk forskning

Karen Vallgård

“Fortiden er aldrig død. Den er ikke engang fortid.” Vendingen, som stammer fra den amerikanske forfatter William Faulkners roman *Requiem for a Nun* fra 1951, genlyder af gode grunde ofte i den offentlige debat, særligt i USA, men også i mange andre nationale sammenhænge.¹ Fortiden martrer og inspirerer os. Vi dvæler ved den, vi romantiserer den, vi lægger afstand til den, vi mobiliserer den for at fremme forskellige politiske dagsordener, og vi kæmper derfor om de rigtige versioner af den. Vi bruger fortiden til at skabe og forskanse fællesskaber – og til at ekskludere nogle individer eller grupper fra det gode selskab.

Uanset om der er tale om DR's dokumentarer om Simon Spies og de såkaldte “morgenbolledamer,” om rematerialiseringen af en gipsbuste af Frederik V eller om debatten om Egtvedpigens oprindelse, demonstrerer historien gang på gang sit potentiale til at skabe politisk kontrovers. Den vedrører os, bekræfter vores blik på verden – eller farver det på ny. I sidste

¹ William Faulkner, *Requiem for a Nun* (New York: Random House, 1951). Som Todd Leopold ved CNN skrev i 2012, “it may be one of the most-quoted lines in American literature.” Todd Leopold, “Famed quotation isn't dead – and could even prove costly,” CNN, 11. november, 2012.

ende kan fortællingerne om fortiden udvide eller indskrænke vores ideer om, hvordan vi kan forme fremtiden.²

Historikere, arkæologer og andre forskere ansat ved landets højere læreanstalter har langt fra patent på at forme befolkningens forestillinger om fortiden. Film, tv-serier og romaner har uden tvivl langt større betydning i den henseende. Ikke desto mindre lægger erkendelsen af, at vores repræsentationer af det forgangne virker ind på det nutidige, et ansvar på vores skuldre. Så hvordan forholder vi os til det? Nogle af os trækker nok lidt resignerende på skuldrene ud fra en forestilling om, at offentlighedens brug af den viden, vi fremstiller, ligger uden for vores ansvarsområde. Mange andre historikere blander sig løbende i debatter om populærkulturelle historiske skildringer og forsøger aktivt at kvalificere debatter på de sociale medier og andre steder.

Et er imidlertid, hvordan og hvor meget vi deltager i den offentlige samtale. Noget andet er, hvad vi stiller vi op med erkendelsen af den levende fortid i selve vores videnskabelige virke. Hvordan skal vi heri forstå og forvalte vores ansvar for fortidens betydning for nutiden og fremtiden? Det er det, jeg vil reflektere over i dette kapitel. Gennem et kort tilbageblik på især historiefagets historie vil jeg argumentere for, at historisk forskning i sin essens er et etisk-politisk foretagende. At der ved hvert eneste skridt i den videnskabelige proces opstår spørgsmål og valg med etiske implikationer, som forskeren bør forholde sig til. Og at vi skal blive bedre til at forholde os bevidst til de valg, vi træffer. Det vil jeg prøve at illustrere med skilsmissehistorie og

² Som Peter Busch Jensen enkelt formulerer det: "Viden om mennesket virker tilbage på det, der beskrives." Det gælder også, selvom der er tale om mennesket for 100, 500 eller 2500 år siden. Peter Busch Jensen, "Hvad er videnskabelig generalisering," i *Humaniora? En spørgende videnskabsteori*, red. Kasper Risbjerg Eskildsen (Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2020), 90.

familievold som eksempel. Til formålet vil jeg introducere to begrebspar – nemlig synlig/usynlig og kritisk/muliggørende – som humanistiske forskere kan anvende til mere systematisk at overveje de etisk-politiske dimensioner af vores virke.³

Etiske og epistemologiske overvejelser i historiefaget

Etik og politik er begge omdiskuterede termer, og deres betydning ligger langt fra fast.⁴ Med “etisk-politisk” mener jeg, at historikeren træffer valg, der i sidste ende kan påvirke menneskers mulighed for at udfolde sig, eller som kan forme, cementere eller forandre magtforhold mellem individer eller kollektiver. Det er en bred definition. Dels tager den højde for, at magtudøvelse ikke kun finder sted i bestemte situationer eller relationer, men derimod er fundamentalt flettet sammen med vidensproduktion. Dels anerkender den, at spørgsmål om etik og moral – om hvad der opfattes som godt og dårligt – spiller ind i stort set alle livets forhold.

Ligesom forskere inden for andre videnskaber skal de af os, som forsker i fortiden, i stigende grad have vores forskningsprojekter godkendt af forskningsetiske komiteer på universiteterne. Som regel angår godkendelsen fortrinsvis forhold, der kan påvirke nulevende informanter eller eventuelle efterkommere efter de afdøde personer, der forskes i. Her er altså tale om en forholdsvis smal definition af en problematik, der som oftest kan klares med informeret samtykke og

³ Mine pointer tager udgangspunkt i min egen forskning i familiehistorie såvel som i mange gode diskussioner, jeg har haft med min forskningsgruppe på projektet *The Politics of Family Secrecy*. Artiklen “Ethical Considerations of Knowledge Effects in Historical Research” af Niels Nyegaard, Caroline Nyvang, Martina Koegeler-Abdi, Marie Meier og Karen Vallgård, hvori vi også udfolder disse begreber, er pt. i peer review.

⁴ Se fx Moya Lloyd, red., *Butler and ethics* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015).

anonymisering. Hvis vi laver såkaldte *oral history* interviews med individer, der blev interneret i koncentrationslejre under Anden Verdenskrig, skal vi således skrive kontrakter, der specificerer, hvordan vi må bruge de informationer, de deler med os. Eller hvis vi har fået adgang til arkiverne fra et nervesanatorium, kan det blive os pålagt at anonymisere de personer, de historiske journaler drejer sig om. Også selvom de personer ikke lever længere.⁵

Men med den brede definition går vores etiske ansvar videre end som så. Vi må forholde os til spørgsmålet om, hvad den viden, vi fremstiller, gør – også for andre end de individer, forskningen måtte omhandle. Som historiker Anette Warring har påpeget, har der inden for historiefaget eksisteret to sideløbende strømninger som svar på det spørgsmål. Den ene tilgang, repræsenteret ved Ciceros tankefigur “*Magistra Vitae*” går på, at historien skal være en slags læremester for nutiden. Et spejl og en samling eksempler, der kan gøre os klogere på os selv og vores samtid. Den skal sætte os i stand til at håndtere problemstillinger på et mere oplyst grundlag og til at undgå unødige gentagelser af fejl begået i fortiden. Her har historiefaget et klart moralsk opdrag. Den anden tilgang blev født med videnskabeliggørelsen af historiefaget og de positivistiske idealer, der kom til at dominere det fra midten af 1800-tallet og frem. Idealerne foreskrev, at historisk vidensproduktion skulle være fri af værdier og subjektive anskuelser. Resultaterne af den historiske videnskabelige produktion måtte være objektive, reproducerbare og uanfægtelige.⁶

⁵ Guillemin og Gillam kalder dette for “procedural ethics”. Marilyns Guillemin og Lynn Gillam, “Ethics, reflexivity, and ethically important moments in research,” *Qualitative Inquiry* 10, nr. 2 (2004).

⁶ Anette Warring, “En demokratisk historiepolitisk etik,” *Scandia* 79, nr. 2 (2013).

Gennem 1900-tallet har historikere udfordret de positivistiske idealer om neutral og objektiv historieskrivning. Allerede i 1915 fremhævede præsidenten for The American Historical Association, H. Morse Stephens, at hver generation skriver sin egen historie. Den franske Annales-historiker Lucien Febvre påstod noget lignende i 1942.⁷ Det var med andre ord ikke en ny tanke, at fortiden er bevægelig og tager sig forskellig ud, alt efter hvem der ser, da den sproglige vending begyndte at få tag i historiefaget i 1970'erne. Da begyndte endnu flere forskere imidlertid at sætte spørgsmålstejn ved hensigtsmæssigheden af objektiv repræsentation og neutralitet som ledetråde, og nogle mente endda at skillet mellem historiefaglige fremstillinger og fiktion var konstrueret. Der fandtes ikke en Sandhed om verden – der fandtes mange sandheder.⁸ Et væsentligt formål med historisk forskning blev derfor netop at demonstrere sandhedernes historicitet, altså at vise, at noget, der forekom åbenlyst sandt i en historisk kontekst – fx at trolddomskunst kunne forårsage sygdom og død,⁹ eller at homoseksualitet var en sygdom – kunne forekomme lige så åbenlyst forkert eller arkaisk i en anden historisk kontekst.¹⁰ På

⁷ "Every generation writes its own history of the past" var H. Morse Stephens' påstand i "Annual address of the president of the American Historical Association, delivered at Washington, December 28, 1915", trykt i *American Historical Review*, 21, nr. 2 (1916): 225–3. Lucien Febvre gjorde en lignende observation i *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*, hvori han bl.a. skrev: "Chaque époque se fabrique mentalement sa représentation du passé historique" (Paris: Albain Michel, 1942).

⁸ Hayden White, *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe* (Baltimore: John Hopkins University Press, 1973); Dominick LaCapra, *History and Criticism* (Ithaca: Cornell University Press, 1985). Se også Simon Gunn, *History and Cultural Theory*, (London: Routledge, 2006), 193ff.

⁹ Alex Wittendorf, "'Fire stolper holder et skidehus': Tidens forestillingsverden," i *Christian IV's verden*, red. Svend Ellehøj (København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1988). Wittendorf peger fx på, at det er problematisk ud fra en nutidig rationalitet at kategorisere fortidens magiske tænkning og frygt for trolddomskunst som overtro.

¹⁰ Det var tilfældet fra slutningen af 1800-tallet, da læger begyndte at behandle homoseksualitet som en fejl i seksualdriften forårsaget af enten arv eller miljø, og en del årtier frem. Homoseksualitet blev først fjernet fra Sundhedsstyrelsens liste over psykiske sygdomme i 1981.

den måde medvirkede historiefaget til afnaturalisere den sunde fornuft og at vise, at det, vi tager for givet, i bund og grund er kulturelt og historisk bundne indsigter.¹¹

Det handlede ikke så meget om, at nye kilder blev fundet, men om at hver generation stillede nye spørgsmål og gik til fortiden med perspektiver formet af tidsånden i den givne epoke. At perspektivet og spørgsmålet bestemte, hvad der kunne blive undersøgt og hvordan. Som i et kaleidoskop forandrede billedet af fortiden sig som følge af de mindste bevægelser. Forskere begyndte også at skrive historievidenskabens egen historie i et kritisk perspektiv. Postkoloniale historikere gjorde opmærksom på, at historieskrivningen var fuldstændig flettet sammen med den moderne nationalstats opkomst såvel som med legitimeringen af europæisk imperial ekspansion.¹² Feministiske historikere påpegede, at den officielle historieskrivning havde usynliggjort kvinder og deres bidrag til historisk udvikling.¹³ Begge dele havde konsekvenser for, hvordan man kunne tænke og handle i politiske forhold i samtiden. At nationalstaten fremstod som den bedste og mest logiske måde at indrette større politiske fællesskaber på. At den europæiske kolonisering af asiatiske og afrikanske territorier og befolkninger forekom legitim. At kvinder syntes naturligt bedre egnede til at tage sig af hus og

Se fx Niels Nygaard, "Homoseksualitetsbegrebet i Danmark," *Danmarkshistorien.dk*, 16. august, 2011.

¹¹ Særligt Michel Foucaults værker har haft stor betydning for denne vending inden for historiefaget. Se fx Peter Burke, *What is Cultural History?* (Cambridge: Polity Press, 2008), 77-101.

¹² Denne pointe er skarpest formuleret af Dipesh Chakrabarty i *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference* (Princeton: Princeton University Press, 2009) og "Provincializing Europe: Postcoloniality and the critique of history," *Cultural Studies* 6, nr. 3 (1992): 337-357.

¹³ Sonya Rose, *What is Gender History?* (Cambridge: Polity Press, 2010), 1-16.

Et dansk forsøg på at rette op på denne blindhed ses i Grethe Jacobsen, "Kvindehistorie – kvinders historie: En skitse i senmiddelalderlig ramme," i *Fortid og Nutid* 31, nr. 1 (1984).

hjem, end til at indgå som aktører i politiske og økonomiske processer i det offentlige rum.

Bevidstheden om, at historieskrivningen griber ind i samtidige magtforhold, har med andre ord affødt retrospektive granskninger af, hvordan bestemte temaer eller aktører er blevet udeladt, mens andre er blevet fremstillet i et særligt lys. Det har dog ikke i samme grad givet anledning til en ny tradition for systematiske refleksioner over de etisk-politiske implikationer af vores egen videnskabelige praksis. Så vidt jeg kan vurdere, gælder det samme mange andre humanistiske videnskaber, der ikke beskæftiger sig direkte med nulevende mennesker.

Forskeren vil naturligvis aldrig kunne gøre sig fuldstændig bevidst om egne antagelser og blindheder. Perspektiver og dispositioner er altid allerede indlejret i forskeren, og mange af disse vil ligge uden for den enkeltes erkendelsesmæssige rækkevidde. Erfaringer betinget af fx køn, race, socialklasse og alder former blikket og opmærksomheden på måder, forskeren ikke altid selv kan få øje på. Der er desuden institutionelle og materielle betingelser for den videnskabelige produktion, som vi ikke kan frisætte os fra. Michel de Certeau har således fremhævet, at det, der tæller som rigtig historisk videnskab er betinget af det konkrete sted og det stedlige faglige fællesskab, forskeren indgår i.¹⁴ Maria Tamboukou har argumenteret for, at den historiefaglige vidensproduktion er formet af materielle processer, hvori blandt andet arkivers fysiske udformning spiller en afgørende rolle.¹⁵

¹⁴ Michel de Certeau, *The Writing of History*, oversat af Tom Conley (New York: Columbia University Press, 1988).

¹⁵ Maria Tamboukou, "Archival research: Unravelling space/time/matter entanglements and fragments," *Qualitative Research* 14, nr. 5 (2014); Maria Tamboukou, "Feeling narrative in the archive: The question of serendipity," *Qualitative Research* 16, nr. 2 (2016).

Ikke desto mindre kan vi bestræbe os på at blive bedre til at identificere, hvordan vi i kraft af de metodiske valg, vi træffer, gør nogle aspekter af fortiden synlige, mens vi efterlader andre i det dunkle. I den sammenhæng er begreberne synlig/usynlig nyttige. Endvidere kan vi forsøge mere systematisk at reflektere over, hvordan vores fremstillinger får begivenheder og fænomener til at tage sig ud på bestemte måder, der kan virke nedbrydende eller muliggørende for erkendelseshorisonter og handlerum i nutiden. Her kan man med fordel gøre brug af begreberne kritisk/muliggørende.

Eksempel: skilsmisse og familievold

For at illustrere, hvordan etisk-politiske dilemmaer præger forskningsprocessen fra idefase til efter et projekt er afsluttet, vil jeg i det følgende fremdrage min egen forskning i skilsmisse og familievold. Det allerførste etisk-politiske valg, vi, der forsker i fortiden, træffer, angår emne. Her er vi nemlig dommere over, hvilke personer, begivenheder og processer i fortiden, der er vigtige nok til at løfte frem i lyset. På trods af, at Danmark har en ret interessant historie på skilsmisseområdet, og på trods af, at hundredtusindvis af par er blevet skilt, har kun få historikere beskæftiget sig med skilsmisse.¹⁶ Også i international sammenhæng er skilsmisernes historie mystisk nok underbelyst. Den eksisterende skilsmissehistorie er primært demografisk og retshistorisk, om end nogle fremstillinger også berører de kulturelle eller mentalitetshistoriske forandringer, der muliggjorde

¹⁶ Særligt Gerda Bonderup "Skilsmisser i Århus 1645-1900," *Historie - Jyske Samlinger Ny Række* 16, nr. 4 (1985); Anette Jensen, "Staten, kirken og stridbare ægtefolk: Et nyt syn på ægteskabet i første halvdel af 1800-tallet," *Den Jyske Historiker* 98-99 (2002), er værd at fremhæve.

den lovgivningsmæssige udvikling på området.¹⁷ Disse er uomtvisteligt vigtige perspektiver at beskæftige sig med, men der er også mange andre potentielle indgange.

Når man har indkredset skilsmisse som emne, og i øvrigt har afgrænset det temporalt og geografisk, har man et valg: Skal man forsøge at kortlægge årsagerne til skilsmisse gennem tiden? Skal man tegne et demografisk kort over forliste ægteskaber? Skal man undersøge juridiske og bureaukratiske praksisser? Skal man analysere politiske debatter om ægteskab og skilsmisse og reformer af familielovgivningen? Eller skal man alternativt undersøge, hvordan par og enkeltpersoner i fortiden oplevede skilsmisse?

Da jeg begyndte at studere arkiverne, stod det snart klart for mig, at en betydelig andel af sagerne handlede om mænds overgreb på kvinder. Og om vold mod kvinder og børn. Det gjaldt også sagen mellem Gustav og Sofie fra København 1895. Sofie søgte separation fra sin mand med henvisning til hans brutale adfærd over for hende. I breve beskrev parrets voksne børn, hvordan deres far lige så længe, de kunne huske, havde behandlet deres mor som en slave. Han havde slået hende som et dyr, pryglet hende i ansigtet og på legemet, og mishandlet hende med en tyk egestok, så hun ikke kunne bevæge sine arme i flere dage. Han havde truet hende med et gevær, og jaget hende ud af huset om natten, når han kom fuld hjem, så hun måtte blive derude i timevis, indtil hun var sikker på, at han sov, og hun kunne liste ind igen.¹⁸

¹⁷ Se fx Roderick Phillips, *Putting Asunder. A History of Divorce in Western Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988); Lawrence Stone, *Road to Divorce: England 1530-1987* (Oxford: Oxford University Press, 1990).

¹⁸ Jeg skriver bl.a. om denne sag i Karen Vallgård, "Ugly Intimacies and State Power: Separation Processes in Late Nineteenth-century Denmark," *Gender & History* 33, nr. 1 (2021).

Beskrivelser af den art fylder ikke meget i historiske afhandlinger om ægteskab og skilsmisse.¹⁹ Ikke fordi emnet ikke er blevet behandlet objektivt eller neutralt, men fordi forskernes erkendelsesinteresse har ligget andetsteds. Når man undersøger skilsmissesager, har man altså som forsker et valg – man kan analysere og fortælle om de erfaringer, eller man kan lægge dem til side. De spørgsmål, vi stiller, bidrager altså til at synliggøre eller usynliggøre bestemte dele af fortiden.

Hvis man så vælger at gøre familievold til et omdrejningspunkt for undersøgelsen, står man over for nye valg af etisk-politisk karakter. Det ene angår den terminologi, vi anvender. Skal vi holde os til at bruge det, lingvister og antropologer kalder "emic" begreber – altså ord, der stammer fra den kulturelle kontekst, vi undersøger? Eller skal vi selv indkredse, hvornår en fortidig praksis kan defineres som fx vold ved at anvende en videnskabelig definition, et såkaldt "etic" begreb (ikke at forveksle med ethical, altså etisk)?²⁰

Mange kulturhistorikere vil mene, at det er afgørende, at vi forholder os til fortidens begrebsbrug frem for at introducere nutidens kategoriseringer og dermed tilbageprojicere nutidens tænkemåder og forståelsesramme på fortiden.²¹ Sproget er

¹⁹ Der findes flere undtagelser, bl.a. Robert L. Griswold, "The Evolution of the Doctrine of Mental Cruelty in Victorian American Divorce, 1790-1900," *Journal of Social History* 20, nr. 1 (Efterår 1986).

²⁰ Sondringen mellem emic og etic stammer fra 1950'ernes lingvistik og betegnede to forskellige tilgange til at forstå menneskelige handlinger, kultur og sprog. Mens "etic" kom til at repræsentere forsøg på at udføre objektive, videnskabelige analyser, var målet for "emic" analyser at forstå verden på de undersøgte subjekters egne præmisser.

Andrea Rota, "Emic and Etic," *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, 29. november, 2020.

²¹ I sin bog om voldtægts historie indkredser den britiske historiker Joanna Bourke for eksempel sit genstandsfelt som handlinger, der af de fortidige aktører selv blev beskrevet som seksuelle og uden samtykke fra mindst en part. Dermed forsøgte hun at undgå at lægge en nutidig og normativ forståelse af voldtægt ned over fortiden. Joanna Bourke, *Rape: Sex, Violence, History* (Emeryville: Shoemaker & Hoard, 2007), 8.

afgørende for, hvordan vi erkender og erfarer verden, og hvis vi ønsker at forstå, hvordan fortidige mennesker tænkte og følte, nytter det derfor ikke noget, at vi ændrer på de kategorier og udtryk, hvorigennem de filtrerede sanseindtryk og kommunikerede deres opfattelser. Ved hjælp af indsigt i den historiske kontekst og hermeneutiske læsninger bør vi snarere forsøge at indkredse, hvilke betydninger, de selv tillagde ordene og de praksisser, de betegnede.

Men en sådan tilgang kan potentielt have problematiske etisk-politiske konsekvenser, i det mindste hvis vi dermed mener, at vi i analysen af de historiske kilder kun kan definere noget som vold, ifald de historiske aktører selv gjorde det. Frem til 1933 var der eksempelvis ikke noget, der hed voldtægt af ens ægtefælle i strafferetlig henseende. En ægtemand havde krav på samkvem med sin hustru, og det var dermed hendes pligt at stille sig til rådighed. I mange historiske kontekster har det endvidere været tilfældet, at seksuelt grænseoverskridende adfærd over for en hvid kvinde fra overklassen blev defineret som voldtægt, mens nøjagtig samme adfærd over for en sort kvinde fra arbejderklassen ikke blev det. Ifald sidstnævnte selv beskrev deres erfaringer som voldtægt, er der en væsentlig ringere chance for, at det blev nedfældet, og for at dokumenterne blev bevaret for eftertiden. Dertil kommer, at seksuel vold og andre typer tabuiseret adfærd og lidelse ofte forties og hemmeligholdes. Ved udelukkende at forlade os på "emic" definitioner risikerer vi altså at usynliggøre nogle voldserfaringer og reproducere fortidens videnshierarkier i vores videnskabelige fremstillinger. Her er løsningen nok at lade "emic" og "etic" analysemåder

komplementere hinanden, selvom vi så må leve med, at konturerne af analyseobjektet forbliver uklare.²²

Et andet sæt etisk-politisk ladede spørgsmål melder sig, når man skal vælge metode og teoretisk perspektiv. Man kan lave en kvalitativ analyse, der dvæler ved de enkelttilfælde af familievold, som fremtræder i materialet. Man kan måske også identificere specifikke omstændigheder og forsøge at tilnærme sig en forståelse af de konkrete personer, det handler om. Hvordan var det egentlig at udføre, at blive udsat for eller at bevidne volden? Man kunne også læse beskrivelser af voldelige handlinger som strategiske forsøg på at opnå separation eller på at sikre sig fordelagtige vilkår for separation.²³ En sådan tilgang vil gøre volden til noget sekundært i forhold til magtspillet i skilsmisseprocessen. Eller man kan læse på tværs af sager i et kvantitativt studie for at kortlægge forekomsten af familievold i forskellige samfundslag eller undersøge den juridiske håndtering af sagerne. Alternativt kunne man sætte fokus på kønsideologier, forhold mellem generationer, seksuelle normer og klasse-specifikke forestillinger om passende fysisk og verbal adfærd i det samfund, hvori volden udspillede sig. Søger man at forklare voldens forekomst, kan man anvende biologiske forklaringsmodeller eller undersøge socioøkonomiske mønstre og kønsforhold.

Uanset hvilken tilgang og model, man vælger, har det betydning for, hvordan det videnskabelige studie af fortiden præger vores forståelse af lignende problematikker i dag. En

²² Alene inden for de senere år er der sket en udvikling i vores forståelse af vold og voldtægt, hvilket afspejler sig dels i kriminaliseringen af psykisk vold i 2019, dels med den nye forståelse af voldtægt, kodificeret i samtykkeloven, der trådte i kraft i 2021.

²³ Se fx Mette Seidelin, Asbjørn Romvig Thomsen og Anette Østergaard Schultz, "Vold i hverdagen: Et mikrohistorisk studie i familielivets skyggesider 1851, 1905 og 1966," *Kulturstudier* 8, nr. 2 (2017).

kritisk undersøgelse af de magtformer og sociale hierarkier, der muliggør og finder næring i vold, kan gøre os i stand til at se tilsvarende dynamikker i nutidens samfund. Beskrivelser af enkeltpersoners voldserfaringer i fortiden kan anspore til nye forståelsesrammer for voldsudsatte eller behandlere i dag.

Det mere grundlæggende epistemologiske perspektiv, vi vælger til at analysere de historiske kilder, har også etisk-politiske implikationer. Man kan for eksempel bruge kilder til at dokumentere og gengive ofrenes perspektiv og *agency*,²⁴ sådan som en del familievoldshistorikere gør.²⁵ At dokumentere modstand, ofres sejre og sociale støttesystemer kan skabe håb. Det kan vise sig at være inspirerende og opmuntrende for nutidige læsere, fordi man derved indirekte peger på muligheden for at skabe positive forandringer eller gøre modstand mod undertrykkende forhold og ulige sociale strukturer. Som forsker kan man omvendt vælge at behandle repræsentationer af ofrenes perspektiv og handlinger som diskursive effekter, som konsekvenser af arkivpraksisser, animeret af bestemte epistemiske formationer. Det kan skærpe vores opmærksomhed på, hvordan den tilsyneladende autonome modstand mod ulighed faktisk er et produkt af magtstrukturer. Og at modstanden måske ovenikøbet er med til at vedligeholde eller forstærke magten.²⁶ En sådan kritisk læsning ville queerteoretikeren Eve

²⁴ Der findes ikke nogen præcis dansk oversættelse, men alt efter hvordan det teoretiseres, kunne det betyde noget at la "handlerum," "påvirkningsevne" eller slet og ret (mere eller mindre intentionel) aktivitet.

²⁵ Linda Gordon var med sin skelsættende bog, *Heroes of Their Own Lives*, fortaler for en sådan tilgang. Linda Gordon, *Heroes of their own lives – The politics and history of family violence: Boston, 1880-1960* (New York: Viking, 1988).

²⁶ Joan Scott argumenterede for nødvendigheden af netop en sådan tilgang i sin kritik af Linda Gordon. Joan Scott, "Reviewed Work(s): *Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence* by Linda Gordon," *Signs* 15, nr. 4 (sommer 1990).

Sedgwick kalde "paranoid".²⁷ Den er måske ikke forkert. Men den kan virke nedtrykkende, endda lammende, og måske også uretfærdig over for dem, der forsøger at kæmpe mod familievold i dag. Skal vi skabe opmuntrende og muliggørende narrativer eller hellere stræbe efter at forstå de repressive strukturer, der kan findes allevegne? Er det muligt at gøre begge dele på en gang?

Ingen af de videnskabelige dilemmaer, historikere og andre, der gransker fortiden, bliver konfronteret med, har nemme svar. Hverken i det her eksempel eller i de tusindvis af andre undersøgelser, danske og udenlandske forskere udfører. Det gør det dog ikke mindre vigtigt, at vi undervejs arbejder med at blive bevidste om og forstå de valg, vi faktisk har, og som vi uundgåeligt træffer. Det gælder historie, men det samme gælder en række andre humanistiske og samfundsfaglige forskningsfelter. Denne bogs redaktører rejser i indledningen spørgsmålet om, hvordan man skaber "et meningsfuldt samspil mellem et værdibaseret perspektiv og en videnskabelig fordring om at stræbe efter resultater, hvis gyldighed ikke afhænger af meningsforskelle?" Perspektivet fra historie peger på, at forskningen uvægerligt er både værdibaseret og engageret, samt at videnskabeligheden blandt andet afhænger af vores evne til at arbejde systematisk med at integrere denne erkendelse i forskningsprocessen fra start til slut. Netop fordi fortiden hverken er død eller fortid, er de beslutninger, vi træffer med til at gøre noget synligt og andet mindre synligt. De narrativer, vi fremstiller, kan i sidste ende muliggøre eller vanskeliggøre erkendelser om samtiden og dermed påvirke hvilke fremtider, vi kan gestalte.

²⁷ Eve Kosofsky Sedgwick, *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity* (London & Durham: Duke University Press, 2003), 123-151.

Henvisninger

Bonderup, Gerda. "Skilsmisser i Århus 1645-1900." *Historie - Jyske Samlinger Ny Række* 16, nr. 4 (1985).

Bourke, Joanna. *Rape: Sex, Violence, History*. Emeryville: Shoemaker & Hoard, 2007.

Burke, Peter. *What is Cultural History?* Cambridge: Polity Press, 2008.

de Certeau, Michel. *The Writing of History*. Oversat af Tom Conley. New York: Columbia University Press, 1988.

Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press, 2009.

Chakrabarty, Dipesh. "Provincializing Europe: Postcoloniality and the critique of history." *Cultural Studies* 6, nr. 3 (1992): 337-357.

Faulkner, William. *Requiem for a Nun*. New York: Random House, 1951.

Febvre, Lucien. *Le problème de l'incroyance au XVIe siècle. La religion de Rabelais*. Paris: Albain Michel, 1942.

Gordon, Linda. *Heroes of their own lives – The politics and history of family violence: Boston, 1880-1960*. New York: Viking, 1988.

Griswold, Robert L. "The Evolution of the Doctrine of Mental Cruelty in Victorian American Divorce, 1790-1900." *Journal of Social History* 20, nr. 1 (Efterår 1986).

Guillemin, Marilys, og Lynn Gillam. "Ethics, reflexivity, and ethically important moments in research." *Qualitative Inquiry* 10, nr. 2 (2004).

Gunn, Simon. *History and Cultural Theory*. London: Routledge, 2006.

Jacobsen, Grethe. "Kvindehistorie – kvinders historie: En skitse i senmiddelalderlig ramme." *Fortid og Nutid* 31, nr. 1 (1984).

Jensen, Anette. "Staten, kirken og stridbare ægtefolk: Et nyt syn på ægteskabet i første halvdel af 1800-tallet." *Den Jyske Historiker* 98-99 (2002).

Jensen, Peter Busch. "Hvad er videnskabelig generalisering." I *Humaniora? En spørgende videnskabsteori*, redigeret af Kasper Risbjerg Eskildsen, 90. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2020.

LaCapra, Dominick. *History and Criticism*. Ithaca: Cornell University Press, 1985.

Leopold, Todd. "Famed quotation isn't dead – and could even prove costly." *CNN*, 11. november, 2012.
<https://edition.cnn.com/2012/11/06/showbiz/movies/faulkner-midnight-paris-allen-lawsuit/index.html>.

Lloyd, Moya, red. *Butler and ethics*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015.

Nygaard, Niels. "Homoseksualitetsbegrebet i Danmark." *Danmarkshistorien.dk*, 16. august, 2011.
<https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/homoseksualitetsbegrebet-i-danmark#:~:text=Ordet%20%E2%80%9Dhomoseksualitet%E2%80%9D%20blev%20brugt%20f%C3%B8rste,imellem%20individer%20af%20samme%20k%C3%B8n>

Phillips, Roderick. *Putting Asunder. A History of Divorce in Western Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Rose, Sonya. *What is Gender History?* Cambridge: Polity Press, 2010.

Rota, Andrea. "Emic and Etic." *The Cambridge Encyclopedia of Anthropology*, 29. november, 2020.
<https://www.anthroencyclopedia.com/entry/emic-and-etic>

Scott, Joan. "Reviewed Work(s): Heroes of Their Own Lives: The Politics and History of Family Violence by Linda Gordon." *Signs* 15, nr. 4 (sommer 1990).

Sedgwick, Eve Kosofsky. *Touching Feeling: Affect, Pedagogy, Performativity*. London & Durham: Duke University Press, 2003.

Seidelin, Mette, Asbjørn Romvig Thomsen og Anette Østergaard Schultz. "Vold i hverdagen: Et mikrohistorisk studie i familielivets skyggesider 1851, 1905 og 1966." *Kulturstudier* 8, nr. 2 (2017).

Stephens, H. Morse. "Annual address of the president of the American Historical Association, delivered at Washington, December 28, 1915." *American Historical Review* 21, nr. 2 (1916): 225–3.

Stone, Lawrence. *Road to Divorce: England 1530-1987*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

Tamboukou, Maria. "Archival research: Unravelling space/time/matter entanglements and fragments." *Qualitative Research* 14, nr. 5 (2014).

Tamboukou, Maria. "Feeling narrative in the archive: The question of serendipity." *Qualitative Research* 16, nr. 2 (2016).

Vallgård, Karen. "Ugly Intimacies and State Power: Separation Processes in Late Nineteenth-century Denmark." *Gender & History* 33, nr. 1 (2021).

Warring, Anette. "En demokratisk historiepolitisk etik." *Scandia* 79, nr. 2 (2013).

White, Hayden. *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1973.

Wittendorf, Alex. "'Fire stolper holder et skidehus': Tidens forestillingsverden." I *Christian IV's verden*, redigeret af Svend Ellehøj. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1988.

Sproglig diversitet i et Danmark i forandring:

Hvorfor samfundet har brug for forskning der er perspektivisk (og politisk)

Martha Sif Karrebæk

Sociolingvistikken og den etnografiske sprogvidenskab voksede ikke mindst ud af sprogforskeres opmærksomhed på udfordringer for bestemte grupper af borgere i samfundet. En del af disse udfordringer havde sproglige sider. Således er studier af amerikanske indfødtes sproglige praksisser,¹ afroamerikanske og amerikanske indfødtes børn i skolen² og britiske arbejderklassebørn³ blandt de tidligste eksempler på denne samfundsengagerede og politisk engagerede forskning. Endvidere blev etnografisk orienterede sprogforskere og forskere med sproglige færdigheder i bestemte sprog set som strategisk vigtige. Flere amerikanske antropologiske lingvister rekrutteredes af

¹ Dell Hymes, "On communicative competence," i *Linguistic Anthropology: A Reader*, red. Alessandro Duranti (Oxford: Oxford University Press, 2001 [1972]), 5-26.

² Courtney Cazden, V.P. John, og Dell Hymes, red., *Functions of Language in the Classroom* (New York: Teachers College Press, 1972); Shirley Brice Heath, *Ways With Words: Language, life, and work in communities and classrooms* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983); William Labov, *Language in the inner city: Studies in the Black English Vernacular* (Oxford: Basil Blackwell, 1977); Susan U. Philips, *The invisible culture: Communication in classroom and community on the Warm Springs Indian Reservation* (Prospect Heights, IL: Waveland Press, 1983).

³ Fx Basil Bernstein, *Class, codes and control*, Vol.1 (St. Albans: Paladin, 1973).

efterretningstjenesten, og (sprogligt-)etnografiske forskningsområder etableredes med støtte fra USA's regering.⁴

Forskning i andet- og fremmedsprogsundervisning og -læring voksede frem lidt tidligere, ikke mindst foranlediget af en ny politisk situation, hvor USA aktivt søgte global indflydelse. Man havde i USA indset, at det gavner muligheden for at påvirke andre, hvis man bliver forstået, og i det lys var det en god idé at investere i, at verden (og især strategisk udvalgte lande) lærte engelsk. Blandt andet derfor voksede undervisnings- og publikationsindustri og altså forskning i andetsprog(-stilegnelse) i efterkrigstiden i engelsktalende lande.⁵

I dette bidrag vil jeg imidlertid behandle dansk forskning i sprog og migration. Jeg vil udpege samfundsforhold, som har dannet udgangspunkt for forskningen, og som er det perspektiv, denne sociolingvistiske og sproglig-etnografiske forskning skal forstås i. Jeg vil eksemplificere, hvordan forskningen har givet os vigtig viden, der kan bruges konstruktivt uafhængigt af forskernes egne præmisser og antagelser. Det er forskning, der har søgt indsigt og forståelse på baggrund af formulerbare metoder og antagelser, og den lever dermed op til kravet om, at vi forskere skal være transparente og villige til at diskutere vores præmisser og forforståelser. Den viser endvidere, hvordan også vi danske forskere bruger vores ekspertise til at engagere os i og forholde os kritisk til den meget virkelige – og dermed politiske – verden, vi er del af. Det står i modsætning til den misforståede idé om

⁴ Monica Heller og Bonnie McElhinny, *Language, capitalism, colonialism: Toward a critical history* (Toronto: University of Toronto Press, 2017); David H. Price, *Cold war anthropology: The CIA, the Pentagon and the growth of dual use anthropology* (Durham / London: Duke University Press, 2016).

⁵ David Block, *The social turn in second language acquisition* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003); Monica Heller og Bonnie McElhinny, *Language, capitalism, colonialism: Toward a critical history* (Toronto: University of Toronto Press, 2017).

værdifri og neutral forskning. Men det står ikke i modsætning til kravet om *faktualitet*. Også perspektivisk forskning bygger på fakta. Jeg skal i øvrigt understrege, at der findes mange andre relevante projekter om sproglig diversitet i Danmark end dem, jeg nævner, men der var ikke plads til at komme ind på det hele i denne omgang.

Børn, migration og sprog som et politiseret forskningsobjekt

Som nævnt var den tidlige sociolingvistik optaget af børn, ikke mindst fordi fokus på børnenes sprog og sprogene omkring børnene⁶ fik relationer mellem forskellige sociale grupper til at træde frem. Når børn kommer i institution, møder de voksne, som måske taler på andre måder, end der tales i børnenes hjem. Det, der tæller som samme sprog, kan fremtræde meget forskelligt, alt efter hvor sprogbrugerne kommer fra, hvem de gerne vil ses som, og hvad de gerne vil opnå. I skolen er det i øvrigt ikke kun børnene, der møder nye voksne, men i en vis forstand hjem, der møder stat,⁷ eftersom de voksne, der varetager pasnings- og undervisningsfunktioner, gives denne opgave af Staten. De voksne skal socialisere børnene sprogligt, og det gør de bl.a. (som oftest) ved at orientere sig mod en sproglig standard, som opleves at være i tråd med forventninger fra Staten og (andre) bestemmende og normerende institutioner.

Nogle af de børn, der klarer sig allerdårligst i det *danske* skolesystem, har sproglig minoritetsbaggrund og er indvandrere eller efterkommere af indvandrere (som det hedder med de kategorier der bruges i statistiske analyser). Det blev igen for

⁶ Jørn Lund og Mogens Jansen, *Børnenes sprog – sprogene omkring børn* (København: Hans Reitzel, 1979).

⁷ Pierre Bourdieu og Jean-Claude Passeron, *La Réproduction. Éléments d'une théorie du système d'enseignement* (Paris: Minuit, 1970).

nylig dokumenteret, da de såkaldt tosprogede elever i Københavns Kommune i 2019 scorede 2 karakterpoint lavere i gennemsnit end de såkaldt danske elever ved Folkeskolens Afgangsprøve. Det falder desværre helt i forlængelse af tidligere forskning. Mange af undersøgelserne nævnt i indledningen diskuterede, hvordan uddannelsessystemet systematisk producerede fiaskoer i stedet for succeser, når det angik børn fra minoritetsfamilier. En helt ny undersøgelse kan dog tyde på, at dette mønster er brudt, hvis man korrigerer for socioøkonomisk baggrund. I den ser efterkommere fra ikke-vestlige lande således ud til at klare sig bedre end danske børn.⁸ Det bliver spændende at følge den udvikling.

Faktisk anses børn med indvandringsbaggrund ofte som bagud fra begyndelsen. Fx starter de angiveligt i skole med et dansk talesprog, der giver læringsmæssige udfordringer. En nyere rapport fra Indenrigs- og Boligministeriets Benchmarkings-enhed konkluderer (p.15), at mens 15% af børn ”med dansk herkomst” er ”sprogligt udfordrede” på deres talesprog ved skolestart, så gælder det samme for 36% af de vestligt indvandrede børn og 55% af de ikke-vestligt indvandrede (disse kategorier stammer fra rapporten). Undersøgelsen er på ingen måde uproblematisk.⁹ Til gengæld er den typisk for, hvad vi har set over de sidste mange år, bl.a. derved at man ikke undersøger de ”indvandrede” børns fulde sproglige kompetence, men kun ser på deres danske sprog. Eftersom disse børn (som oftest) kommer fra hjem, hvor dansk ikke er det eneste eller det dominerende sprog, er det egentlig ikke overraskende, at deres

⁸ Kasper H. Albrechtsen, Emilie Kieler og Thomas Wilken, ”Efterkommere fra ikke-vestlige lande får nu bedre karakterer end elever med dansk oprindelse,” *Kraka*, 9. maj 2023.

⁹ Kjærbaek, Laila et al., ”24 sprogforskere i opråb: Rapport om sprogscreening bygger på misforståelser,” *POV International*, 2022.

dansk ikke er så stærkt udviklet som hos børn ”med dansk herkomst”. Den er også typisk ved at illustrere, hvordan der over de sidste godt 20 år er opstået et politisk fokus på dansk sprog i førskolen. Førskolen er blevet en anerkendt del af uddannelsessystemet, hvor der er fokus på læring og færdigheder snarere end på, om børnene er alderssvarende udviklet generelt, og om de glade.

Skaber skolen de dårlige skoleresultater for børn fra minoritetsfamilier med fuldt overlæg? Varenne og McDermott argumenterede i *Successful Failure*¹⁰ for, at uddannelsessystemer er skabt til kulturel reproduktion.¹¹ Det ligger i design (og formål), at børn fra hjem, der ikke ligner dem, som uddannelsessystemet orienterer sig imod (”majoritetshjem”), vil ende som fiaskoer; dermed har systemet gjort, hvad det skulle. Men hensigtsmæssigt er det hverken fra samfundets, skolens eller barnets perspektiv. Hvis man faktisk interesserer sig for børns sproglige potentiale og muligheder for sproglig udvikling som sådan, kan det undre, at man oftest udelukkende ser på børns *danskkundskaber*. De flersprogede små børns repertoier af begreber og deres metasproglige kompetencer har nemlig formentlig større betydning for sproglig udfoldelse og læring – også læring af dansk – end deres danske sprog i treårsalderen. Det virker næsten, som om man starter udgrænsningen af denne gruppe børn allerede i førskolen – Varenne og McDermott ville nok kalde det en *successful failure*.

¹⁰ Hervé Varenne og Raymond McDermott, *Successful failure: The school America builds* (Boulder, Colorado: Westview Press, 1998).

¹¹ Pierre Bourdieu og Jean-Claude Passeron, *La Réproduction. Éléments d’une théorie du système d’enseignement* (Paris: Minuit, 1970).

Den politisk mest populære løsning på "problemet" med et "ikke-alderssvarende dansk" hos børn med migrationsbaggrund, er at satse på tidligere dansk, mere dansk, kun dansk. Man har i hvert fald i de sidste 15 år arbejdet for, at børn fra ikke-dansktalende hjem kommer i daginstitution. I dag (2023) fungerer det sådan, at alt efter hvor familien bor, dens kontakt med de sociale systemer, og hvor godt barnets danske sprog vurderes til at være, kan småbørn fra under to år, få et "obligatorisk tilbud" om at komme i institution. Forældrene vil blive underlagt sanktioner, hvis de ikke tager imod tilbuddet. Rationalet er, at børnene vil lære dansk gennem kommunikation med danske pædagoger, og der sluttet heraf, at deres dansk ved skolestart bliver, som skolen ønsker. Men med dette politiske tiltag glemmer man en af de få ting, som vi faktisk ved om de danske daginstitutioner, nemlig at der næsten alle steder er et bemandingsproblem. (Jævnfør, at der (endelig) i 2023 opstod en debat om kvaliteten af dagtilbud i kølvandet på en ny rapport (Lindeberg et al. 2023)). Det har den konsekvens, at børn i daginstitutioner taler mindre med voksne end med andre børn, og at de dermed lærer *børne(have)dansk*, men ikke nødvendigvis et *skole(forberedende)* dansk. Med børnehavedansk kan man forhandle om at "være med" til at spille brætspil og fodbold, man kan lege i sandkasse, lege familie og fangeleg. Man lærer også at bede om en bolle, spørge de voksne om lov og at sige "tak for mad". Men for de fleste børn er det vigtigste nok at lære de sproglige normer, der gør dem attraktive legekammerater. For nogle børn betyder det, at de skal tale meget – for andre betyder det, at de helst skal tie. I Karrebæk (2011)¹² viste jeg, hvordan en treårig dreng med somalisk

¹² Martha Sif Karrebæk, *At blive et børnehavebarn: En minoritetsdrengs sprog, interaktion og*

baggrund blev marginaliseret i drengegruppen i takt med, at han blev bedre til dansk. Det skete, fordi han begyndte at stille krav, som viste sig uforligelige med de andre drenge's ønsker. Dette projekt var egentlig inspireret af en undren over, at det var blevet obligatorisk for (visse) "tosprogede småbørn" at komme i børnehave. Hvad skulle det løse? Det blev ikke mindre mærkværdigt af, at over 96% af danske børn på det tidspunkt faktisk allerede gik i daginstitution. Samtidig var projektet interesseret i at undersøge børnehavebørns sproglige liv fra deres eget synspunkt og med sprogvidenskabens værktøjskasse, herunder etnografiske observationer, videooptagelser (især) af børnenes interaktion, interaktionelle og grammatiske analyser. Det gjorde projektet både samfundsengageret og videnskabeligt.

Som nævnt giver det i dag mening at se førskolen som del af uddannelsessystemet, om end stadig på en anden måde end skoler. Og nu vil vi gå videre til at se på dansk forskning i skolebørn i sprogligt mangfoldige miljøer. Skoler er mange ting på en gang - statslige instrumenter, uddannelsesinstitutioner, konkrete såvel som abstrakte rammer om børns og unges hverdagsliv, minisamfund m.v. – og sprog indgår i alt dette. Sociolingvistiske skolestudier er desuden formentlig altid også fostret af et samfundsengagement, fx en interesse for skolepolitik og skolernes rammebetingelser, undervisningsformer, udviklingen i befolkningssammensætning, kulturelle strømninger, sproglige normer etc. De vil altså altid forholde sig til det større samfund. Mange af de studier, jeg nævner i det følgende, har taget udgangspunkt i den sproglige diversitet i Danmark i dag,

som politisk set ikke altid er velanset. Forskerne har imidlertid ønsket at undersøge, hvordan sproglig mangfoldighed ser ud på hverdagsniveau hos børn og unge, og hvordan skolerne (ikke) håndterer den. På den måde har studierne beriget os med viden om den verden, vi lever i – ikke den, som nogle synes, vi burde leve i – og de har givet bedre muligheder for at tilpasse idealer til virkelighed.

Et af de største skolebaserede sociolingvistiske studier (i dansk og international sammenhæng) er det såkaldte Køge-projekt. En kohorte på ti børn med tyrkisk baggrund, som boede i Køge, blev fulgt fra 1. til 9. klasse med det formål at undersøge, hvordan flersprogede børns sproglige udvikling ser ud på de sprog, de kan, dvs. ikke kun dansk, og hvordan deres sproglige interaktion udfolder sig og ændrer sig over tid. Børnene blev hvert år lydoptaget i samtaler med en voksen – på tyrkisk og på dansk – samt i gruppesamtaler, både med danske og med tyrkisk-danske børn, og der er udgivet utrolig mange analyser af materialet.¹³ Jeg vil her kun nævne tre af de indsigter, Køge-projektet førte til. For det første viste projektet, at eleverne gik fra at være primært tyrkisktalende til primært dansktalende. At tyrkisk var deres stærkeste sprog ved skolestart, viste sig altså ikke i sig selv at være et problem for at blive kompetente på dansk, som førnævnte rapporter ellers antager, og faktisk blev den ene piges danske sprog vurderet højere end hendes etnisk danske klassekammeraters. For det andet blev det klart, at talere ikke kun blander sprog (eller: kodeskifter), når de ikke behersker dem godt nok. Den elev i klassen med de højeste karakterer i

¹³ For den mest komplette oversigt se Jens Normann Jørgensen, *Language: Nine years of polylingual development of young Turkish-Danish grade school students*, Copenhagen Studies in Bilingualism. The Køge Series 15-16 (København: Københavns Universitet, 2008).

Folkeskolens Afgangsprøve var samtidig den deltager, der blandede tyrkisk og dansk mest. For det tredje brugte de unge deltagere efterhånden skift mellem sprog (eller: blanding af sproglige ressourcer) så hyppigt og fleksibelt, at det nødvendig-gjorde en ny beskrivelse af deres sproglige beredskab – som et samlet repertoire snarere end adskilt i en tyrkisk og en dansk del. Jørgensen udviklede begrebet *polysprogning* til at karakterisere sprogbrugerens intentionelle anvendelse af alle relevante, tilgængelige sproglige ressourcer inden for samme sproglige enhed, uanset at disse ressourcer måtte stamme fra forskellige sprog, og uanset hvor meget sprogbrugerne egentlig måtte kunne af det sprog.¹⁴ Det er en form for sprogbrug, som vi ser mere af i dag – nok både fordi forskningen endelig har lagt mærke til den (og givet den et navn), og fordi danske sprogbrugere (der i dag er en mere mangfoldig gruppe) er blevet mere tolerante over for den slags sprogblending, ikke mindst anvendes engelsk i stort omfang. Det er dog også klart, at det ikke falder i god jord hos alle.

Det gav ny indsigt at følge en gruppe tyrkisk-danske børns sproglige udvikling over ti år. Til gengæld blev Køge-projektet overhalet af virkeligheden på den måde, at mange skoleklasser (og børnehaver og arbejdspladser) rummer ikke en eller to etniske / nationale grupper, men mennesker med rødder i et større udvalg af lande – ud over Danmark. Dermed kan man måske ikke forvente helt samme kommunikative mønstre og udvikling, som man så hos børnene fra Køge. Nyere projekter har undladt at udvælge klasser med særlige etniske grupper og

¹⁴ Jørgensen, Jens Normann, Martha Sif Karrebæk, Lian Malai Madsen og Janus Spindler Møller, "Polylinguaging in Superdiversity," *Diversities* 13 (2011): 22-37; Janus S. Møller, *Poly-lingual interaction across childhood, youth and adulthood* (Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2009).

har heller ikke som sådan haft fokus på de ”tosprogede” eller de unge med ”anden etnisk baggrund end dansk”. I stedet har de undersøgt, hvordan det sproglige skoleliv så ud for elever i helt almindelige gymnasier og folkeskoler i København og Århus¹⁵ – i klasser præget af denne nye hverdagslige diversitet. Disse (etnografisk baserede) studier argumenterede bl.a. for, at de unges sproglige praksisser ikke var determinerede af baggrund, men hang sammen med deres sociale identiteter. Desuden diskuterede studierne nye træk i dansk. Dette skete i forlængelse af Quist (2000)¹⁶ som beskrev og navngav en ny måde at tale dansk på, som eksisterede i etnisk blandede miljøer – såkaldt ”multietnolekt.” I denne sprogform indgår fx en t-lyd, der lyder som tj, og en staccato-lydende sprogytme. Flere ord end på standarddansk får fælleskøn (*en blad*), mens færre ord har stød. Desuden anvendes ord og formuleringer ”fra” indvandrersprog (*wallah, ew, para, jeg sværger* etc.). De nye studier viste således, at samme sproglige register eksisterede i flere danske storbyer – og i Århus ovenikøbet påvirket af det, der kan genkendes som ”jysk.”

Projektet *Københavnstudier i hverdagssprogning* kombinerede Køge-projektets længdeperspektiv med en intention om ikke at tage udgangspunkt i på forhånd tilskrevne etniske kategorier. Projektet fulgte bl.a. tre klasser fra 0. til og med 9. Børnene blev lyd- og videooptaget en gang om året i mindre

¹⁵ Mette V. Christensen, 8220, 8210: *Sproglig variation blandt unge i multietniske områder i Aarhus* (Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, Institut for Æstetik og Kommunikation, 2012); Marie Maegaard, *Udtalevariation og –forandring i københavnsk – en etnografisk undersøgelse af sprogbrug, sociale kategorier og social praksis blandt unge på en københavnsk folkeskole* (Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2007); Pia Quist, *Stilistiske praksisser I storbyens heterogene skole: en etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation* (Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, Nordisk Forskningsinstitut, Afd. for dialektforskning, 2005).

¹⁶ Pia Quist, ”Ny københavnsk ’multietnolekt’. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer,” *Danske Talesprog* 1 (2000): 143–211.

grupper, og forskerne deltog desuden i kortere eller længere tid i klassernes hverdagsliv. Andre klasser på skolen fulgtes i kortere projekter på mellem seks måneder og tre år. For alle klasser gjaldt det, at deres sammensætning var spraglet; klasse-kammerater kunne fx have dansk, tyrkisk, marokkansk, kinesisk, afghansk, irakisk, iransk og somalisk baggrund. Ud over sprogbrugen hos børnene var forskerne i dette projekt også optaget af de unges og deres voksnes forståelser af sprog og sprogbrug.¹⁷ Metodisk anvendtes etnografi, små forsøg og interviews med børn, forældre og lærere. Ikke overraskende brugte børnene og de unge på denne skole også den nye slags dansk – ”multietnolekt” – og her havde de selv (mere eller mindre stabile) navne for den sproglige form, fx ”arabisk”, ”gangstersprog” og ”gadesprog”. Det var en måde at tale på, der signalerede, at man var sej, (gade)smart og maskulin,¹⁸ om end også både piger og børn og unge med dansk baggrund kan anvende sprogformen.¹⁹ Samtidig gav de typiske associationer den sproglige form et andet potentiale. Hvis man har uddannelsesmæssige ambitioner, men vælger at tale ”gadesprog” eller med ”multietnolekt,” kan man nemlig tage lidt af det (i en ungdomskulturel sammenhæng) farlige ud af at være skole-interesseret.²⁰ En fortabt nørd taler jo ikke sådan. Faktisk

¹⁷ Lian Malai Madsen, Martha Sif Karrebæk og Janus Spindler Møller (red.), *Everyday Language: Collaborative research on the language use of children and youth* (Berlin / Boston: Mouton de Gruyter, 2016).

¹⁸ Lian M. Madsen, ”High” and ”low” in urban Danish speech styles,” *Language in Society* 42 (2013): 1-24.

¹⁹ Martha S. Karrebæk, ”Arabs, Arabic and urban language: Polycentricity and incipient enregisterment among primary school children in Copenhagen,” i *Everyday Language: Collaborative research on the language use of children and youth*, red. Lian Malai Madsen, Martha Sif Karrebæk og Janus Spindler Møller (Berlin / Boston: Mouton de Gruyter, 2016), 19-48; Karrebæk, Martha Sif, ”Hvad betyder wallah?”: Sociolingvistisk forandring, sprog-i-brug og arabisk i dansk,” *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 58 (2020): 113-142.

²⁰ Lian Malai Madsen, *Fighters, girls and other identities: Sociolinguistics in a martial arts club*

brugte nogle af de unge endog denne måde at tale på i rapmusik, hvor de samtidig artikulerede en afstand til det aggressive og maskuline, som sprogformen var associeret med.²¹ En gruppe af unge etablerede i øvrigt en modsætning til "gadesprog", som de kaldte "integreret". Det henviste til mere akademisk og raffineret sprog, som kunne bruges for at vise sin skoleorientering eller over for ældre for at vise respekt. Termen "integreret sprog" er både udtryk for de unges metasproglige bevidsthed og et sigende udsagn om deres opfattelse af at være i en marginaliseret position. De italesatte hermed sig selv som i et limbo mellem det integrerede og det ikke-integrerede, hvor kun en bestemt opførsel førte til samfundsmæssig accept og (delvis) inklusion.

Københavnstudier i hverdagssprogning viste, at de unge deltagere var meget bevidste om sprog og om sprogs rolle i deres liv. De drillede hinanden, når de opdagede stavfejl,²² og de rettede de kammerater, der brugte sproglige former, som de ikke var berettiget til – ikke alle har nødvendigvis lov til at tale arabisk og slet ikke i alle situationer. En sidste pointe fra *Københavnstudier* var, at klasserummene grundlæggende ikke tildelte (undervisningsmæssig) plads og positiv opmærksomhed til de mange sproglige og kulturelle ressourcer, eleverne medbragte hjemmefra. De lærte hurtigt, at i Danmark skal man tale dansk og spise rugbrød; alt andet var irrelevant, forkert eller ligefrem forstyrrende.²³ De få gange, arabisk, tyrkisk og somali

(Bristol: Encounters, 2015).

²¹ Andreas Stæhr og Lian M. Madsen, "Standard language in urban rap: Social media, linguistic practice and ethnographic context," *Language & Communication* 40 (2015): 67-81.

²² Andreas Stæhr, "Reflexivity in Facebook interaction: Enregisterment across written and spoken language practices," *Discourse, Context & Media* 8 (2015): 30-45.

²³ Martha S. Karrebæk, "'What's in your lunch box today?': Health, respectability and ethnicity in the kindergarten classroom," *Journal of Linguistic Anthropology* 22 (2012): 1-22; Martha S. Karrebæk, "'Don't speak like that to her!' Linguistic minority children's socialization into an

(m.v.) blev hørt eller inviteret ind i timerne, var det som underholdende indslag, og det blev nemt til skamfulde oplevelser for børnene.²⁴ Det danske sprogs dominerende status blev understreget igen og igen. Der er bestemt ikke noget galt med, at den danske folkeskole lærer eleverne at blive sikre danske sprogbrugere. Men der ikke meget, der tyder på, at det har hjulpet på de flersprogede elevers skoleresultater at udelukke deres andre sprog i skolen. Desuden er der viden og sprogligt potentiale, der går tabt, når man vælger den strategi. Danske skoleelever bliver voksne borgere i en globaliseret verden, hvor dansk indgår sammen med mange andre sprog; det forbereder skolen dem stadig ikke så godt på.

Det kræver nye didaktiske metoder (og nye former for udprøvning), hvis skolen skal tage højde for de danske elevers mange sproglige baggrunde. Der arbejdes i disse år på en ny sprogdidaktik, hvor et nyt paradigme antager, at det at kunne flere sprog giver et godt metasprogligt beredskab, som kan anvendes til at *lære* og *bruge* sprog. Det antages også, at den tilgang vil give sprogbrugere mulighed for at udfolde deres potentiale i stedet for at skamme sig over det. Ofte betegnes denne tilgang *translanguaging* (eller *transssprogning*).²⁵ I et tiårigt aktionsforskningsprojekt med samme grundlæggende antagelser, *Tegn på sprog*, undersøgte man læse- og skrivetilegnelse i fem sprogligt mangfoldige folkeskoleklasser. Forskerne viste, hvordan en rummelig undervisningstilgang gav

ideology of monolingualism,” *Journal of Sociolinguistics* 17 (2013): 355-375.

²⁴ Martha S. Karrebæk og Janus Spindler Møller, “Languages and regimes of communication: Children’s struggles with norms and identities through chronotopic work” i *Chronotopic identity work; Sociolinguistic analyses of cultural and linguistic phenomena in time and space*, red. A.P.C. Swanenberg og S. Kroon (Bristol: Routledge, 2019), 128-152.

²⁵ Ofelia García og Li Wei, *Translanguaging. Language, bilingualism and education* (London: Palgrave Macmillan, 2014); Anne Holmen og Helene Thise, *Flere sprog i læringen: Translanguaging i praksis* (Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2021).

plads til sproglige sammenligninger, sproglig kreativitet og samtaler med de unge deltagere om deres muligheder og drømme for sig selv som læsere og skrivere. Alt dette var i overensstemmelse med Folkeskolens formål som fx at give eleverne kundskaber og færdigheder, der forbereder dem til videre uddannelse og motiverer dem til at lære mere, at hjælpe dem til at udvikle erkendelse og fantasi, selvtillid og fornemmelse for ansvar samt ikke mindst at give dem forståelse for andre lande (Folkeskolelovens kap.1, §1; se Laursen 2019 for grundig gennemgang og henvisninger til de mange publikationer, *Tegn på sprog* har affødt). Pointen er, at det ikke er nødvendigt for at blive dygtige elever og danske sprogbrugere, at andre sprog end dansk efterlades uden for skoledøren. Forskere, der arbejder inden for dette felt, har vist, at dette valg snarere handler om ideologi, og de har vist, hvordan ideologier kan nuanceres med faglige argumenter og nye praksisser.

Der findes faktisk ét skolerum, hvor børns "hjemmesproglige" ressourcer er eksplicit inviterede. Det drejer sig om den såkaldte modersmålsundervisning, som børn med ikke-dansk modersmål kan tilbydes. Modersmålsundervisning har været kontroversiel i Danmark i mange år,²⁶ og Anders Fogh Rasmussen lovede endog op til valget i 2001 at afskaffe den, hvis han vandt regeringsmagten. Det politiske problem med modersmålsundervisning er for det første af ideologisk karakter – for som Inger Støjberg engang sagde: "I Danmark taler vi dansk. Man har ret til at lære alle de sprog, man vil, men det skal foregå

²⁶ Bergthora Kristjansdóttir og Lene Timm, *Tvetunget uddannelsespolitik: Dokumentation af etnisk ulighed i folkeskolen* (Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2007); Linus Salö, Christina Hedman, Natalia Ganuza og Martha Sif Karrebæk, "Mother tongue instruction in Sweden and Denmark: Language policy, cross-field effects, and linguistic exchange rates," *Language Policy* 17 (2018): 591-610.

i fritiden.” (Interview i Jyllands-Posten 18. december 2012). Støjberg udtrykker en opfattelse af, at Danmark er stedet for det danske sprog, ikke for andre sprog, og at andre sprog ikke er det offentliges forpligtelse. Det har vi nu allerede set, at man kan diskutere - også selv om man stadig mener, at den danske skole også skal sørge for, at danske børn bliver gode danske sprogbrugere. Men endnu vigtigere for holdningen er det nok, at modersmålsundervisning i Danmark blev knyttet til indvandringspolitik snarere end uddannelsespolitik.²⁷ En tredje grund til modviljen er af uddannelsesmæssig karakter. Man har igen og igen argumenteret for, at modersmålsundervisning ikke ”virker”. Med det mener man som oftest, at børnene, der modtager undervisningen, ikke bliver bedre til dansk²⁸ – om end en ny undersøgelse faktisk tyder på noget andet.²⁹ Men notér her, at der i fagets faghæfte står, at modersmålsundervisning skal hjælpe eleverne til at udvikle kompetencer til at kommunikere på modersmålet, udvikle deres sproglige bevidsthed med udgangspunkt i, at de anvender to sprog i dagligdagen, bidrage til deres lyst til at beskæftige sig med sprog og kultur i et globalt perspektiv og give dem indsigt i oprindelseslandets kultur- og samfundsforhold ”blandt andet for at lette elevernes eventuelle tilbagevenden til dette land.”³⁰ Fokus er altså på færdigheder i

²⁷ Linus Salö, Christina Hedman, Natalia Ganuza, og Martha Sif Karrebæk, ”Mother tongue instruction in Sweden and Denmark: Language policy, cross-field effects, and linguistic exchange rates,” *Language Policy* 17 (2018): 591-610.

²⁸ Jørgen Christian Nielsen, *Tosprogede elevers sprog og læsning på deres første- og andetsprog – en undersøgelse af tyrkisksprogede elever* (København: Danmarks Pædagogiske Institut, 1998); Jørgen Christian Nielsen, *Tosprogede elevers danskkundskaber på folkeskolens ældste klassetrin* (København: Danmarks Pædagogiske Institut, 1997); Beatrice Schindler Rangvid, *Modersmålsundervisning i Københavns Kommunes folkeskoler belyst ved PISA-København data*, Notat for Ungdoms- og Uddannelsesforvaltningen i Københavns Kommune (København: AKF, Amternes og kommunernes forskningsinstitut, 2005).

²⁹ Simon C. Andersen, Thorbjørn Sejr Guul og Maria Knoth Humlum, ”How first-language instruction transfers to majority-language skills,” *Nature Human Behaviour* 6 (2022): 229-235.

³⁰ ”Modersmålsundervisning. Fælles mål,” Børne- og Undervisningsministeriet, 2019.

det sprog, som navngiver faget, på at eleverne bliver verdensborgere, og på viden om oprindelseslandet. Det er ikke formålet at gøre eleverne bedre til dansk. Når mange alligevel mener, modersmålsundervisning skal vurderes på grundlag af en eventuel effekt på danskkompetencer, er det i øvrigt (deværre) også, fordi nogle forskere havde brugt det som et argument til fordel for dette undervisningstilbud.³¹ Når modersmålsundervisning stadig eksisterer, trods sin kontroversielle karakter og Fogh-regeringens løfter, skyldes det, at EU's direktiv om arbejdskraftens fri bevægelighed forpligter medlemsstaterne til at yde børn af EU-borgere sproglig støtte, så de kan vende tilbage til hjemlandet og genoptage skolegangen der. De fleste kommuner tilbyder kun modersmålsundervisning til børn af EU-borgere og på "EU-sprog". Få steder, fx i København, eksisterer der dog stadig (2023) modersmålsundervisning i de store indvandrersprog som tyrkisk og arabisk. Modersmålsundervisning er i øvrigt ikke et omfattende undervisningstilbud, det er ofte dårligt organiseret og uden kvalitetssikring, det foregår i aldersblandede klasser, eleverne kan være alt fra flydende på sproget til slet ikke at tale det, og det ligger i ydertimerne eller om lørdagen, hvor børnene normalt hellere vil lave noget andet. Overordnet skal man i det hele taget ikke have alt for høje forventninger til modersmålsundervisning, som den ser ud i dag, og slet ikke i forhold til effekten på dansk. Der findes enkelte undersøgelser af modersmålsundervisning i egen ret.³² Disse

³¹ Linus Salö, Christina Hedman, Natalia Ganuza og Martha Sif Karrebæk, "Mother tongue instruction in Sweden and Denmark: Language policy, cross-field effects, and linguistic exchange rates," *Language Policy* 17 (2018): 591-610.

³² Line Møller Daugaard, *Sproglig praksis i og omkring modersmålsundervisning: En lingvistisk etnografisk undersøgelse* (Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, Institut for Uddannelse og Pædagogik, 2015); Martha Sif Karrebæk, og Narges Ghandchi, "The very sensitive question: Chronotopes, insecurities and Farsi heritage language classrooms," *Pragmatics & Society* 8 (2017): 38-60; Martha Sif Karrebæk og Narges Ghandchi, "'Pure' Farsi and political sensitivities:

konkluderer bl.a., at man ikke kan betragte denne undervisningsform uafhængigt af globale bevægelser og udviklinger; modersmålsundervisningen er både et nationalt, lokalt og meget globalt fænomen.

Voksne migranter og dansk sprog: Ret, pligt og muligheder

Mens studier fra uddannelsesområdet (herunder børnehaver) foregår i skolens lukkede rum, så giver sociolingvistiske studier af voksne migranter os indblik i, hvor svært det er at skabe sig en tilværelse eller få basale rettigheder opfyldt som voksen migrant. Det drejer sig altså også om samfundsrelevante emner, og mange af dem har stor politisk bevågenhed – og er ganske ideologisk ladede.

Vi ved, at mennesker forbinder sprogformer med betydning, og brugere af sprogformer bliver associeret med betydningerne knyttet hertil. Kirilova (2006)³³ viste i en undersøgelse af dansk med accent, at danskeres opfattelse af, hvor talerne (der altså talte dansk med accent) kom fra, spillede en rolle for vurderingen af dem. Respondenterne gættede ikke nødvendigvis korrekt ift. oprindelsesland, men der var alligevel systematiske relationer mellem det sted (respondenterne gættede på) talerne kom fra, og hvordan de vurderede talernes uddannelse og færdigheder. Talere associeret med det germanske område fik generelt positive vurderinger. Det gjaldt

Language and ideologies in Farsi complementary language classrooms in Denmark," *Journal of Sociolinguistics* 19 (2015): 62-90; Martha Sif Karrebæk og Özgün Nergiz, "Language ideologies, the soft g, and parody in the Turkish mother tongue classroom," *Multilingua: Journal of cross-cultural and interlanguage communication* 38 (2019): 625-651.

³³ Kirilova, Marta, "Han er fra Amager, men også lidt fra Afrika." *Dansk med accent – en empirisk baseret undersøgelse af indfødte danskeres holdninger til dansk talesprog med forskellige accenter*, Københavnerstudier i talsproget bind 40 (København: Københavns Universitets Humanistiske Fakultet, 2006).

også om end i mindre grad talere, der blev gættet til at være fra Syd- og Østeuropa. Derimod blev talere associeret med Mellemøsten, Asien og Afrika vurderet til at være inkompetente, uuddannede, kedelige, upålidelige og ligeglade. Selvfølgelig trækker vi på andet end ofte uartikulerede forståelser af sproget, når vi danner os et indtryk af et menneske, men sproget indgår i vurderingen og får derfor betydning for dem. Derfor er undersøgelsen tankevækkende. Studiet burde i øvrigt blive opdateret og suppleret med sammenligninger mellem folk i byer og på landet, unge og gamle, for meget er sket demografisk og politisk, siden studiet blev udført.

Et enkelt projekt har set på tolkning. Tolkning anvendes, for at mennesker, der ikke deler sprog, kan skabe gensidig forståelse, og gensidig forståelse er vigtig for, at andre handlinger kan udføres. I retten skal tolken fx hjælpe tiltalte med at forstå, hvad de retslige repræsentanter siger, og de skal hjælpe disse repræsentanter med at forstå den tiltalte. En kvalificeret tolk er nødvendig for, at den rette afgørelse kan træffes i forhold til skyld og ansvar, og for at lægpersoner ved, hvad der siges om dem og deres sag. Retstolken er altså en central professionel i en retsstat. På trods af det er der i Danmark meget lidt viden om tolkning,³⁴ og de etablerede forståelser blandt fx retslige aktører om, hvad tolke skal kunne og skal gøre, bygger i ringe grad på viden om praksis. Tolke gør nemlig meget mere end bare at oversætte. De letter kommunikationen for både

³⁴ Se dog Tina Paulsen Christensen, "Judges' deviations from norm-based direct speech in court" i *Doing Justice to Court Interpreting*, red. M. Schlesinger og F. Pöchhacker (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010), 163-191; Birte Jacobsen, "Interactional pragmatics and court interpreting: An analysis of face" i *Doing Justice to Court Interpreting*, red. M. Schlesinger og F. Pöchhacker (Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010), 193-222; Martha S. Karrebæk, Marta Kirilova og Solvej Hellestøj Sørensen, "'You may now speak to your lawyer': Collaboration in interpreter-mediated courtroom hearings," *Language and Law / Linguagem e Direito* 9 (2023).

tiltalte, dommere og advokater fx ved at standardisere ikke-standard sprog, skabe sammenhæng (kohærens) som var fraværende i de oprindelige bidrag, udfolde implicit betydning og gentage betydning, der måske var glemt.³⁵ Trods tolkens vigtige rolle er der i dag (2023) ingen nationalt anerkendt uddannelse eller certificering. Translatørtitlen blev afskaffet i 2016, og antallet af studerende på de sproglige uddannelser falder. Der er stor bekymring for kvaliteten af tolkningen, som dokumenteret i flere rapporter, men den eneste løsning, der indtil videre er forsøgt, var at sende retstolkningen i udbud. Det førte til et kaotisk og katastrofalt forløb, der bl.a. illustrerede, hvordan sproglig ekspertise blev tillagt mindre væsentlighed i organisering og administration af tolkning end moderne teknologiske løsninger, leveret af profitsøgende virksomheder (Karrebæk og Kirilova 2023).

Flersprogethed på arbejdspladser har fået forskningsmæssig opmærksomhed, både fordi Danmark efterhånden er parallelsproget – med engelsk som det andet sprog – og fordi integration – et vigtigt politisk begreb – ikke mindst måles på arbejdsmarkedstilknytning (det andet parameter er dansk-kundskaber). Men hvordan får man i det hele taget et job, når man taler dansk som andetsprog? Det undersøgte Kirilova (2017, 2018).³⁶ På baggrund af optagelser af jobsamtaler til integrationsstillinger fandt hun, at snarere end danskfærdig-

³⁵ Martha S. Karrebæk og Solvej Hellestøj Sørensen, "Interpreting as creating a potential for understanding: Insights from a Danish courtroom," *International Journal of Speech, Language and the Law* 28 (2021): 59-97; Martha S. Karrebæk, "No puedes hablar ahora: Voice in an interpreter mediated court meeting," *Language & Communication* (2023).

³⁶ Marta Kirilova, "Oh it's a DANISH boyfriend you've got' – co-membership and cultural fluency in job interviews with minority background applicants in Denmark" i *Negotiating boundaries at work: Talking and transitions*, red. J. Angouri, M. Marra og J. Holmes (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017), 29-49; Marta Kirilova, "Det er helt i orden": Kulturelle shibboletter i jobsamtaler med andetsprogsbrugere af dansk," *Nydanske Sprogstudier* 55 (2018): 40-69.

hederne var det en form for kulturel genkendelse, der sikrede ansøgere stillingen. Denne genkendelse kunne bunde i, at de havde en dansk kæreste, dyrkede sport eller cyklede i deres fritid – eller at de kunne lide chokolade. Det så også ud til, at anvendelse af idiomatiske udtryk som "helt sikkert" og "det er helt i orden" gav fordele foran et ansættelsesudvalg. Tranekjær (2015),³⁷ der viste noget tilsvarende i et studie af praktiksamtaler for voksne indvandrere, diskuterer det paradoksale i, at selv initiativer, der er skabt for at hjælpe migranter over kulturelle og sproglige barrierer, ender med at validere kategorier som fx "indvandrer", "ikke-dansktalende", "muslim", som almindeligvis holder migranterne uden for jobmarkedet.

Jobinterviews og praktiksamtaler er relevante for vores viden om relationen mellem danskfærdigheder og arbejde – et emne med stor samfundsmæssig opmærksomhed. Det har siden 1999 været del af integrationslovgivningen, at nyankomne udlændinge skulle have sprogundervisning såvel som erhvervs- og uddannelsesforberedende aktivering. Tanken er, at sprog læres bedst i brug blandt modersmålstalere, og at man vil forhindre, at nyankomne ender på overførselsindkomster. I stedet skal de bidrage til samfundet gennem arbejde så hurtigt som muligt. Interessant nok er der stor forskel på, hvordan migranter positioneres i forhold til dansk. For flygtninge konstrueres dansk som uundværligt for at få et job, mens det for højtuddannede migranter konstrueres som unødvendigt.³⁸ Flere studier har også vist, at det bestemt ikke er givet, at man kan lære dansk på arbejdspladsen eller i praktikforløb. Nogle steder er der meget

³⁷ Louise Tranekjær, *Interactional categorization and gatekeeping: Institutional encounters with otherness* (Blue Ridge Summit, PA: Multilingual Matters, 2015).

³⁸ Marta Kirilova og Dorte Lønsmann, "Dansk – nøglen til arbejde? Ideologier om sprogbrug og sproglæring i to arbejds kontekster i Danmark," *Nordand* 15 (2020): 37-57.

støj og tidspres, og faktisk tales der ikke nødvendigvis meget på alle arbejdspladser.³⁹ I et etnografisk studie af praktikforløb i et supermarked viser Bramm (2000),⁴⁰ at praktikanternes brug af dansk var begrænset til få minutter om dagen. Hvad mere er, kan mulighederne jo begrænses yderligere af, at danskerne ikke er særlig tolerante over for andetsprogstalere.⁴¹

Det mest omtalte indvandrersprog i disse år er nok engelsk. Engelsk opfattes både som en trussel mod dansk og som tegn på globalisering, internationalisering og det moderne,⁴² og engelsk har en helt særlig position i samfundet både ideologisk og i praksis – i hverdagsliv, på arbejdspladser, i medier – ved siden af dansk. Der rekrutteres international arbejdskraft som aldrig før, hvilket kan ske med et minimum af besvær – hvis engelsk altså er koncernsprog. Engelsk ses som tegn på et "global mindset".⁴³ Lønsmanns studier viser desuden, at selv om engelsk angives som koncernsprog, betyder det ikke nødvendigvis, at der kun tales engelsk i virksomheden; dansk anvendes almindeligvis mellem dansktalende medarbejdere. Engelsk bruges særligt i den skriftlige kommunikation.⁴⁴ Der er et *aber dabei* ved at have engelsk som arbejdssprog. For det første

³⁹ Marianne Søgaard Sørensen og Anne Holmen, *At blive en del af en arbejdsplads – om sprog og læring i praksis* (København: Institut for Pædagogisk Antropologi, Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, 2004).

⁴⁰ Eva Bramm, "Snakker nej dansk Bilka, kun arbejde," i *Studier i Parallelsproglighed*, bind C10, Københavnstudier i tosprogethed (København: Københavns Universitet, 2020).

⁴¹ Marta Kirilova, Ursula Ritzow og Jens Normann Jørgensen, "Danish as a second language: Attitudes, accents, and variation" i *Language Attitudes, Standardization and Language Change: Perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*, red. M. Maegaard, F. Gregersen, P. Quist, J.N. Jørgensen (Oslo: Novus forlag, 2009), 255-271.

⁴² Dorte Lønsmann, Janus Mortensen og Jacob Thøgersen, "Er engelsk stadig et fremmedsprog i Danmark? Et spørgsmål om kollektiv sproglig identitet," *Nydanske Sprogstudier* 61 (2022): 126-179.

⁴³ Dorte Lønsmann, "Embrace it or resist it? Employees' reception of corporate language policies," *International Journal of Cross Cultural Management* 17 (2017): 101-123.

⁴⁴ Dorte Lønsmann, *English as a corporate language: Language choice and language ideologies in an international company in Denmark* (Ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet, 2011).

marginaliserer det de danske medarbejdere, der ikke er så gode til engelsk. For det andet opdager mange internationale medarbejdere, at de mangler dansk, hvis de ønsker at blive i Danmark. Det er de ellers ofte blevet fortalt, at de ikke har brug for, og derfor har de ikke bekymret sig om at lære det. Men nu kan de se, at de gerne vil kunne tale med deres børns pædagoger og lærere og uformelt med kollegerne. De føler sig også ofte udelukket og kan ikke blive forfremmet. Det er vist fx i studier fra Københavns Universitet.⁴⁵ Det første store studie siden 90'erne om engelsk i Danmark er i øvrigt netop påbegyndt (2023) under Dorte Lønsmann.

Danmark oplever i dag mangel på arbejdskraft inden for en række brancher, men ift. sundhedsvæsenet er manglen på uddannet personale så alvorlig, at velfærdskontrakten mellem stat og borgere er truet. En af løsningerne er rekruttering af medarbejdere fra udlandet, men der er stor forskel på muligheder, krav og begrænsninger for sundhedsprofessionelle alt efter national baggrund (EU vs ikke-EU) og fagligt område. Alle de udenlandsk uddannede sundhedsprofessionelle skal dog lære dansk, eftersom det danske sundhedssystem fungerer på dansk. Vi ved dog ganske lidt om, hvordan det fungerer. Enkelte survey-baserede undersøgelser har vist, at der er utilfredshed på hospitalerne med især ikke-EU-lægers danske sprog.⁴⁶ Men hvor meget der egentlig handler om sprog (og hvordan det handler om sprog), er uklart. Der findes desuden ikke standarder for sprogundervisning på tværs af de sundhedsfaglige professioner,

⁴⁵ Marta Kirilova og Dorte Lønsmann, "Dansk – nøglen til arbejde? Ideologier om sprogbrug og sproglæring i to arbejdskontekster i Danmark," *Nordand* 15 (2020): 37-57.

⁴⁶ Peter Leutscher, *Udenlandske læger i Region Nordjylland – fokus på sprog og kommunikation* (Regionshospital Nordjylland, 2020).

regioner og oprindelseslande (EU- over for ikke-EU). Mange læger og sygeplejersker uddannet i EU rekrutteres direkte til hospitaler og får en danskundervisning, der er omfattende, individuelt tilpasset og orienteret mod sundhedsområdet. Det sker i meget ringe omfang for læger, der ikke er uddannet i EU. De skal derimod bestå en almen prøve i dansk med høje karakterer for at kunne komme videre i deres autorisationsproces. Det er dermed en forudsætning for at kunne gå til en obligatorisk mundtlig og skriftlig fagprøve, at man kan formulere sig om danske sociale og kulturelle forhold som demokrati, folkeskolen og folkekirken; ikke det mest nødvendige for at kunne håndtere sundhedsfagligt arbejde. For læger fra EU gælder andre regler. Selvom de fleste regioner kræver, at denne gruppe skal bestå samme danskprøve på et tidspunkt, kan de fleste påbegynde deres arbejde, før det er sket. De har dermed længere tid til at modtage sprogundervisning, og de lærer dansk på arbejdet. Et nyt projekt arbejder på at få mere indsigt i dette vigtige, svære og akutte område, hvor kultur, accent, sprogtilegnelse og branchespecifikt dansk sprog spiller sammen ledet af forfatteren til denne artikel.

Konkluderende bemærkninger

Det danske samfund præges af migration, og dette har sproglige sider. Det sociolingvistiske område, som skitseret i det foregående, etableres altså kun i relation til en historisk, politisk, social, kulturel kontekst, og mange af de nævnte projekter har taget udgangspunkt i politisk skabte situationer. Den sociolingvistiske forskning relateret til sproglig mangfoldighed og migration er primært kvalitativ. I kvalitativ forskning er konklusionerne ("resultaterne") ikke replicerbare – og det er

heller ikke formålet. Konklusioner afhænger af tid, sted, forsker, deltagere og meget andet. I en anden børnehave og med et andet fokusbarn var der fx kommet andre indsigter, for børnesammensætningen har stor betydning for det enkelte barns muligheder. Alligevel kan den type forskning anvendes til at drage generelle konklusioner. Børnehavestudiet lærte os fx, at selv om der er børn med mange forskellige sproglige baggrunde i daginstitutioner, kan dansk være det fælles sprog. Vi lærte også, at det ikke nødvendigvis kun medfører noget godt for individet, at det bliver bedre til dansk. Og vi lærte mere om, hvad det er for en slags dansk, der læres i børnehaven, samt hvordan tilegnelsen kan beskrives. De spørgsmål, som de sociolingvistiske forskere har stillet, har været åbne – som fx: Hvad sker der, når skolen møder elever med arabisk, punjabi, polsk som hjemmesprog i stedet for dansk? Hvad sker der, når børn, der ikke taler dansk hjemme, kommer i daginstitution? Er det nødvendigt, at børn går i daginstitution, for at de bliver gode til dansk? Og skal de egentlig tale dansk, før de starter i skole, for at klare sig godt? Hvordan inkluderer man flere sprog i undervisningen, og hvorfor skulle man gøre det? Hvorfor taler nogle unge en ny slags dansk med nye ord? Hvordan ser unge på sproglig korrekthed? Hvordan behandles ikke-dansktalende i retssystemet? Hvilket arbejde udfører tolke (og hvorfor er der ingen tolkeuddannelser længere)? Hvad skal der til for at få et job i Danmark, når man først har lært dansk som voksen? Er det faktisk bedre at lære dansk på arbejdspladsen end i en sprogskole? Og hvilke udfordringer møder udenlandsk uddannet sundhedspersonale i Danmark? Disse spørgsmål er ikke kun relevante for en samfundsmæssigt forankret sprogvidenskab, men for hele det danske samfund. Samtidig stilles de kun af kritiske forskere med

et samfundsengagement. Samfundsengagementet og fraværet af en positivistisk forståelse betyder ikke dårlig videnskab.

Tværtimod kan den type forskning føre til viden, som vi har brug for, hvis vores samfund fortsat skal være et retssamfund, et videnssamfund og et velfærdssamfund.

Henvisninger

Agha, Asif. *Language and social relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Andersen, Simon C., Thorbjørn Sejr Guul, og Maria Knoth Humlum. "How first-language instruction transfers to majority-language skills." *Nature Human Behaviour* 6 (2022): 229-235.

Bernstein, Basil. *Class, codes and control*, Vol.1. St. Albans: Paladin, 1973.

Block, David. *The social turn in second language acquisition*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2003.

Bourdieu, Pierre, og Jean-Claude Passeron. *La Réproduction. Éléments d'une théorie du système d'enseignement*. Paris: Minuit, 1970.

Bramm, Eva. "'Snakker nej dansk Bilka, kun arbejde' – Et etnografisk studie af tre flygtninges praktikforløb i Bilka." Studier i Parallelsprogighed, bind C10, Københavnstudier i tosprogethed. København: Københavns Universitet (2020).

Børne- og Undervisningsministeriet. "Modersmålsundervisning. Fælles mål." 2019. https://emu.dk/sites/default/files/2020-09/GSK_F%C3%A6llesM%C3%A5l_Modersm%C3%A5lsundervisning.pdf

Cazden, Courtney, V.P. John, og Dell Hymes, red. *Functions of Language in the Classroom*. New York: Teachers College Press, 1972.

Christensen, Mette Vedsgaard. "8220, 8210: Sproglig variation blandt unge i multietniske områder i Aarhus." Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, Institut for Æstetik og Kommunikation, 2012.

Christensen, Tina Paulsen. "Judges' deviations from norm-based direct speech in court." I *Doing Justice to Court Interpreting*, redigeret af M. Schlesinger og F. Pöchhacker, 163-191. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.

Daugaard, Line Møller. "Sproglig praksis i og omkring modersmålsundervisning: En lingvistisk etnografisk undersøgelse." Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet, Institut for Uddannelse og Pædagogik, 2015.

Domstolsstyrelsen. *Vejledning om tolkning i retten*. Uden sted og forlag, 2006.

Dørge, Henrik. "Læring i det små." *Weekendavisen* 4. august, 2022.

García, Ofelia, og Li Wei. *Translanguaging. Language, bilingualism and education*. London: Palgrave Macmillan, 2014.

Heath, Shirley Brice. *Ways With Words: Language, life, and work in communities and classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

Heller, Monica, og Bonnie McElhinny. *Language, capitalism, colonialism: Toward a critical history*. Toronto: University of Toronto Press, 2017.

Hetmar, Tytte. *Tosprogede elever: En undervisning i udvikling*. Københavnerstudier i tosprogethed 15. København: Danmarks Lærerhøjskole, 1991.

Holmen, Anne, og Helene Thise. *Flere sprog i læringen: Translanguaging i praksis*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2021.

Hymes, Dell. "On communicative competence". In *Linguistic Anthropology: A Reader*, redigeret af Alessandro Duranti, 5-26. Oxford: Oxford University Press, 2001 [1972].

Hyttel-Sørensen, Liva, og Andreas Stæhr. "Normativitet som social ressource på Facebook." *Nydanske Sprogstudier* 46 (2014): 67-102.

Jacobsen, Birte. "Interactional pragmatics and court interpreting: An analysis of face." I *Doing Justice to Court Interpreting*, redigeret af M. Schlesinger og F. Pöchhacker, 193-222. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2010.

Jørgensen, Jens Normann. *Languaging: Nine years of polylingual development of young Turkish-Danish grade school students*. Copenhagen Studies in Bilingualism. The Køge Series 15-16. Copenhagen: University of Copenhagen, 2008.

Jørgensen, Jens Normann, Martha Sif Karrebæk, Lian Malai Madsen, og Janus Spindler Møller. "Polylanguaging in Superdiversity." *Diversities* 13 (2011): 22-37.

Karrebæk, Martha Sif, Marta Kirilova, og Solvej Hellesøj Sørensen. "'You may now speak to your lawyer': Collaboration in interpreter-mediated courtroom hearings." *Language and Law / Linguagem e Direito* 9 (2023).

Karrebæk, Martha Sif, og Marta Kirilova. "Regimes of organization in Danish legal interpreting and considerations of social justice." I *Language and social justice: Global perspectives*, redigeret af Kathleen Riley, Immaculada García-Sánchez og Bernard Perley. London: Bloomsbury, 2024.

Karrebæk, Martha Sif, og Janus Spindler Møller. "Languages and regimes of communication: Children's struggles with norms and identities through chronotopic work." I *Chronotopic identity work; Sociolinguistics analyses of cultural and linguistic phenomena in time and space*, redigeret af A.P.C. Swanenberg og S. Kroon, 128-152. Bristol: Routledge, 2019.

Karrebæk, Martha Sif, og Solvej Hellesøj Sørensen. "Interpreting as creating a potential for understanding:

Insights from a Danish courtroom.” *International Journal of Speech, Language and the Law* 28 (2021), 59-97.

Karrebæk, Martha Sif, og Özgün Nergiz. ”Language ideologies, the soft g, and parody in the Turkish mother tongue classroom.” *Multilingua: Journal of cross-cultural and interlanguage communication* 38 (2019): 625-651.

Karrebæk, Martha Sif, og Narges Ghandchi. ”*The very sensitive question*: Chronotopes, insecurities and Farsi heritage language classrooms.” *Pragmatics & Society* 8 (2017): 38-60.

Karrebæk, Martha Sif, og Narges Ghandchi. ”‘Pure’ Farsi and political sensitivities: Language and ideologies in Farsi complementary language classrooms in Denmark.” *Journal of Sociolinguistics* 19 (2015): 62-90.

Karrebæk, Martha Sif. ”*No puedes hablar ahora*: Voice in an interpreter mediated court meeting.” *Language & Communication* 93 (2023): 79-94.

Karrebæk, Martha Sif. ””Hvad betyder wallah?”: Sociolinguvistisk forandring, sprog-i-brug og arabisk i dansk.” *Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 58 (2020): 113-142.

Karrebæk, Martha Sif. ”Arabs, Arabic and urban languaging: Polycentricity and incipient enregisterment among primary school children in Copenhagen.” I *Everyday Languaging: Collaborative research on the language use of children and youth*, redigeret af

Lian Malai Madsen, Martha Sif Karrebæk, og Janus Spindler Møller, 19-48. Berlin / Boston: Mouton de Gruyter, 2016.

Karrebæk, Martha Sif. ““Don’t speak like that to her!” Linguistic minority children’s socialization into an ideology of monolingualism.” *Journal of Sociolinguistics* 17 (2013): 355-375.

Karrebæk, Martha Sif. *At blive et børnehavebarn: En minoritetsdrengs sprog, interaktion og deltagelse i børnefællesskabet*. Københavnerstudier i tosprogethed bind 62. København: Københavns Universitets Humanistiske Fakultet, 2011.

Karrebæk, Martha Sif. ““What’s in your lunch box today?”: Health, respectability and ethnicity in the kindergarten classroom.” *Journal of Linguistic Anthropology* 22 (2012), 1-22.

Kirilova, Marta, og Dorte Lønsmann. ”Dansk – nøglen til arbejde? Ideologier om sprogbrug og sproglæring i to arbejdskontekster i Danmark.” *Nordand* 15 (2020): 37-57.

Kirilova, Marta. ”‘Det er helt i orden’: Kulturelle shibboletter i jobsamtaler med andetsprogsbrugere af dansk.” *Nydanske Sprogstudier* 55 (2018): 40-69.

Kirilova, Marta. ““Oh it’s a DANISH boyfriend you’ve got’ – co-membership and cultural fluency in job interviews with minority background applicants in Denmark.” I *Negotiating boundaries at work: Talking and transitions*, redigeret af J. Angouri, M. Marra,

and J. Holmes, 29-49. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2017.

Kirilova, Marta. *"Han er fra Amager, men også lidt fra Afrika."* *Dansk med accent – en empirisk baseret undersøgelse af indfødte danskeres holdninger til dansk talesprog med forskellige accenter*. Københavnerstudier i tosprogethed bind 40. København: Københavns Universitets Humanistiske Fakultet, 2006.

Kirilova, Marta, Ursula Ritzow, og Jens Normann Jørgensen. "Danish as a second language: Attitudes, accents, and variation." I *Language Attitudes, Standardization and Language Change: Perspectives on themes raised by Tore Kristiansen on the occasion of his 60th birthday*, redigeret af M. Maegaard, F. Gregersen, P. Quist, J. N. Jørgensen, 255-271. Oslo: Novus forlag, 2009.

Kjærbæk, Laila, et al. "24 sprogforskere i opråd: Rapport om sprogscreening bygger på misforståelser." *POV International*, 2022, <https://pov.international/rapport-sprogscreening-bygger-pa-misforstaelser/>

Albrechtsen, Kasper H., og Emilie Kieler. "Efterkommere fra ikke-vestlige lande får nu bedre karakterer end elever med dansk oprindelse." Deloitte & Kraka, 2023. [https://kraka.dk/sites/default/files/public/analyse -
betydningen af koen og herkomst for karakterer.pdf](https://kraka.dk/sites/default/files/public/analyse_-_betydningen_af_koen_og_herkomst_for_karakterer.pdf)

Kristjansdóttir, Bergthóra, og Lene Timm. *Tvetunget uddannelsespolitik: Dokumentation af etnisk ulighed i folkeskolen*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 2007.

Labov, William. *Language in the inner city: Studies in the Black English Vernacular*. Oxford: Basil Blackwell, 1977.

Laursen, Helle Pia. *Tegn på sprog - set indefra. En forskningsmæssig opsamling*. Emdrup: Danmarks Pædagogiske Universitet, 2019.

Leutscher, Peter. *Udenlandske læger i Region Nordjylland – fokus på sprog og kommunikation*. Regionshospital Nordjylland, 2020.

Lindeberg, Nanna H., Anne Toft Hansen, Kathrine Vixø, Dina Celia Madsen, Line Buer Bjerre, Astrid Lundby, Astrid Nørgaard Mahoney, og Melanie Anfinssen Lautrup. *Kvalitet i dagtilbud – National undersøgelse af kvalitet i pædagogiske læringsmiljøer og rammer i kommunale daginstitutioner og dagplejen for 0-2-årige børn*. København: VIVE & EVA, 2023.

Lund, Jørn, og Mogens Jansen. *Børnenes sprog – sprogene omkring børn*. København: Hans Reitzel, 1979.

Lönsmann, Dorte. "Embrace it or resist it? Employees' reception of corporate language policies." *International Journal of Cross Cultural Management* 17 (2017): 101-123.

Lønsmann, Dorte. "English as a corporate language: Language choice and language ideologies in an international company in Denmark." Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet, 2011.

Lønsmann, Dorte, Janus Mortensen, og Jacob Thøgersen. "Er engelsk stadig et fremmedsprog i Danmark? Et spørgsmål om kollektiv sproglig identitet." *Nydanske Sprogstudier* 61 (2022): 126-179.

Madsen, Lian Malai. *Fighters, girls and other identities: Sociolinguistics in a martial arts club*. Bristol: Encounters, 2015.

Madsen, Lian Malai. "'High' and 'low' in urban Danish speech styles." *Language in Society* 42 (2013): 1-24.

Madsen, Lian Malai, Martha Sif Karrebæk, og Janus Spindler Møller, red. *Everyday Linguaging: Collaborative research on the language use of children and youth*. Berlin / Boston: Mouton de Gruyter, 2016.

Maegaard, Marie. "Udtalevariation og –forandring i københavnsk – en etnografisk undersøgelse af sprogbrug, sociale kategorier og social praksis blandt unge på en københavnsk folkeskole." Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet, 2007.

Møller, Janus Spindler. "Poly-lingual interaction across childhood, youth and adulthood." Ph.d.-afhandling. Københavns Universitet, 2009.

Nielsen, Jørgen Christian. *Tosprogede elevers sprog og læsning på deres første- og andetsprog – en undersøgelse af tyrkisksprogede elever*. København: Danmarks Pædagogiske Institut, 1998.

Nielsen, Jørgen Christian. *Tosprogede elevers danskkundskaber på folkeskolens ældste klassetrin*. København: Danmarks Pædagogiske Institut, 1997.

Philips, Susan U. *The invisible culture: Communication in classroom and community on the Warm Springs Indian Reservation*. Prospect Heights, IL: Waveland Press, 1983.

Price, David H. *Cold war anthropology: The CIA, the Pentagon and the growth of dual use anthropology*. Durham / London: Duke University Press, 2016.

Quist, Pia. "Stilistiske praksisser I storbyens heterogene skole: en etnografisk og sociolingvistisk undersøgelse af sproglig variation." Ph.d.-afhandling. Nordisk Forskningsinstitut, Afd. for dialektforskning, Københavns Universitet, 2005.

Quist, Pia. "Ny københavnsk 'multietnolekt'. Om sprogbrug blandt unge i sprogligt og kulturelt heterogene miljøer." *Danske Talesprog* 1 (2000): 143–211.

Rangvid, Beatrice Schindler. *Modersmålsundervisning i Københavns Kommunes folkeskoler belyst ved PISA-København data*. Notat for Ungdoms- og Uddannelsesforvaltningen

i Københavns Kommune. København: AKF, Amternes og kommunernes forskningsinstitut, 2005.

Salö, Linus, Christina Hedman, Natalia Ganuza, og Martha Sif Karrebæk. "Mother tongue instruction in Sweden and Denmark: Language policy, cross-field effects, and linguistic exchange rates." *Language Policy* 17 (2018): 591-610.

Stæhr, Andreas, og Lian M. Madsen. "Standard language in urban rap: Social media, linguistic practice and ethnographic context." *Language & Communication* 40 (2015): 67-81.

Stæhr, Andreas. "Reflexivity in Facebook interaction: Enregisterment across written and spoken language practices." *Discourse, Context & Media* 8 (2015): 30-45.

Sørensen, Marianne Søgaard, og Anne Holmen. *At blive en del af en arbejdsplads – om sprog og læring i praksis*. Institut for Pædagogiske Antropologi, Danmarks Pædagogiske Universitet, 2004.

Tranekjær, Louise. *Interactional categorization and gatekeeping: Institutional encounters with otherness*. Blue Ridge Summit, PA: Multilingual Matters, 2015.

Varenne, Hervé, og Raymond McDermott. *Successful failure: The school America builds*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1998.

Kritisk, krigerisk og kærligt

Nogle bemærkninger til engagementets trekantsdrama i koran- og islamforskningen

Thomas Hoffmann

Med afsæt i mit eget forskningsfelt, koran- og islamforskning, vil jeg identificere tre forskellige tilgange til feltet, som jeg henholdsvis kalder det kritiske, krigeriske og kærlige engagement. I den sammenhæng vil jeg adressere disse tre engagementers forskellige motivationer, herunder deres fordele og ulemper. De tre kan på den ene side betragtes som gensidigt udelukkende tilgange, men de kan også bringes i et frugtbart trekantsdramatisk samspil. I spørgsmålet om den velafbalancerede, mainstream-orienterede forskning vis-à-vis den yderligtgående vil jeg give eksempler på, hvordan revisionistisk islamforskning rummer såvel konstruktive som tvivlsomme potentialer.

En historisk-kritisk forhistorie

Som uddannet i religionsvidenskab kommer jeg fra en disciplin, som fra den tidlige moderne periode – med baggrund i renæssancens såkaldte bibelhumanisme – var engageret i et emancipationsprojekt i forhold til kirke, statsreligion og teologiske dogmer. Dette projekt kulminerede i Oplysningstiden, men det satte også gang i en form for identitetsprojekt. Hvordan var man

forskellig fra den kristne universitetsteologi med dens lange historie, traditionelle prestige, fokuserede studiegenstand samt dens flydende overgange mellem konfession og videnskab? Skulle et radikalt epistemologisk modsætningsforhold betones, eller kunne der være tale om en vis familielighed – i filosofen Ludwig Wittgensteins forstand – mellem de to discipliner? Eller måske en mellemting, hvor de forskellige familieligheder også implicerede familiestridigheder? Udgjorde fænomenet 'religion' alt andet lige ikke begge fagdiscipliners fællesnævner? Det var og er der delte meninger om den dag i dag.

Internationalt og på dansk grund har religionsfagets navn og identitet aldrig helt stabiliseret sig og er blevet kaldet religionshistorie, religionsstudier, sammenlignende religionsstudier og religionsvidenskab. Ligesom faget også har forskellige organisatoriske konfigurationer i universitetsverdenen; nogle steder organiseret på et humanistisk fakultet til forskel fra et teologisk som det er tilfældet i København, andre steder sammensplejset, som det gør sig gældende i Aarhus.¹

Den gryende historisk-kritiske bibelvidenskab udsprang af universitetsteologien, men gjorde op med den de snærende dogmatiske rammesætning af teologien – nogle gange i fuldt deklareret oprør, andre gange mere indirekte og under pseudonym eller anonymitet. Som sådan udgør bibelvidenskab en art emanciperet kritisk prototype, som den gryende religionsvidenskab kunne lade sig inspirere af, ikke mindst i forhold til de stærke filologiske indsatser i bibelstudierne med sidstnævntes vægtlægning på græsk og hebraisk samt adskillige andre 'bibelske' sprog, levende som døde.²

¹ Tove Tybjerg, *Religionsforskningen før og nu – Historiske rødder* (København: Gyldendal, 2010).

² Mogens Müller, *Kritikken af Bibelen* (København: Forlaget Vandkunsten, 2021).

Derudover gjorde religionsvidenskaben oprør mod såvel dogmatikken som den konfessionelle etnocentrisme i form af kristen teologi. Alle religioner var lige værdige til at blive studeret med ensartede metoder. Allerede i sidste halvdel af det syttende århundrede havde filosofen Spinoza (1632-1677) med sin *Tractatus theologico-politicus* (1670) fremtænkt den historisk-kritiske metodes grundlæggende fordring: at Bibelen burde læses og fortolkes som enhver anden tekst. Senere udviklede det sig til en pointe i sig selv at forstå og kaste lys på den enkelte religion ved at sammenstille og sammenligne den med alle mulige andre religioner, historisk og kulturelt beslægtede eller fjerne og fuldstændigt særskilte. Én af religionsvidenskabens grundlæggere, den tyskfødte filolog og orientalist Max Müller (1823-1900), leverede således det elegant rimede – og provokerende – dictum, at 'He who knows one, knows none'.³ Det mest slående udtryk for dette var Müllers redaktion af det monumentale *Sacred Books of the East* i 51 bind. Bibelen var langsomt men sikkert ved at blive relativiseret som ét helligskrift blandt mange andre andre.⁴ Det gryende naturvidenskabelige blik, hvor verden forstås som et kausalt system reguleret af naturlove indebar også et radikalt brud med forestillinger eller hypoteser om mirakler og guddommelig indgriben.

For de historisk-kritiske religionsforskere – hvad enten de studerede kristendom eller andre religioner – var der magtfulde kirkelige institutioner, traditioner og kolleger at gå op imod. Undertiden kostede det den enkelte forsker dyrt i form af

³ Max Müller, "The Science of Religion", "The Science of Religion: Lecture One (1870)" i *The Essential Max Müller: On Language, Mythology, and Religion*, red. Jon R. Stone (New York: Palgrave, 2002), 113.

⁴ Alexander Bevilacqua og Jan Loop, "The Qur'an in Comparison," *Journal of Qur'anic Studies* 20, nr. 3 (2018): 148-173.

berufsverbot-lignende foranstaltninger, forflyttelser, retssager eller generel skandalisering. Eksempelvis den skotske orientalist og gammeltestamentler William Robertson Smith (1846-1894), der på grund af den historisk-kritisk vinklede artikel "Bible" i *Encyclopaedia Britannica* måtte gennemgå en langtrukken 'kætteri retssag'.⁵ I sidste instans måtte han forlade sit kirkesamfund, men blev til gengæld chefredaktør for encyklopædien og professor i arabisk ved Cambridge universitet. Omkostningerne ved skandale kunne i heldige tilfælde også omveksles fordelagtigt.

Selvom bibelvidenskab og dens i historisk-kritisk temperament beslægtede disciplin kirkehistorie af og til måtte gå i eksil fra teologien eller på anden måde distancere sig, endte de alligevel med at blive indlemmet som fuldgældige discipliner i universitetsteologien. Forskningen var simpelthen så overbevisende, at de traditionelle dogmer og forestillinger ikke i længden kunne holde stand. Paradigmeskiftet havde sat ind. Her har den historisk-kritiske bibelvidenskab lige siden virket som en art åbenlys trojansk hest, der langsom men sikkert har udfordret – og i mange tilfælde ligefrem undermineret – herskende eller (tros)forestillinger omkring de bibelske teksters oprindelse og indhold. Den såkaldte Københavnerskole centreret omkring de gammeltestamentlere Thomas Thompson og Niels-Peter Lemche, der havde professorsæde på Afdeling for Bibelsk Eksegese på Det Teologiske Fakultet var et engageret eksempel på dette.⁶

⁵ Tove Tybjerg, "Religionsvidenskab som blasfemi," *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, nr. 16 (1991): 83-93.

⁶ Niels Peter Lemche, *Københavnerskolen og Det Gamle Testamente. Historien der forsvandt* (København: Forlaget Vandkunsten, 2022).

En særlig intrikat omstændighed ved dette historisk- (bibel)kritiske engagement var – og er – at de fleste af disciplinens udøvere havde og har en konfessionel forankring i kristendom og jødedom. Men den moderne bibelvidenskab har qua sin historisk-kritiske forhistorie og konfessionelle engagement kultiveret en robust evne til *compartmentalization* af tro og videnskab parallelt med videnskabelig selvkritik. En selvkritik som fortløbende er blevet opdateret og genfortolket med input fra forskellige variationer over dét, som filosofen Paul Ricœur navngav Mistænksomhedens hermeneutik – med de tre 'mistænksomhedsmestre', *maîtres du soupçon*, Nietzsche, Marx og Freud som koryfæerne.⁷ Præmissen for denne hermeneutik er, at man ikke nødvendigvis kan bero sig på afsenderes bedste intentioner eller kommunikation herom, endsige afsenderens og teksternes egen evne til selvindsigt og transparens. Man må også kunne forestille sig, at der kan være gedulgte, gemene eller fejlbehæftede strukturer eller intentioner på spil. Sidenhen er andre mistænksomme teoridannelser og tilgange kommet til, med nutidens feministiske, postkoloniale, *queer* og *crip* tilgange. Man kunne måske – med litteraten og *queer*-tænkeren Eve Kosofsky Sedgwicks intensiverede udtryk – tale om *paranoide* tilgange.⁸

Samtidig balanceres denne kontinuerlige kritisk-skeptiske hermeneutik af en tilgang, der – med samme Sedgwick – kunne kaldes 'reparerende' eller 'barmhjertig'.⁹ Sidstnævnte tillægsord er den gængse danske gengivelse af det engelske udtryk for *the*

⁷ Paul Ricœur, *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation* (New Haven: Yale University Press, 2008), 33.

⁸ Eve Kosofsky Sedgwick, "Paranoid reading and reparative reading, or, you're so paranoid, you probably think this essay is about you," i *Touching: Feeling*, red. Sedgwick et al. (Durham: Duke University Press, 2002), 123-151.

⁹ For barmhjertighedsprincippet, se Simon Blackburn, "charity, principle of," i *The Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 2016), 79.

charity principle. Hvor den 'barmhjertige' tilgang fordrer, at fortolkeren som udgangspunkt tiltror, at afsenderen har forsøgt at udtrykke sig konsistent, meningsfuldt og i egen optik rationelt, mens den 'reparerende' tilgang eftersøger og opdyrker teksternes potentiale for empowerment, heling og fornyelse hos læsere og publikum. Med andre ord: et kritisk-barmhjertigt engagement til såvel sig selv som bibelteologer som til en helt særlig normsættende og -regulerende tekst, en kanonisk helligtekst. Et engagement, der delvist betinges af, at religiøst konservative strømninger også præger feltet.

Opsummerende kan man sige, at forhistorien har været præget af interne kritiske engagementer. Opgøret med dogmatikken og kirken fører dels til etableringen af en selvstændig religionsvidenskab, men også til at universitetsteologien deler sig op i mere autonome subdiscipliner, så som bibelvidenskab og kirkehistorie.

Koran- og islamforskning: fra apologetik til kritik til Social Justice Studies

Lige så snart muslimer intervenerede i senantikkens kristne territorier i Mellemøsten og Nordafrika, begyndte kristne teologer som eksempelvis Johannes af Damaskus (ca. 675-749) at engagere sig kritisk i koranteksten og islams formative teologier. Dels for at gendrive islam teologisk, dels for at bedrive indre mission blandt de trosfæller, som kunne lade sig friste af islams reformerte monoteisme, økonomiske og sociale fordele. Apologetik i form af både teologisk forsvar og angreb var de centrale intellektuelle manøvrer.

Den tidligste europæiske koranforskning blev også udviklet og kultiveret af teologiens mænd og institutioner – og

ligeledes motiveret af muslimernes territoriale ekspansion på det europæiske kontinent.¹⁰ Dels var Koranen dogmatisk og emnemæssigt udfordrende på grund af dens åbenlyse ligheder med den bibelske litteratur – hvor især Koranens fremstilling af Jesus og kritik af Treenigheden var en udfordring for teologerne. Dels var den realpolitisk pligtlektur for de udvalgte få, for så vidt, at den havde åbenbar geo-politisk relevans – det var jo en offensiv og ekspanderende fjendes helligtekst par excellence. Samtidig skulle fjenden også gerne omvendes – og hvis ikke fjenden, så eventuelt vildfarne orientalske kristne, der over tid havde oparbejdet et mere symbiotisk forhold til mellemøstens nye muslimske øvrighed.

Som tiden gik, blev studiet af Koranen og tilhørende islamiske kilder mere og mere afkoblet og selvstændiggjort fra oprindelige teologisk-apologetiske ophav. Med forbillede i den historisk-kritiske tilgang til kristendommen og jødedommens grundtekster, kunne koran- og islamforskere – som ofte havde en teologisk eller rabbinsk baggrund – mere eller mindre 1:1 overføre metoderne til deres felt i løbet af det nittende århundrede.¹¹ Teksterne og religionen blev i stadig højere grad forstået på deres egne præmisser (en slags tidlig 'barmhjertig' hermeneutik) og med input fra stadig mere diplomatiske og kommercielle udvekslinger med den islamiske verden – om end kritisk og ikke så sjældent eurocentrisk og chauvinistisk. Orientalistikken udvidede sit engagement fra *armchair scholarship* og filologiske studier til stadig mere ekspeditions- og

¹⁰ For en forskningshistorisk gennemgang og forsvar for islamforskningen og orientalistikken, Robert Irwin, *Af begær efter viden: orientalerne og deres fjender* (København: Forlaget Vandkunsten, 2007).

¹¹ Nicolai Sinai, "Historical-Critical Readings of the Abrahamic Scriptures," i *The Oxford Handbook of The Abrahamic Religions*, red. Adam J. Silverstein og Guy G. Stroumsa (Oxford: Oxford University Press, 2015), 209-225.

erfaringsbaserede feltstudier, der senere hen også parløb med de store europæiske kolonialiseringer. I begyndelsen af det tyvende århundrede oprettede eksempelvis det britiske imperium School of Oriental and African Studies i London og det er næppe et tilfælde, at Francis Bacons ord om, at 'viden er magt' blev SOAS' officielle motto.

Orientalistikken og islamstudierne havde efterhånden akkumuleret så megen kritisk masse på teori og metode, at de endte med at etablere sig som selvstændige discipliner. I første halvdel af det tyvende århundrede havde mange islamforskere teologiske grader, for eksempel gammeltestamentler, professor i semitisk filologi og rektor ved Københavns Universitet Frants Buhl (1850-1932), der forfattede klassikeren *Muhammeds Liv* (1903; tysk 1930) samt gammeltestamentler, professor i semitisk filologi (og præsident for Vidensskabernes Selskab 1963-69) Johannes Pedersen (1883-1977), der var én af tidens store islamforskere.

Selvom det på mange parametre var en lykkelig skilsmisse fra teologien, var den ikke ubetinget lykkelig. Dels fordi den aldrig rigtig blev inkorporeret i religionsvidenskaben på linje med mange andre religioner, dels fordi universitetsteologien med opgivelsen af arabisk som forskningssprog tabte forbindelsen til den såkaldte orientalske kristendom, såvel teologisk som kirkehistorisk. For undertegnedes speciales vedkommende, dvs. koranstudier med dertil hørende studier af beslægtede tekster og ritualiseringer, var skilsmissen ikke decideret ulykkelig, men den kan heller ikke siges at have været ubetinget konstruktiv.

For hvor universitetsteologien den dag i dag stadig prioriterer studiet af bibelteksterne ud fra kontekst, indhold og reception og dertil betragter teksterne som sine qua non for

studiet af kristendommens for- og formative historie samt virknings- og receptionshistorie, så har de moderne religions- og mellemøststudier mange steder nedprioriteret koran- og islamstudierne til fordel for *area-studies* og kommunikativt arabisk (og persisk, tyrkisk m.v.) med fokus på politologiske, sociologiske og antropologiske metoder. Af mange gode grunde, blandt andet fordi studiet af islam er så stort og komplekst, at et korpus af præmoderne og forholdsvis elitære tekster på ingen måde længere kan definere kongevejen.

Ikke desto mindre kan man godt få fornemmelsen af, at (koran)barnet og dens efterbyrd af religiøse tekster er blevet smidt ud med badevandet i denne prioritering af relevante samfundsmæssige og kulturelle faktorer. Selvom Koranens betydning i høj grad består af menneskers indlæsninger, består dens magt og indflydelse også i, at den så at sige altid-allerede foreligger som et prestigøst symbol for muslimer og muslimske samfund. De senere års højprofilerede og internationale blasfemisager, eksempelvis Muhammedkrisen eller politikerens Rasmus Paludan, synes med al tydelighed at pege på, at Koranen er en potent samfundsmæssig og kulturel faktor – først og fremmest fordi den er en helligtekst, som mange mennesker knytter til deres identitet og samfundsværdier. Med andre ord: den klassisk humanistiske og samfundsvidenskabelige position, at religion er et slags epi-fænomen afledt af mere basale strukturer og *agencies* er blevet udfordret.

Til gengæld har universitetsteologien i København siden begyndelsen af nullet vægtet islamstudierne, først med et grundforskningsprofessorat og siden 2013 med professorat i koranstudier, et professorat i Koranens europæiske reception siden middelalderen samt et lektorat i kontemporære

islamstudier. Endelig er kandidatuddannelsen Interreligiøse Islamstudier, der fokuserer på islams relationer til jøde- og kristendom, skudt i gang.¹²

Engagementet i feltet har også skiftet karakter i løbet af de seneste årtier. Hvilket delvist skyldes, at såvel forsker- som studenterdemografien har ændret sig markant – der er simpelt hen kommet flere folk med muslimsk baggrund (medfødt eller som konverteret) ind på de tørre fakulteters auditorier – jura, humaniora og samfundsvidenskab. Og godt for det, for ikke blot skaber denne nye tilstrømning godartet diversitet og oparbejder en forskerstab, der besidder et særligt engagement i forhold til et '(op)levet islam' på en måde, som folk uden for religionen næppe kan mobilisere.

Denne demografiske forandring er også et udtryk for en større og mere almen ændring i Vestens og Europas religiøse og kulturelle demografi.¹³ Den franske filosof Jean-François Lyotard indvarslede som en anden postmoderne Nietzsche ganske vist de såkaldte "store fortællingers" død (fra kristendom til marxisme) i slutningen af 1970'erne, men formodentlig har vi her at gøre med en stor fortælling i *work-in-progress*, fra dystopisk-konspiratoriske udskiftningsteorier til lysegrønne *convivencia*-håb.

Derudover har det religionsvidenskabelige og islamologiske felt siden slutningen af 1970'erne været præget af en både selvkritisk og selvrefleksiv vending i forhold til idealer om objektivitet og videnskabelig oplysning og fremskridt.¹⁴ Litteraten

¹² For et overblik over feltets status i Danmark, se *Tidsskrift for Islamforsknings* temanummer "Dansk islamforskning anno 2016."

¹³ Pew Research Center, "Europe's Growing Muslim Population". 29. November, 2017.

¹⁴ Kevin Schilbrack, "What Does the Study of Religion Study?" *Harvard Theological Review* 111, 3 (2018): 451.

Edward Saids hovedværk *Orientalism* (1978) var ikke det første værk, der satte islamstudier under kritisk selvbelysning, men det blev ikke desto mindre værket, som satte sig igennem studenter- og professormassen på tværs af mange humanistiske discipliner – trods dets mange lakuner og dybtstikkende bias. At Said som litterat uden skoling i Mellemøstens sprog og kulturer blev udnævnt som *honorary fellow* ved det største lærde selskab for mellemøstforskning, det nordamerikanske Middle East Studies Association (MESA), er et godt eksempel på, hvilken *impact* selvkritikken kunne opvise. Said, der var en stærk Palæstina-aktivist, ville i dag kunne konstatere, at MESA har tilsluttet sig den såkaldte BDS-bevægelse (dvs. Boycott, Divestment and Sanctions), der opponerer mod Israels politik i forhold til den palæstinensiske befolkning og stat.

Denne aktivistiske og partsvælgende tilgang er ikke unik for mellemøst- og islamstudier. I de seneste årtier har en stadig mere aktivistisk, identitets- og *social justice*-orienteret trend markeret sig i det meste af academia – i administrationen, undervisnings- og studenterpolitik og naturligvis i forskning og undervisning. Men ligesom universitetsteologien altid har været mistænkt for et konfessionelt og uvidenskabeligt engagement, således bør vi også være opmærksomme på samme engagements- og aktivisme-risici for andre discipliners vedkommende, i nærværende tilfælde koran- og islam-forskningen.

Engagementets tre modi

De forrige afsnit har opridset nogle af de kritiske engagementers historiske bevægelser samt strejft nogle af de epistemologiske fordele og ulemper, der knytter sig hertil i forhold til koran- og

islamforskningen. Nu vil jeg forsøge at identificere tre former for engagement, som umiddelbart står i et problematisk spændingsforhold til hinanden, hvis de alene betragtes som gensidigt udelukkende – som et tragisk og nulsumsspillende trekantsdrama. Hvis de derimod bringer sig i samspil med hinanden som legitime tilgange eller perspektiver, kan trekantsdramaet tilføre feltet merværdi.

De tre engagerede og engagerende modi i koran- og islamforskningen kan rubriceres som henholdsvis den Kritiske, den Krigeriske og den Kærlige tilgang. Modiernes bogstavrimede K'er er alene foranlediget af mit sproglegende temperament og et ønske om en mnemoteknisk effektiv overskrift på nærværende tekst. For to af K'erne kunne udmærket erstattes af andre termer med en specifik akademisk historik, henholdsvis den 'barmhjertige/reparerende' for den 'kærlige', 'agonistisk' for den 'krigeriske' og 'paranoid/mistænksom' for den 'kritiske'. Så vi taler naturligvis om idealtypiske teoristørrelser, som virkelighedens forskning og forskere aldrig inkarnerer rent.

Den kritiske tilgang og dens fagspecifikke reception har jeg allerede indkredset og skitseret i de foregående afsnit. Man kunne tilføje, at med kritik og kritisk engagement skal vi ikke udelukkende forstå det som en øvelse i at påtale eller laste. Som Jorge Luis Borges-citatet, der stod som motto for det hedengangne tidsskrift Kritik, gjorde klart: "At dadle eller lovprise er to sentimentale operationer, der intet har med kritik at skaffe." Kritik i denne betydning refererer basalt og etymologisk til dét at skelne eller bedømme. At udvise dømmekraft. Det er vel nok den tilgang, der mest distancerer sig fra det værdiorienterede engagement. Men dermed også risikerer at virke sært

uinteresseret i de moralske implikationer og forestillinger, der knytter sig til emnerne.

For mit eget vedkommende er og bliver den kritiske tilgang kongevejen for enhver tilgang til så magtfulde, ja ikke sjældent magtfuldkomne, systemer og livsanskuelser som religioner udgør og legitimerer med deres tekster, ritualiseringer og retsnormer. Sedgwicks karakteristik af disse som 'paranoide' indebærer på sæt og vis en urimelig stigmatisering af en forskning, hvis aktører så at sige kendte deres lus på gangen. Men samtidig har Sedgwick ret i, at den paranoidt-kritiske tilgang med dens tilstræbte distance og ikke-engagement kan overse noget væsentligt – nemlig de religiøse teksters evne til at forlene deres undertiden magtesløse læsere med empowerment, trøst og heling. Særligt i form af reparerende læsninger, der samkører med de 'barmhjertige' læsninger.

Det ledende princip for den kærlige og – i engelsk jargon – faith sensitive tilgang er maksimal brug af såvel barmhjertighedsprincippet som den reparerende læsning. Filosofen Simon Blackburn beskriver i et leksikonopslag barmhjertighedsprincippet som en bestræbelse på at maksimere det sande eller rationelle ved et subjekts udsagn.¹⁵ Barmhjertighedsprincippet kan som sådan analogiseres til begrebet jihad i islam, der ganske vist mest er kendt for at være ordet for hellig og religiøst legitimeret krigsførelse, men oprindeligt blot udspringer af verbet jahada, 'at anstrenge sig', 'at bestræbe sig på.' Eller – for at blive inden for vores nøgleords semantiske kreds – at engagere sig. Det engelske og franske ord 'engagement' kan sigende nok også betyde 'kamp' i militær betydning. Med barmhjertighedsprincippet påtager man sig en

¹⁵ Blackburn, "charity," 79

mental jihad i den forstand, at man anstrenger sig for at fortolke afsenderens kommunikation med størst mulig (vel)vilje med hensyn til intention og meningsfuldhed. Hvor man ser lyspunkter og forbindelser frem for kritikpunkter og missing links. Helt overordnet er der tale om en tilgang, der grundlæggende antager en optimistisk og tillidsfuld antropologi, som der formodentlig også er et vist evolutionært belæg for, for så vidt at mennesket er sociale størrelser, der kan drage teknisk og emotionel nytte af samarbejde og tillidsrelationer mellem hinanden – i hvert fald til en vis grad.

Hvis vi skulle overføre dette til et eksempel inden for koran- og islamstudier, kunne vi med fordel se på nogle af de drakoniske straffe i form af pisk og stening for illegitime seksuelle relationer. For disse straffes vedkommende foreskriver Koranen imidlertid så mange vidner for en mulig domfældelse, at de praktisk set er vanskelige at føre bevis for. Den reparerende barmhjertige læsning af denne form for jura argumenterer nu, at de drakoniske straffe slet ikke er beregnede til at blive eksekveret, men blot skal fungere pædagogisk-præventivt. Den estimerede amerikanske islamprofessor, Jonathan Brown, der også er konverteret til islam, har eksempelvis argumenteret for, at dette både var intentionen og tilfældet.¹⁶ Måske er der også historisk belæg for denne læsning, for så vidt at retsdokumenter ikke synes at kunne godtgøre, at straffene er blevet eksekveret i nævneværdigt omfang op igennem historien – med undtagelse af moderne tid hvor islamiserende stater undertiden har gjort disse retspraksisser til retspleje i varierende grad (fra dødsstraf til bøde eller fængsel). Så sent som i 2022 har Indonesien gjort ikke-

¹⁶ Se eksempelvis Jonathan Brown, "Stoning and Hand Cutting – Understanding the Hudud and the Shariah in Islam," på Browns hjemmeside.

ægteskabelig sex ulovligt for såvel muslimer som ikke-muslimer. Den mistænksomme og paranoide ekseget kan naturligvis anføre, at disse barmhjertig-reparerende læsninger er naive og – netop – ukritiske, fordi de negligerer, at mennesker og samfund også kultiverer fjendebilleder, confirmation bias og irrationelle, credo quia absurdum-lignende påstande og efterrationaliseringer for at cementere intern solidaritet vis-à-vis konstruerede outsiders.

Som den tredje og sidste modus står den krigeriske. Man kunne også betegne den som den agonistiske tilgang. En mere nutidsdansk oversættelse lyder ganske vist voldsom, men 'krigerisk' giver semantisk mening og passer dertil godt til denne artikels tredobbelte bogstavsrim. Fremmedordet 'agonistisk' associerer til gengæld præcist til politiske tænkere som den selvdeklarerede venstreorienterede Chantal Mouffe, der – måske overraskende – trækker på den berygtede tyske juridiske tænker Carl Schmitt (1888-1985) for hvem det politiske grundlæggende er defineret ved konfliktforhold. Vel at mærke et konfliktforhold der ikke nødvendigvis kan eller skal bilægges ved hjælp af konsensus, tolerance og kompromisser hen over midten, men i sidste instans skal forstås som en potentiel fatal, 'krigerisk' konflikt mellem ven og fjende. Konflikt ses snarere som noget, der goes with the territory, hvorfor det bør accepteres som et dynamisk vilkår og som et socialt faktum for analyse.

Som religionshistoriker og islamforsker er det vanskeligt at acceptere, at det agonistiske teoriapparat skulle være forbeholdt den politiske sfære. Det synes umiddelbart indlysende at det også kan udstrækkes til at gælde religion, ja velsagtens kan ses som to sider af samme sag. For islams og mange andre religioner og kulturers vedkommende var konflikt og skellet

mellem ven og fjende ikke bare en central del af den formative historie, men også en dyd og retfærdighed – mest eklatant krystalliseret i begrebet jihad. Det betyder følgelig, at studiet af Koranen og islam fordrer en anerkendelse af, at det agonistiske perspektiv er legitimt for analyse af islamisk teologi – ikke som en kritik, men som et vilkår.

Engagementets trekantsdrama

At monopolisere den ene eller den anden tilgang gør kun muligheden for at forstå de religiøse fænomener så rigt og nuanceret til en umulighed. Derfor vil jeg anbefale et trekantsdrama ud fra en simpel tro på *the more the merrier*. Det kan udspille sig på to måder. På den ene side kan man synkretistisk-eklektisk forsøge at kombinere de tre modi med hinanden i en kompleks anerkendelse af fænomenernes kompleksitet, hvor man indrømmer alle tre tilgange forklarings- og fortolkningskraft – sædvanligvis heuristisk og *case by case*. Hvor tilgangen og metoden vælges alt efter emnets karakter.

På den anden side kan man lade de tre modi forblive i deres oprindelige indbyrdes modsætningsforhold som udtryk for fænomenets mere eller mindre paradoksale, heterogene, flertydige, ja 'trekantede' og inkongruente karakter. Den eminente arabist og islamforsker Thomas Bauer har plæderet for en tilgang, hvor man forstår, at islamisk kultur for en stor del af sin historie har opereret med en stor margin for såkaldt ambiguitets-tolerance, tolerance over for flertydighed – undertiden ligefrem en dyrkelse af flertydighed og polyfoni.¹⁷ Eksempelvis det forhold at kanoniseringen af Koranen ikke resulterede i én og kun én

¹⁷ Thomas Bauer, *Die Kultur der Ambiguität: Eine andere Geschichte des Islam* (Berlin: Verlag der Weltreligionen, 2011).

kanonisk version af Koranen, men i derimod i syv kanoniske og legitime 'læsninger' (dvs. forskellige vokaliseringer og diakritiske tegnsætninger til den arabiske råtekst, *al-rasm*). Eller det forhold at vindrikning er forbudt ifølge Koranen, men ikke desto mindre uproblematisk blev dyrket i poesien af selv de fromme. Kort sagt: tilsyneladende gensidigt udelukkende fænomener var ofte netop kun var tilsyneladende. Det ene udelukkede ikke nødvendigvis det andet.

I samme åndedrag vil jeg gerne problematisere min egen barnetro på princippet om *the more the merrier*. For ganske vist mener jeg, at det er den bedste tilgang og attitude til undervisning og formidling, eftersom såvel studerende som offentlig derved får indsigt i, at videnskab tilbyder mange forskellige perspektiver på fænomener som eksempelvis Koranen. Samtidigt er det klart, at de forskellige tilganges styrker kun er kommet i stand, fordi der har været mistænksomme hermeneuter, 'paranoide' arvtagere og reparerende 'elskere', der har drevet og spændt deres egne ideer og vinklinger til det yderste, ja ligefrem har tænkt dem helt ud på overdrevet – netop på dét der ikke før er blevet tænkt. Men dermed ofte også tænkt så radikalt, at det ekskluderer andre tilgange. Ikke desto mindre er det en gave til den mere moderate og modererende videnskabsmand.

Uden tvivl ligger der et parasitært greb i den modererende anvendelse af de forskellige radikale tilgange. Man er tæmmer, udnytter og udbytter af de vilde tanker. Sidst jeg selv gjorde det var i en artikel, hvor jeg havde ladet mig inspirere af den marxistiske filosof Louis Althusseres forholdsvist paranoide

interpellationsbegreb.¹⁸ Der går ud på, at idet et subjekt føler sig anråbt og adresseret, så interPELLERES eller fanges han eller hun af den ideologi som tiltalen er udtryk for. Althussers berømte eksempel er subjektet, der på grund af et simpelt anrÅb fra en politimand stopper op – og i det øjeblik har underkastet sig hele det ideologiske magtapparat, der ligger bag politimandens anrÅb. Denne pointe overførte jeg til Koranens retorik, som er en retorik, der kvantitativt og kvalitativt er stærkt præget af grammatiske vokativer, altså markant adresserende henvendelsesudtryk med en særskilt grammatisk struktur, hvor Gud *Allāh* jævnligt henvender sig direkte til sine adressater, hvad enten det er Profeten eller dennes publikum.¹⁹ Pointen er, at man retorisk bliver tvunget til at forholde sig til Koranens ideologiske magtapparat.

Et andet eksempel fra forskningen hidrører fra de forskellige revisionistiske tilgange til Koranen og tidlig islam, som har været fremsat siden 1970'erne. De fleste af dem vakte stor opsigt i forskningsmiljøet, da de blev lanceret. Mange af forskerne var højt meriterede, f.eks. danskfødte Patricia Crone (1945-2015), der arbejdede på Princetons Institute of Advanced Study det meste af sit liv og brød igennem med det kontroversielle – og i mange muslimske lande forbudte – værk *Hagarism*, der var hyperkritisk over for islamiske kilder og derfor plæderede for en radikal anden fremvækst af islam end den gængse. Eller John Wansbrough (1928-2002), der var Crones tutor fra School of Oriental and African Studies, som også

¹⁸ Louis Althusser, "Ideology, and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)," i *Lenin and Philosophy and Other Essays* (London: Verso, 1970), 11.

¹⁹ Thomas Hoffmann, "The Appealing Qur'an: On the Rhetorical Strategy of Vocatives and Interpellation in the Qur'an," *Journal of Qur'anic Studies* 22, nr. 1. (2020).

fremsatte revisioniske teorier om Koranens sene, heterogene og 'umuhammadanske' oprindelse.²⁰

Selvom Crone på sine midaldrende dage renoncerede på sin ungdoms radikalt mistænksomme tilgang til muslimernes egen historieskrivning, og selvom John Wansbroughs teorier om en fuldstændig heterogen, 'umuhammadansk' og sen kanonisering af Koranen efterlods ikke har vist sig at holde vand, lå der i disse revisionisters teori- og metodeapparater særdeles frugtbare teoretiske og metodologiske potentialer. De var et *wake-up call*. Den revisionistiske metode tog to skridt fremad, men måtte siden gå ét tilbage. Ikke desto mindre fik de kickstartet en sund skepsis over islams egens selvfortælling – som for formativ islams vedkommende grundlæggende er sejrherrens selvfortælling.

Senere koran- og islamforskning byder på flere eksempler på vilde, revisionistiske hypoteser, der sidenhen viser sig at være dybt problematiske, grænsende til det konspiratoriske, eksempelvis Christoph Luxenbergs tese om at Koranen er en art arabisk gengivelse af et hidtil uattesteret hybridsprog af arabisk og syrisk-aramæisk.²¹ Luxenbergs tese er blevet heftigt tilbagevist som uholdbar af de fleste eksperter i syrisk og arabisk, selvom alle medgiver, at Koranen indeholder såkaldte syriakismer og inspiration fra den syrisk-aramaisk talende kristendom på Muhammads tid. Men dette er hverken en ny indsigt eller kontroversielt. Ikke desto mindre foranledigede Luxenbergs tese en ny interesse for islams relationer til syrisk

²⁰ John Wansbrough, *Quranic Studies. Sources and Methods of Scriptural Interpretation* (Oxford: Oxford University Press, 1977).

²¹ Christoph Luxenberg, *Die syro-aramäische Lesart des Koran: Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache* (Berlin: Das Arabische Buch, 2000).

kristendom i senantikken, som har kastet fornuftig forskning af sig.

Afsluttende bemærkninger

I det ovenstående har jeg grundlæggende plæderet for et teoretisk-metodisk trekantsdrama. Det hviler dog på den bitre erfaring, at repræsentanter for de tre tilgange langt fra altid er villige til at anerkende og bruge hinanden på konstruktiv vis. Den kritiske islamforsker kan sagtens få kærligheden at føle fra de reparerende-barmhjertige hermeneuter og vice versa. Hvis man imidlertid kan anskueliggøre over for såvel studerende som offentlighed, at feltet og dets forskere løbende engagerer sig i kritiske, kærlige og krigeriske positioner (og positioneringer), har man ikke blot vist fagets og feltet spændvidde og kompleksitet. Forhåbentlig har man også forlenet alle med en sund portion *fortunate confusion* frem for facile facitter.

Henvisninger

Althusser, Louis. "Ideology, and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)." I *Lenin and Philosophy and Other Essays*. London: Verso, 1970.

Bauer, Thomas. *Die Kultur der Ambiguität: Eine andere Geschichte des Islam*. Berlin: Verlag der Weltreligionen, 2011.

Bevilacqua, Alexander og Jan Loop. "The Qur'an in Comparison and the Birth of 'scriptures'." *Journal of Qur'anic Studies* 20, nr. 3 (2018): 148-173.

Blackburn, Simon. "charity, principle of." I *The Oxford Dictionary of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press, 2016.

Brown, Jonathan. "Stoning and Hand Cutting – Understanding the Hudud and the Shariah in Islam." Tilgået 20. December, 2022. <https://drjonathanbrown.com/2017/stoning-and-hand-cutting-understanding-the-hudud-and-the-shariah-in-islam/>

Crone, Patricia og Michael Cook. *Hagarism. The Making of the Islamic World*. London: Cambridge University Press, 1977.

Hoffmann, Thomas. "The Appealing Qur'an: On the Rhetorical Strategy of Vocatives and Interpellation in the Qur'an." *Journal of Qur'anic Studies* 22, nr. 1. (2020): 5-30.

Irwin, Robert. *Af begær efter viden: orientalisternes og deres fjender*. København: Forlaget Vandkunsten, 2007.

Lemche, Niels Peter. *Københavnerskolen og Det Gamle Testamente Historien der forsvandt*. København: Forlaget Vandkunsten, 2022.

Luxenberg, Christoph. *Die syro-aramäische Lesart des Koran: Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache*. Berlin: Das Arabische Buch, 2000.

Müller, Max. "The Science of Religion: Lecture One (1870)." I *The Essential Max Müller: On Language, Mythology, and Religion*, redigeret af Jon R. Stone, 109-123. New York: Palgrave, 2002.

Müller, Mogens. *Kritikken af Bibelen*. København: Forlaget Vandkunsten, 2021.

Pew Research Center. *Europe's Growing Muslim Population*. 2017. Tilgået 20. december 2022, <https://www.pewresearch.org/religion/2017/11/29/europes-growing-muslim-population/>

Ricœur, Paul. *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*. New Haven: Yale University Press, 2008.

Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.

Sedgwick, Eve Kosofsky. "Paranoid reading and reparative reading, or, you're so paranoid, you probably think this essay is

about you.” I *Touching: Feeling*, redigeret af Sedgwick et al. Durham: Duke University Press, 2002.

Schilbrack, Kevin. “What Does the Study of Religion Study?” *Harvard Theological Review* 111: 3, (2018): 451-458.

Sinai, Nicolai. ”Historical-Critical Readings of the Abrahamic Scriptures.” I *The Oxford Handbook of The Abrahamic Religions*, redigeret af Adam J. Silverstein og Guy G. Stroumsa, 209-225. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Tidsskrift for Islamforskning. ”Dansk islamforskning anno 2016.” Tilgået 20. december, 2022. <https://tifoislam.dk/issue/view/3523>

Tybjerg, Tove. *Religionsforskningen før og nu – Historiske rødder*. København: Gyldendal, 2010.

Tybjerg, Tove. ”Religionsvidenskab som blasfemi.” *Chaos. Dansk-norsk tidsskrift for religionshistoriske studier*, nr. 16 (1991): 3-93.

Wansbrough, John. *Quranic Studies. Sources and Methods of Scriptural Interpretation*. Oxford: Oxford University Press, 1977.

Værdier og videnskabelighed i fedmeforskning

Tune H. Pers

Svær overvægt er en tilstand, hvor en persons kropsfedt er øget i så stort et omfang, at vedkommende har forhøjet risiko for at udvikle dødelige følgesygdomme. Den øgede forekomst af individer med svær overvægt, samt fraværet af effektive behandlingsformer, har ført til en markant stigning i både personlige og samfundsøkonomiske omkostninger. Hermed er overvægtsproblemstillingen blevet et samfundsmæssigt emne.

Den offentlige debat om overvægt er polariseret. Ifølge Sundhedsstyrelsens seneste opgørelse mener 76% af de omtrent 5.000 respondenter, at overvægt er et personligt ansvar. Samtidig mener 40%, at overvægt især er genetisk bestemt, dvs. at det ikke er individets ansvar, men i højere grad samfundets ansvar at nedbringe antallet af mennesker, der lever med svær overvægt.¹ De politiske beslutningstageres syn og Sundhedsstyrelsens anbefalinger følger primært det individ-centriske fokus og målretter deres råd mod sund kost og organiseret fysisk aktivitet.¹ Disse anbefalinger er udfordret af, at sammenhængen mellem madvaner samt fysisk aktivitet og kropsvægt er uklar.² Som anført af læge Maja Thiele i hendes

¹ Sundhedsstyrelsen, *Danskernes viden om og holdninger til overvægt og sundhed* (2021).

² Thorkild I. A. Sørensen, Andrea Rodriguez Martinez og Terese Sara Høj Jørgensen, "Epidemiology of Obesity," i *From Obesity to Diabetes*, red. Jürgen Eckel og Karine Clément (Cham: Springer International Publishing, 2022), 274:3–27.

indslag “Fed, Fattig og Fattesvag” i Ugeskriftet,³ er der derimod stærk evidens for, at der er en tydelig social slagside i forhold til, hvem der udvikler fedme. Det taler imod Sundhedsstyrelsens individualiserede fokus og indgår ikke i deres anbefalinger.

I kølvandet på denne holdning og disse anbefalinger ligger en større industri af livsstilskonsulenter, som synger med på budskabet om, at kropsvægt er et simpelt regnestykke mellem energiindtag og energiforbrug. Meget mindre fokus har det faktum, at langt de fleste mennesker, som har formået at opnå et vægttab, ikke er i stand til at holde fast i det; omtrent to tredjedele af de mennesker, som taber sig, vender tilbage til deres tidligere vægt over tid.⁴

Det ensidige fokus på individet står i kontrast til en nylig rapport fra Verdenssundhedsorganisationen, som i tydelige vendinger beskriver de negative konsekvenser, som en generel misbilligelse af individer, der lever med svær overvægt, medfører.⁵ Tykaktivisterne har forstærket dette budskab og fremhæver, at stigmatiseringer af mennesker, der lever med svær overvægt, er en større sundhedsmæssig trussel end selve ophobningen af kropsfedt. Her sammenlignes den samfundsmæssige håndtering af fedme med homofobien, hvor homoseksualitet er gået fra at have været anskuet som en psykisk sygdom til at blive betragtet som en normal romantisk tiltrækning til det samme køn. I denne fløj i debatten er der dog tendens til at negligere, at der er omfattende evidens for, at

³ Maja Thiele, “Fed, Fattig Og Fattesvag?” i *Ugeskriftet.dk*, 1. oktober 2021, tilgået 15. august, 2022.

⁴ Katrina Purcell, Priya Sumithran, Luke A. Prendergast, Celestine J. Bouniu, Elizabeth Delbridge og Joseph Proietto, “The Effect of Rate of Weight Loss on Long-Term Weight Management: A Randomised Controlled Trial,” *The Lancet Diabetes & Endocrinology* 2, nr. 12 (December 1, 2014): 954–62.

⁵ World Health Organization, “Weight Bias and Obesity Stigma: Considerations for the WHO European Region,” 2017.

ophobning af kropsfedt i og omkring organerne i maveregionen øger risikoen for en stribe følgesygdomme.⁶

Med andre ord kan debatten om håndtering af svær overvægt være vanskelig at følge, da mange af parterne synes at blande menneskelige værdier og politiske motiver ind i denne vigtige diskussion – en diskussion, som burde hvile på evidensbaserede argumenter. Situationen har fået mig til at tænke over, hvorvidt jeg i min forskning, hvor jeg bestræber mig på at forstå de biologiske mekanismer, der øger en persons risiko for at udvikle svær overvægt, lader mig påvirke af mine egne grundlæggende værdier. Og i givet fald, om dette påvirker videnskabeligheden af min forskning. Det vil jeg undersøge i det følgende.

Lad mig begynde med en anekdote.

Hjernens forunderlige evne til at forudse

Når den lille kobbersneppe (*Limosa lapponica*) om efteråret flyver fra yngleområderne i Alaska til New Zealands og det østlige Australiens varme himmelstrøg, tilbagelægger den på en otte dages uafbrudt flyvetur over 11.000 km.⁷ Denne fascinerende bedrift svarer i sin længde omtrent til den maksimale distance et passagerfly kan tilbagelægge. Ved afrejsen udgør den lille kobbersneppes fedtlagre 55% af kropsvægten, hvilket er markant mere end fedtmasseprocenten på knap 17% få måneder inden

⁶ Daphne P. Guh, Wei Zhang, Nick Bansback, Zubin Amarsi, C. Laird Birmingham og Aslam H. Anis, "The incidence of co-morbidities related to obesity and overweight: a systematic review and meta-analysis," *BMC Public Health* 9, nr. 88 (marts 2009).

⁷ Robert E. Gill, T. Lee Tibbitts, David C Douglas, Colleen M Handel, Daniel M Mulcahy, Jon C Gottschalck, Nils Warnock, Brian J McCaffery, Philip F Battley og Theunis Piersma, "Extreme Endurance Flights by Landbirds Crossing the Pacific Ocean: Ecological Corridor Rather than Barrier?" *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 276, nr. 1656 (Februar, 2009).

rejsen.⁸ Det er en ændring i fedtmasse som svarer til, at jeg ville gå fra at være normalvægtig til svært overvægtig. Ved ankomsten i syden omtrent otte dage senere, er Kobbersneppens vægt omtrent vendt tilbage til dens normale niveau. Omregnet til menneskestørrelse svarer det til, at den lille kobbersneppe hver dag forbrænder energi svarende til 10 kg kropsfedt. Ud fra mit perspektiv som metabolismeforsker er det mest fascinerende nu, at kobbersneppens hjerne i løbet af de forberedende måneder er i stand til at sætte alle vægtregulerende mekanismer ud af spil, så den kan firedoble sin fedtbeholdning.

Evnen til at opbygge massive fedtlagre og tilpasse sig en ny metabolismetilstand er ikke en egenskab, som kun fugle mestrer. Lignende eksempel findes andre steder i dyreverdenen, heriblandt hos bjørne, som i forbindelse med deres måneders lange vinterhi opbygger substantielle fedtlagre, og hos pytonslangen, som spiser store måltider meget irregulært. Det rejser spørgsmålet: kan svær overvægt forstås som en tilstand, hvor hjernen forudser en periode med mindre mad og derfor begynder at ophobe ekstra energi i form af fedt?

I sådanne tilfælde tjener opbygningen af fedtvæv et formål for organismen, men måske kan denne mekanisme også optræde i mindre heldige former. Som nævnt, så er forekomsten af svær overvægt større blandt mindre velstillede personer. Reagerer nogle menneskers hjerne på usikkerhed ved at ophobe energi, ligesom dyrene ophober energi for at gennemstå deres træk og vinterhi? Ville dette kunne betyde, at social og

⁸ Theunis Piersma, Robert E. Gill og Daniel R. Ruthrauff, "Physiomorphic Transformation in Extreme Endurance Migrants: Revisiting the Case of Bar-Tailed Godwits Preparing for Trans-Pacific Flights," *Frontiers in Ecology and Evolution* 9 (2021).

psykologisk usikkerhed, på trods af en høj tilgængelighed af fødevarer, kan føre til svær overvægt? Det er interessante muligheder som professor emeritus Thorkild I. A. Sørensen har foreslået. Hans tese bygger på en række studier, der startede med hans opdagelse af, at forsømte normalvægtige børn havde en meget høj risiko for senere at udvikle fedme.⁹ Tesen kunne også forklare, at forekomsten af fedme er højere jo svagere velfærdsordninger landene har, som Oxfordprofessorerne Stanley Ulijaszek og Avner Offer har vist.¹⁰ De har peget på, at indskrænkningen af velfærdsordninger i 1980'erne i UK under Margaret Thatcher og derefter i USA under Ronald Reagan måske bidrog til en accelerering af fedmeepidemien.

En teori som denne kan fungere som ramme til at formulere de nye videnskabelige spørgsmål og forstå de resulterende data. I biomedicinsk forskning er teorier netop typisk opstået ved hjælp af fascinerende observationer. Komparative studier fra dyreverden, såsom observationen af den lille kobbersneppe, er et andet eksempel på dette. Men hvilken rolle spiller vores værdier i valget af de forsøg og den teori, vi som forskere mener vil resultere i de tydeligste svar på årsagen til fedmeepidemien? Lige så appellerende ovenstående teori/tese måtte være, lige så vanskeligt er det på nuværende tidspunkt at forstå, hvordan miljøet i samspillet med vores gener påvirker risikoen for udvikling af svær overvægt, og dermed om netop denne eller en konkurrerende teori er den mest passende givet den eksisterende evidens.

⁹ Inge Lissau og Thorkild I. A. Sørensen, "Parental Neglect during Childhood and Increased Risk of Obesity in Young Adulthood," *The Lancet*, Oprindeligt udgivet som bind 1. nr. 8893, 343, 8893 (5. februar, 1994): 324–27.

¹⁰ Avner Offer, Rachel Pechey og Stanley Ulijaszek, "Obesity under Affluence Varies by Welfare Regimes: The Effect of Fast Food, Insecurity, and Inequality," *Economics & Human Biology* 8, nr. 3 (1. december, 2010): 297–308.

Man kan vælge at forske i svær overvægt som et naturfænomen på lige fod med genetikken eller astrofysikken, og det er et valg, der beror på, at man opfatter mere viden om naturen som en værdi i sig selv. Man kan også vælge at forske i fedme ud fra en antagelse om, at svær overvægt er et problem, der skal løses, da der er evidens for, at tilstanden resulterer i følgesygdomme og marginalisering. Her tillægger man løsningen – at reducere forekomsten af fedme – en værdi. Så ville der med andre ord være tale om værdibaseret forskning.

En værdiladet offentlig debat kræver øget fokus på videnskabeligheden

Teorien som tog udgangspunkt i den lille kobbersneppes deterministiske rejseforberedelser, står i kontrast til det individualiserede fokus, der er fremherskende i den offentlige debat. Forskningen tyder på, at normalvægtige personer ofte har en tendens til at tro, at de har mere kontrol over deres vægt end overvægtige personer. Dette fænomen kaldes "attribution bias" eller "self-attribution bias" og refererer til vores tendens til at tilskrive vores egne succeser til personlige egenskaber og anstrengelser, mens vi tilskriver andres fiaskoer til mangel på samme.¹¹ Med andre ord har normalvægtige personer en tendens til at mene, at de har kontrol over deres vægt gennem sund kost og motion, mens de tilskriver overvægtige personer egenskaber som manglende viljestyrke eller manglende indsats. Denne gængse holdning står i stærk kontrast til den videnskabelige evidens. Det viser sig nemlig, at svær overvægt over tid kan forårsages af en forskydning i energibalancen, der er

¹¹ Rebecca L. Pearl, "Weight Bias and Stigma: Public Health Implications and Structural Solutions," *Social Issues and Policy Review* (16. januar, 2018).

så lille at den ikke kan måles, selv med de mest avancerede teknikker.¹² Her er et eksempel. Hvis man ved samme mængde fysisk aktivitet og samme energiforbrug dagligt over et år har et merforbrug på omtrent 60 kilokalorier (svarende til én bid af en marsbar), så øger man sin fedtmasse med omtrent 2,7 kilo om året. I løbet af en 5-6 år vil denne forøgelse af kropsvægten føre til, at en person, som er 1,75 meter høj med en vægt på 77 kilo, går fra at være normalvægtig til at blive svært overvægtig. Selv de mest moderne kalorimetriske målesystemer er ikke sensitive nok til at kunne detektere så små daglige ændringer i vores energistofskifte. Min pointe er, at hvis vi ikke engang kan måle det forsvindende lille merindtag, der kan føre til svær overvægt med de mest avancerede teknikker, så er det yderst usandsynligt, at vi selv kan være herre over, hvorvidt vi udvikler svær overvægt eller ej. Forklaringen på fedme kan dermed ikke findes i mangel på viljestyrke.

Desværre er det fortsat uklart hvad der så fører til at nogle mennesker udvikler svær overvægt. Fraværet af forklaringsmodeller, især i den offentlige debat, som ikke hæfter sig op på individets adfærd, minder mig løbende om vigtigheden af at forstå de biologiske (kausale) mekanismer, der fører til svær overvægt. For mig er et central spørgsmål: Hvordan kan jeg sikre videnskabeligheden i min forskning og undgå at mine værdier påvirker min forskning?

Der er mange eksempler på illustrationer af svært overvægtige mennesker som grådige og uhumske mennesker. De findes ikke kun i den arketypiske måde kapitalister er blevet karikeret på, men også i medierne og i populær børnelitteratur ("Min faster er fed, min faster er doven, ..."; Jakob Martin Strid,

¹² Sørensen, Martinez og Jørgensen, "Epidemiology of Obesity."

Min mormors gebis, Borgen 2006). Eksemplerne er med til at underbygge den gængse holdning om, at fedme skyldes karakterbrister som grådighed eller dovenskab. Det virker til, at selv fedmeforskerne er blinde for disse underliggende holdninger, da mange af os benytter idealiserede, grænsende til undervægtige illustrationer af normalvægtige personer i vores videnskabelige arbejder og populærvideenskabelige indslag. Men mediernes og litteraturens illustrationer af overvægtige personer som grådige og dovne individer er fjernt fra virkeligheden. Der er langt fra entydig videnskabelig evidens for, at overspisning og fysisk inaktivitet øger risikoen for at udvikle svær overvægt. Ved hjælp af stadig delvist ukendte mekanismer forsvaret kroppen en given kropsvægt. Hvis man spiser for meget på en given dag, så øger kroppen sit energiforbrug for komme af med den ophobede energimasse. Når man har været fysisk aktiv, så sænker kroppen sit energiforbrug, så man hurtigere får genopbygget den forbrugte energi. Ligeledes er det en kendsgerning, at personer der lever med svær overvægt forbrænder mere energi end normalvægtige personer og dermed, alt andet lige, har behov for at spise mere end en normalvægtig person.¹³ Når vi ser en svært overvægtig person spise, er det af samme årsag, som fører en normalvægtig person til at spise, nemlig at dække de kalorier, som er blevet forbrændt i løbet af dagen. Konsekvensen af disse fordomme er en stigmatisering af dem, der lever med svær overvægt.

Hvordan sikrer jeg mig så som fedmeforsker, at jeg ikke træffer valg i min forskning, som skyldes forståelse for – eller antipatier for – fremherskende værdibaserede argumenter snarere end objektiv evidens?

¹³ Sørensen, Martinez og Jørgensen, "Epidemiology of Obesity."

Night science og day science

Vi arbejder typisk med en klassisk videnskabelig fremgangsmåde: *i)* stil et spørgsmål, *ii)* forstå baggrunden for spørgsmålet, *iii)* formuler en hypotese, *iv)* test hypotesen, og *v)* drag en konklusion. Herpå følger formidling af resultaterne.

I realiteten er især det første skridt alt andet end ligefremt. Formuleringen af den gode idé, som typisk følger en eller flere interessante observationer, er meget svær at sætte på en formel. For at øge objektiviteten i vores forskning, bedriver vi i min forskningsgruppe såkaldt discovery-driven science, hvilket typisk indebærer, at vi genererer store mængder data, som vi så benytter til at formulere specifikke hypoteser. Den tid, vi benytter til at analysere data for at formulere og raffinere de spørgsmål, vi vælger at forfølge, varer typisk op til flere år. Den amerikanske biomedicinske forsker Itai Yanai har meget passende beskrevet denne proces som 'Night Science,' som han sætter i kontrast til 'Day Science,' hvor man ifølge ham beskæftiger sig med de resterende, typisk mindre kreative men stadig vigtige, skridt i den klassiske videnskabelige fremgangsmåde (teste hypoteser og drage konklusioner).¹⁴ Som en videnskabsmand, der arbejder med store mængder data, nyder jeg Night Science-delen, da den netop indebærer et element af kreativitet. Men hvordan undgår jeg, at mine værdier påvirker de ubevidste og bevidste valg, jeg træffer i løbet af den kreative proces?

Kreativitet kan være forbundet med et ønske om at skabe positive forandringer. Gør det sig gældende og fører det til en partiskhed hen imod et givent værdisæt, eller er jeg mest af alt drevet af at finde det nye og ubeskrevne, selvom det går imod

¹⁴ Itai Yanai og Martin Lercher, "Night Science," *Genome Biology* 20, nr. 1 (28. august, 2019): 179.

mine værdier eller den politiske diskurs ("tab vægt ved at dyrke organiseret fysisk aktivitet")? Lad os se på det.

Er genetisk forskning værdifri?

Fedme er arvelig – mellem 40-70% af de forskelle, vi observerer på tværs af individer, kan tilskrives genetiske forskelle. Som en del af et større forskningsprojekt viste vi i 2015, at genetiske varianter kan benyttes til at opstille hypoteser vedrørende specifikke biologiske processer, der måtte føre til svær overvægt.¹⁵ I vores data-drevne analyser begynder vi ofte med analyser af genetiske data. De spørgsmål, vi arbejder os frem til ved hjælp af disse data, er ikke påvirket af mine værdier eller de fremherskende dogmer inden for vores forskningsområde (udover antagelsen af, at analyse af genetiske data kan benyttes til at forstå de mekanismer, der fører til fedme).

Disse analyser har sporet os ind på hjernen, heriblandt et område kaldet hippocampus, som spiller en vigtig rolle i læring og hukommelse. Siden har vi benyttet sådanne analyser til at gå på opdagelse for at finde områder, der er relevante til at forstå, hvorfor nogle udvikler svær overvægt. Ved at identificere de processer, hvis aktivitet påvirkes af en given genvariant, kan vi skridt for skridt forstå de brikker, der tilsammen skaber basen for det fysiologiske system, der i sidste ende styrer måden, hvorpå vores vægt bliver reguleret.

Er denne fremgangsmåde påvirket af mit værdigrundlag? Det mener jeg ikke, den er. Fremgangsmåden kan i princippet bringes på en formel og i teorien automatiseres ved hjælp af

¹⁵ Adam E. Locke, Bratati Kahali, Sonja I. Berndt, Anne E. Justice, Tune H. Pers, Felix R. Day, Corey Powell et al., "Genetic Studies of Body Mass Index Yield New Insights for Obesity Biology," *Nature* 518, nr. 7538 (February 2015): 197–206.

måleinstrumenter og datalogiske algoritmer. Er vi på et stadie, hvor vi kan overlade den vidensgenerering til automatiserede processer? Her er svaret nej. De data, vi genererer, kræver typisk menneskelig intuition og kreativitet til at blive formuleret til en ny foreløbig hypotese, hvilket typisk kræver nye eksperimenter og nye overvejelser. Denne vekslen mellem datagenerering og dataanalyse bringer os forskere i situationer, hvor vi skal vælge retning. I disse valg er det en stor hjælp at kunne falde tilbage på en overordnet teori, da denne giver retning. Her er det afgørende, at valget af teorien er drevet af dens evidensbaserede validitet og ikke ud fra ens værdier og synsninger. I og med at jeg ved, at min forskning delvis er værdibaseret – jeg tillægger som nævnt det at mindske eller fjerne fedmen en værdi i sig selv – er det vigtigt, at jeg, på trods af vores data-drevne fremgangsmåder, til stadighed forholder mig kritisk til mine antagne værdier og til de fortolkninger, der fører til den givne hypotese, vi vælger at gå videre med. Hvis vores resultater peger i modsat retning af de teorier og antagelser, vi forfølger, skal jeg være klar til at justere eller endda udskifte dem. Det er basale udfordringer, som, uafhængigt af værdidiskussionen og uanset om en fremgangsmåde er data-dreven eller ej, er velkendte i forskningens verden i forholdet mellem vores hypoteser og de resultater, vi opnår.

Kvantitativ forskning stiller høje krav til transparent forskningsformidling

De mange valg, der typisk fører til formuleringen af den hypotese, der til sidst fører til et givent resultat, fremgår sjældent i den endelige fremstilling af resultatet. Det vil sige, at den løbende usikkerhed, der er forbundet med valget af en given hypotese

frem for en anden, ikke altid er synlig for modtageren af studiet. Jeg mener, at denne mangel på information specielt er et problem i forbindelse med genetiske og generelt biomedicinske studier. Modtageren, der kunne være den public relations-ansvarlige, der skriver pressemeddelelsen, journalisten der formidler en populærvideenskabelig udgave af studiet eller den, der læser selve publikationen, kan være vildledt til at tro, at genetisk eller kvantitativ biomedicinsk forskning fører til entydige svar, der er bragt til veje på objektiv vis. Det er til enhver tid forskerens ansvar at sikre sig, at resultaterne formidles på en objektiv og forståelig vis og med alle de forbehold, begrænsninger, usikkerheder og værdier, forskningen indebærer.

Den asymmetriske information om værdiernes potentielle indflydelse på forskningsresultaterne er blot én faktor, der kan skævvride resultaternes betydning i den offentlige debat. På grund af den polariserede debat om de faktorer, der fører til fedme, og om de tiltag, der skal til for at bekæmpe fedmeepidemien, så er det efter min mening ekstremt vigtigt, at den formidlende forsker er tydelig omkring, hvad der er evidens for, og hvad der ikke er direkte evidens for. Som tidligere anført af forskeren Anja C. Andersen, er det af afgørende betydning, at den formidlende forsker er tydelig omkring, hvad resultaterne rent faktisk fortæller, og hvad forskeren selv mener, de potentielt vil kunne benyttes til eller benyttes som forklaring på.¹⁶

Svær overvægt vil vedblive med at være et omdiskuteret emne præget af mange værdier. Den offentlige debat og eventuelle egne værdier må ikke kompromittere

¹⁶ Anja Andersen, *Hvad Skal Vi Med Videnskaben?* (København: Informations Forlag, 2021).

videnskabeligheden, som er en forudsætning for, at vi bedre kan forstå de faktorer, som fører til svær overvægt. Det er vigtigt, at vi så vidt muligt forsker i fedme som et naturfænomen på lige fod med astrofysikken for langsomt og grundigt at skabe den viden, der skal til for at mindske eller fjerne fedmen. Selv i en situation, hvor vores biologiske indsigter ikke direkte fører til mere effektive måder at forebygge eller behandle svær overvægt på, så burde en bedre biologisk forståelse af processerne, der resulterer i fedme, føre til en mere nuanceret diskussion, der i højere grad tager udgangspunkt i fakta end i værdier.

Henvisninger

Andersen, Anja. *Hvad Skal Vi Med Videnskaben?* København: Informations Forlag, 2021.

Gill, Robert E, T. Lee Tibbitts, David C. Douglas, Colleen M. Handel, Daniel M. Mulcahy, Jon C. Gottschalck, Nils Warnock, Brian J. McCaffery, Philip F. Battley, og Theunis Piersma. "Extreme Endurance Flights by Landbirds Crossing the Pacific Ocean: Ecological Corridor Rather than Barrier?" *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 276, nr. 1656 (7. februar, 2009): 447–57, <https://doi.org/10.1098/rspb.2008.1142>.

Guh, Daphne P., Wei Zhang, Nick Bansback, Zubin Amarsi, C. Laird Birmingham, Aslam H. Anis. "The incidence of co-morbidities related to obesity and overweight: a systematic review and meta-analysis." *BMC Public Health* 9, nr. 88 (25. marts, 2009). <https://doi.org/10.1186/1471-2458-9-88>

Lissau, Inge og Thorkild. I. A. Sørensen. "Parental Neglect during Childhood and Increased Risk of Obesity in Young Adulthood." *The Lancet*, Oprindeligt udgivet som bind 1. nr. 8893, 343, (5. februar, 1994): 324–27. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(94\)91163-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(94)91163-0).

Locke, Adam E., Bratati Kahali, Sonja I. Berndt, Anne E. Justice, Tune H. Pers, Felix R. Day, Corey Powell et al. "Genetic Studies of Body Mass Index Yield New Insights for Obesity Biology." *Nature* 518, nr. 7538 (februar, 2015): 197–206. <https://doi.org/10.1038/nature14177>.

Offer, Avner, Rachel Pechey, and Stanley Ulijaszek. "Obesity under Affluence Varies by Welfare Regimes: The Effect of Fast Food, Insecurity, and Inequality." *Economics & Human Biology* 8, nr. 3 (1. december, 2010): 297–308.
<https://doi.org/10.1016/j.ehb.2010.07.002>.

Pearl, Rebecca L. "Weight Bias and Stigma: Public Health Implications and Structural Solutions." *Social Issues and Policy Review* (16. januar, 2018). <https://doi.org/10.1111/sipr.12043>

Piersma, Theunis, Robert E. Gill og Daniel R. Ruthrauff. "Physiomorphic Transformation in Extreme Endurance Migrants: Revisiting the Case of Bar-Tailed Godwits Preparing for Trans-Pacific Flights." *Frontiers in Ecology and Evolution* 9 (2021),
<https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fevo.2021.685764>.

Purcell, Katrina, Priya Sumithran, Luke A Prendergast, Celestine J Bouniu, Elizabeth Delbridge, og Joseph Proietto. "The Effect of Rate of Weight Loss on Long-Term Weight Management: A Randomised Controlled Trial." *The Lancet Diabetes & Endocrinology* 2, nr. 12 (1. december, 2014): 954–62.
[https://doi.org/10.1016/S2213-8587\(14\)70200-1](https://doi.org/10.1016/S2213-8587(14)70200-1).

Sundhedsstyrelsen. *Danskernes viden om og holdninger til overvægt og sundhed*. 2021.

Sørensen, Thorkild I. A., Andrea Rodriguez Martinez og Terese Sara Høj Jørgensen. "Epidemiology of Obesity." I *From Obesity to Diabetes*, redigeret af Juergen Eckel og Karine Clément,

274:3–27. Cham: Springer International Publishing, 2022.
https://doi.org/10.1007/164_2022_581.

Thiele, Maja. “Fed, Fattig Og Fattesvag?” I *Ugeskriftet.dk*, 1. oktober, 2021. Tilgået 15. august, 2022.
<https://ugeskriftet.dk/debat/fed-fattig-og-fattesvag>

World Health Organization. “Weight Bias and Obesity Stigma: Considerations for the WHO European Region.” 2017.
<https://apps.who.int/iris/handle/10665/353613>.

Yanai, Itai, and Martin Lercher. “Night Science.” *Genome Biology* 20, nr. 1 (28. august, 2019): 179. <https://doi.org/10.1186/s13059-019-1800-6>.

Bias i biologi?

Jens Borum

Videnskabelig bias forekommer i alle former for forskning, herunder også inden for mit eget forskningsfelt, som er natur og miljø i ferskvand og havet. Årsagerne kan være mangfoldige rækkende fra ubevidst overdrevent engagement eller glæde ved egen genialitet og deraf følgende vidtløftige tolkninger til overlagt uredelighed med henblik på at varetage egne eller andres interesser.

Videnskabelig uredelighed med forsætlig forfalskning eller konstruktion af data forekommer heldigvis relativt sjældent. Jeg har en enkelt gang som referent for et tidsskrift fundet data, der ikke bare var for "pæne" til at være sande, men også var i åbenlys modstrid med andre data i artiklen. Ifølge tidsskrift-redaktøren forekommer uredelighed i stigende omfang, hvilket hun tolkede som et resultat af det stigende publicerings- og finansieringspres på især unge forskere. Men uredelighed er stadig ualmindeligt, ikke mindst i kraft af den voldsomt karriereafsporende effekt, afsløring kan have.

Problemer med bias forekommer langt oftere. Tidligere Uddannelses- og forskningsminister Ane Halsboe-Jørgensen har sagt, at forskningen skal være objektiv. Det lyder jo intuitivt

rigtigt, men hvad menes der egentlig med "objektiv". Ifølge Den Danske Ordbog betyder objektiv:¹

som udelukkende bygger på eller tager hensyn til fakta og således ikke er påvirket, præget eller på anden måde under indflydelse af bestemte (personlige) interesser, opfattelser el.lign.

Indenfor biologien kan forskning godt være reelt objektiv, men er det sjældent. Hvis forskningsemnet er del af en samfundsmæssigt vigtig debat om eksempelvis landbrug, klima, biodiversitet eller miljø, er det utænkeligt, at forskeren ikke er påvirket af egne opfattelser. Hun er i én eller anden udstrækning altid værdi- eller holdningspåvirket. Forskeren har uundgåeligt en forudfattet mening. Det er derfor helt afgørende, at forskeren erkender påvirkningen og er særligt opmærksom på potentiel bias i vurderingen af egne og andres resultater og konklusioner. Forskeren skal udvise ekstra omhu for at sikre den saglighed og videnskabelige dokumentation, der er en forudsætning for resultaternes troværdighed.

Ofte introduceres bias ubevidst. Den naturvidenskabelige metode med opstilling og test af hypoteser rummer i sig selv faldgruber. For det første er man naturligt nok fundamentalt positivt indstillet over for egne hypoteser – man formulerer jo ikke tåbelige hypoteser. For det andet er der en risiko for, at man opstiller eksperimenter, der tenderer til at understøtte frem for at falsificere hypoteserne. Hvis resultaterne efter analyse viser sig

¹ Den Danske Ordbog, "objektiv (adjektiv)." Sidst besøgt 10. januar, 2024, <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?select=objektiv,2&query=objektiv>

at støtte hypotesen, vil man som regel stille sig tilfreds og præsentere resultaterne. Hvis de derimod går imod hypotesen, sætter man sig typisk ned og overvejer, hvad der var galt med eksperimentet og optimerer det eventuelt. For hypotesen var jo om ikke genial så dog i det mindste fornuftig. Og sidst, men ikke mindst, så er det langt lettere at få publiceret signifikante resultater end ikke-signifikante, uanset om informationen videnskabeligt set kan være lige så værdifuld. Alt i alt kan disse forhold være en del af forklaringen på, hvorfor overraskende mange videnskabelige undersøgelser ikke kan rekonstrueres og verificeres. Man skal derfor være opmærksom på, at ubevidst bias forekommer i videnskaben, og at kritik ikke bare er legitim, men også et essentielt element i det videnskabelige arbejde.

Der findes i videnskabelige artikler et bredt grænseland mellem det ubevidste og det uredelige. Interessevaretagelse og forskningens incitamentsstruktur kan drive forskere ud på tynd is. Muligheden for at bedrive forskning er i dag helt afhængig af evnen til at skaffe eksterne midler. Universiteternes basisfinansiering kunne før i tiden sikre muligheden for en beskedent forskningsindsats, lejlighedsvis deltagelse i konferencer og indkøb af apparatur i mindre skala. De midler er væk. Pengene bruges i stedet til et svulmende administrativt lag, der har til opgave at hjælpe forskerne med at indhente og administrere i hundredevis af eksternt finansierede projekter. Og for at få finansiering kræves et stort antal artikler, der dels viser, hvor fantastisk vigtigt ens emne er, dels citeres flittigt. Det medfører uvægerligt, at der er en interesse i at tale egne undersøgelser op (og eventuelt konkurrenternes ned), og publiceringsfokus og -inflation fører til betydelig kreativitet. Eksempelvis er der en tendens til, at artiklers forfatter- og

referencelister svulmer. Afdelingens publicerings- og citationsscore boostes ved at inddrage gud og hver mand på forfatterlisten, og der gøres flittigt brug af citationer til egne og afdelingens publikationer, uanset om de alle er strengt nødvendige eller relevante. Incitamenter virker, men ikke nødvendigvis kun positivt.

Forskningsmæssig bias ses heldigvis i mindre grad i den egentlig videnskabelige litteratur, idet peer review systemet som regel gør op med fejl i metoder og analyser og luger ud i tolkningsmæssige forvridninger. Men når forskningsresultater bringes ind i den offentlige debat eller politisk beslutningstagning, bliver de til gengæld ikke på samme måde udsat for et grundigt og kritisk tjek for ædruelighed, og vurderinger og implikationer baseres eventuelt kun på en delmængde af den bagvedliggende forskning. Det er her forskerne i særlig grad bliver beskyldt for bias og for at være underlagt egne karrieremæssige, politiske eller kommercielle interesser.

Problemstillingen med varetagelse af kommercielle interesser er velkendt fra medicinalforskningen men findes også indenfor andre forskningsgrene. Der har således været en del eksempler på problematiske kontrakter, hvor bevillingsgiver har krævet forelæggelse af, eller endda indflydelse på, artikler og rapporter før udgivelse. Man skal ikke være sygeligt konspiratorisk for at forestille sig, at bias herved introduceres, samt at ubekvemme resultater eventuelt forbliver i skuffen.

Eksempler – fra holdning til sagsanlæg

Holdninger og engagement driver forskningen men kan også introducere bias. Etablering af naturnationalparker i form af hegnete arealer med udsætning af store, græssende dyr har

skabt voldsom offentlig debat. Det er især biodiversitetsforskere, der ihærdigt har promoveret etableringen af naturnationalparker ud fra en betragtning om, at man med etablering af store lysåbne områder, holdt i skak af græssende dyr, fører områderne tilbage mod en oprindelig tilstand med en langt større biodiversitet. I udgangspunktet skulle de introducerede ponyer og køer have lov til at leve et frit og ureguleret liv, der også inkluderer sult og død. Biodiversitet er ikke mit forskningsfelt, men det virker plausibelt, at et vekslende terræn med gødning fra græsserne og spredte kadavere vil resultere i en høj biodiversitet. Det lyder til gengæld mindre plausibelt, at det hårdt græssede terræn skulle være mere oprindeligt end tætsluttende skov under danske jordbunds- og klimaforhold. Det har andre forskere påpeget, og dokumentation for påstanden om den oprindelige tilstand er da, mig bekendt, også sparsom. Dertil kommer, at idéen om både levende og døde ponyer og køer i relativt små indhegnede naturområder støder folk i almindelighed. Blandt forskerne har tonen til tider været rå og også rakt et godt stykke ud over det videnskabeligt velbegrundede. Diskussion er et naturligt og nødvendigt element i videnskaben, men når holdning og passion får for meget plads, afspores debatten.

Andre emner i naturforvaltning kan få gnister til at fyge og få forskerne til at debattere heftigt. Skovrejsning, produktions-skov, urørt skov og vådlægning af lavbundsjordrer bidrager alle til øget biodiversitet men har også andre formål. Bidraget til øget biodiversitet er størst i urørt skov, men skovrejsning har sammen med vådlægning af lavbundsjordrer en markant effekt på CO₂-reduktion, og lavbundsjordrerne fjerner næringsstoffer og reducerer risikoen for oversvømmelse på nedstrøms arealer og i byområder. Og alt efter forskernes videnskabelige udgangspunkt

og eventuelle erhvervsmæssige tilknytning tillægges effekterne åbenlyst forskellig samfundsmæssig værdi, og argumenterne tilpasses tilsyneladende derefter.

Muslingedyrkning er et af de nyere eksempler i den offentlige debat, der giver anledning til heftig diskussion mellem forskere og mellem forskere og interessenter. Muslingedyrkning er defineret som et "marint virkemiddel", der skal fjerne nogle af de næringsstoffer, der kommer fra landbrug og spildevand. Dyrkning med det formål er ikke økonomisk rentabelt og kræver tilskud fra staten. Muslinger fjerner ret effektivt næringsstoffer fra vandet ved at filtrere alger, der har optaget næringsstofferne. Virkemidlet virker, forudsat altså at muslingerne høstes og fjernes fra havet. Der hersker så til gengæld en videnskabelig uenighed om, hvorvidt de store anlæg ødelægger bunden under anlæggene eller modsat faktisk fremmer miljøtilstanden og endda øger biodiversiteten. Her er det en udfordring, at det universitet, der har den største faglige viden om muslingedyrkning, samtidigt driver et center, der har som erklæret formål at udbrede muslingeproduktionen i Danmark. Dermed bliver universitetet og forskerne inhabile, og gyldigheden af forskernes udsagn kan betvivles.

Især landbrugsforskningen har været udsat for offentlig debat og beskyldninger om bias. Eksempelvis var der i forbindelse med Fødevarer- og landbrugspakken fra 2016 anvendt en udvaskningsmodel for nitrat, der meget overraskende sænkede størrelsen på udvaskningen fra markederne betragteligt ved forøget gødsning. Landbruget og den blå regering, der finansierede modeludviklingen, blev som forventet begejstret over resultatet, medens modellen blev hårdt kritiseret af uafhængige fagfolk. Det har da også efterfølgende vist sig, at

kvælstofudledningerne til havet har været væsentligt højere end fremskrevet i Fødevarer- og landbrugspakken. Alligevel fastholder forskerne troen på deres udvaskningsmodel til branchens glæde. Til gengæld formastede de samme forskere sig til at kritisere en politisk overtolkning af deres konklusioner, hvilket førte til helt ublu forslag fra politisk hold om, at de skulle fratages opgaven, og at arbejdet skulle overdrages til andre (mere medgørlige) institutioner.

Det kommercielle og politiske pres indenfor landbrugsforskningen er åbenlyst og desværre også virksomt. Forskerne blev i forbindelse med Fødevarer- og landbrugspakken udsat for et markant pres fra erhverv og embedsværk. Og kritikere af landbrugspakken blev bagtalt og offentligt udskammet af erhvervet og af politikere med miljø- og fødevarerminister Eva Kjer Hansen i spidsen. Det kom ovenikøbet så vidt, at en kollega blev sagsøgt for injurier af Bæredygtigt Landbrug, fordi han skulle have offentliggjort urigtige oplysninger om udvaskning af kvælstof fra markerne og udviklingen i udledning af kvælstof til havet. Som vidne i sagen oplevede jeg et absurd sagsforløb, der strakte sig over mange måneder, inden Bæredygtigt Landbrug tabte sagen med et brag. Kollegaen kunne ånde lettet op, men med sit sagsanlæg fik foreningen formentlig opfyldt dens mål. Ved at intimidere forskeren igennem mange måneder har foreningen ganske givet afskrækket andre forskere fra at deltage i debatten. Med risiko for et sagsanlæg vil meget få unge forskere risikere deres karriere, personlige økonomi og gode nattesøvn ved at udfordre erhvervet. Og det var vel også meningen med sagsanlægget?

Truslen mod videnskabens integritet

Forskere har ligesom alle andre borgere ret til at deltage i den offentlige debat. De har endda pligt til det. De må så leve med eventuelt lidet flatterende omtale i diverse medier eller som nævnt endda sagsanlæg fra aggressive modparter. Og de har naturligvis også ret til at fremlægge deres personlige synspunkter om samfundsrelevante problemstillinger. Det er bare vigtigt, at forskerne varedeklarerer de oplysninger og synspunkter, de kommer med. De videnskabelige udsagn bør være fagligt velunderbyggede, og eventuelle personlige holdninger bør flages som sådanne.

Videnskab skal være åben for diskussion. Der findes ikke videnskabelige beviser. Der findes kun faglig dokumentation, der understøtter eller falsificerer hypoteser med en given sandsynlighed. Dokumentationen kan i visse tilfælde være så overbevisende, at vi kommer meget, meget tæt på et bevis, og at diskussion bliver meningsløs for andre end kværanter. Men ofte er der i det mindste et vist rum for alternative tolkninger, der senere kan vise sig værdifulde eller endda rigtige.

Det kan ikke undgås, at forskere har holdninger, og det ville være besynderligt, hvis vores arbejde ikke var drevet af engagement. Vores holdninger er lige så legitime som andres. Det er bare vigtigt, at vi i den offentlige debat tydeliggør, hvad der er holdning, og hvad der er videnskab. Og skulle vi engang imellem glemme det, er spørgsmålet, om det er engagement og holdninger, der er den største trussel mod videnskaben? I min verden er risikoen for bias langt større som følge af forskningens nuværende incitamentsstruktur og finansieringsmodel. Universiteternes manglende basisfinansiering gør kampen om forskningsmidler altafgørende for succes, og det giver stærke

incitamentter til selvhævdelse og til at se stort på krav om uafhængighed af kommercielle interesser. Politikere irriteres over, at holdninger og værdier kan føre til bias, men de burde i langt højere grad bekymre sig om effekterne af forskningens incitamentsstruktur og finansiering. Det er her risikoen for tab af forskningsmæssig integritet og uafhængighed i dagens Danmark er langt størst.

Om videnskabelighed, engagement – og karaktermord

Af Jakob Skovgaard-Petersen

I maj 2021 blev min forskning beklirket og min person mistænkeliggjort fra Folketingets talerstol. Jeg blev karakteriseret som inkompetent, utroværdig og enøjet. Det skete som led i fremlæggelsen af en mistillidserklæring til universiteternes faglige selvjustits, som flertallet af Folketinget tilsluttede sig. Siden er de to forslagsstillere fortsat med at angribe og forsøge at mistænkeliggøre mig, Henrik Dahl på Facebook og i avisen og Morten Messerschmidt ved gentagne gange at kræve aktindsigt i mine ansættelsesforhold, rejser mv. I marts 2022 holdt de en høring på Christiansborg om aktivisme i forskningen, hvor et af indlæggene handlede om mig. Jeg var ikke inviteret. Det fremgik hurtigt af pressen, at ingen af de to politikere havde læst bare så meget som én artikel af mig. Men hvorfor så forsøge at begå karaktermord? Dette indlæg vil forme sig som en arkæologisk undersøgelse, der afdækker de udtryk, Dahl anvendte. Den fører os tilbage i 1990'erne og 00'erne, da "islam" blev stærkt kontroversiel, og ikke-akademiske selverklærede islam-eksperter fik frit slag i medierne – også til at beklikke forskeres faglighed. Den arkæologiske undersøgelse kan tjene til eksempel på, hvad der sker, når der er store politiske gevinster ved at være dem, der dømmer om, hvem der er de "sande" og de "falske" eksperter. Som jeg skal vende tilbage til, er denne "anti-woke"

variant af *cancel culture* en trussel, ikke bare imod humaniora, men for forskningsfrihed generelt.

Jeg – en pseudo-forsker

I debatten i Folketinget den 28/5 2021 sagde Henrik Dahl blandt andet:¹

Og i forholdet mellem universitetet og samfundet, der er aktivismen også et problem, fordi den fører til forskning, som er uanvendelig og som ikke er til at stole på.

Det kom for nylig til udtryk i en debat mellem en af Europas største autoriteter på samfundsforholdene i den islamiske verden, som er en hollandsk professor, der hedder Ruud Koopmans, og den notorisk enøjede danske Mellemøsten-forsker Jakob Skovgaard-Petersen. Jeg citerer: ”Har du sovet i 50 år?” spurgte Koopmans til sidst danskeren, og svaret, hvis man har fulgt med i debatten, det er desværre ja.

Vi kan ikke f.eks. som politikere stole på den almindelige danske Mellemøsten-forsker, og det er jo også, hvad der bliver sagt i dagens leder i Weekendavisen. Hvad de har at sige om islam eller om Israel-Palæstina konflikten er så absurd enøjet og forudindtaget, at der ikke er noget fornuftigt

¹ TV fra Folketinget (ft.dk) (28. maj, 2021, fra 2:30:00).

menneske, der kan lægge det til grund for sin egen stillingtagen eller sine egne handlinger.

En kollega skrev og oplyste mig om, hvad der var blevet sagt om mig i Folketinget. Jeg læste det på Folketingets website og skrev et opslag på Facebook, som siden blev citeret en del, blandt andet i *Uniavisen*.² Det var kort og humoristisk og skabte bred sympati. Så jeg kan godt anbefale den fremgangsmåde til andre forskere i lignende situationer. Men nedenunder var jeg både chokeret og rasende, for troværdighed er essentiel for forskere, og jeg har værnet om min gennem mange år.

Min enøjethed

Beskyldningen om at være "notorisk enøjet" havde Henrik Dahl taget fra *Weekendavisen*s redaktionschef Klaus Wivel, der samme dag som folketingsdebatten havde skrevet en leder, "Enøjet," om Danmarks Mellemøsten-forskere.³ Anledningen var, at en israelsk domstols udsættelse af beboere i et kvarter i Jerusalem havde fået en gruppe af yngre forskere til at opfordre til en boykot af de akademiske institutioner i Israel, som også opererer på den besatte Vestbred. Wivels leder var kontant og generaliserende. Den hævdede, at danske forskere ikke skrev kritisk om arabiske regimer, fordi de gerne ville kunne arbejde og bo der, og navnlig tillod de ikke kritik af islam. Wivel medgav, at Israels politik kunne kritiseres, men samlede sin forargelse, ikke om Israels handlinger som han forbigik, men om de forskere, der altså gjorde det. For at sætte trumf på afsluttede han sin leder

² Jakob Skovgaard-Petersen, "Den notorisk enøjede," *Uniavisen*, 1. juni, 2021.

³ Klaus Wivel, "Enøjet," *Weekendavisen*, 28. maj, 2021, sektion 1, s. 14.

med, at "når danske mellemøstforskeres mest rene fordømmelser og krav om boykot retter sig mod den eneste jødiske og demokratiske nation i Mellemøsten, bør alle advarselsslamper blinke."⁴ Det i sammenhængen umotiverede "jødisk" sammenholdt med "alle advarselsslamper" må få læseren til at tænke, at forskerne havde anti-semitiske motiver. Det er en utilstedelig insinuerende.

Wivels påstand om, at forskerne ikke er kritiske over for arabiske regimer, er slet og ret ikke korrekt. Alene om Syrien, som var hans eksempel, har danske Mellemøsten-forskere samlet set udgivet mere kritisk litteratur end om Israel – selv har jeg bidraget til to antologier. Det gælder også de tre forskere, som Wivel nævnte ved navn, fordi de havde været direktører for det Danske Institut i Damaskus. Instituttet havde Danmark valgt at have og støtte, netop for at give syrisk kultur et fristed under diktaturet. Direktøren havde diplomatpas og var i de år naturligvis underlagt begrænsninger i sin kritik af styret. Men alle tre har testet de røde linjer og fået arrangementer aflyst. Faktisk blev den sidste direktør, som Wivel hænger ud, Anders Hastrup, ligefrem udvist af Syrien, netop fordi han overskred regimets røde linjer – en sjældenhed i dansk diplomatisk historie. I en og samme leder formår Wivel altså at slå alarm imod aktivisme i forhold til Israel og at *efterlyse* aktivisme i forhold til Syrien (uden at sætte sig ind i, at den faktisk er veldokumenteret).

Jeg havde ikke skrevet under på boykot-erklæringen, men blev alligevel udråbt til enøjlet fra landets vigtigste talerstol. Faktisk havde ingen af professorerne på landets tre Mellemøst-institutter skrevet under. Jeg skrev ikke under, fordi jeg ikke kunne lide erklæringens formulering, og fordi jeg anså den for

⁴ Wivel, "Enøjlet".

virkningsløs og måske ligefrem kontraproduktiv. Jeg er heller ikke til sinds at opgive samarbejdet med mine israelske kolleger. De er dygtige og ofte selv frustrerede over de skiftende regerings politik. Det samme kan jeg sige om mange af mine kolleger i de arabiske lande. Der er meget at kritisere i Mellemøsten, og det bliver man kun mere opmærksom på, når man bor der og indsamler empiri til at bygge sin forskning på.

Men initiativtagerne og underskriverne – de er vel ”politiske aktivister”? Ja, i denne sag. Men det er ikke dét, de går rundt og laver. Der går år imellem, at jeg ser sådan en opfordring. Her er det især vigtigt at understrege, at selv om jeg valgte ikke at skrive under, hørte jeg aldrig et ondt ord fra de kolleger, som havde skrevet under. Hele Henrik Dahls argument for, at politikerne skulle blande sig, hviler ellers på en påstand om, at forskerne skulle være ensrettede og sekteriske, og at ingen turde mene andet end, hvad der var ”politisk korrekt”. Det er slet og ret forkert på Mellemøsten-området, og sikkert på alle andre. Men påstanden om denne undertrykkende enighedskultur var også noget, man kunne læse ud af Wivels leder. Den fastslog, at den ”danske mellemøstekspertise længe har været mangelfuld, for at sige det mildt. Ville man have svar på, hvorfor Mellemøsten på stort set alle parametre, også menneske-rettighederne, halter efter resten af kloden, har man ikke fået megen hjælp. Svaret har i reglen lydt, at det i hvert fald ikke havde noget med Mellemøstens dominerende religion at gøre.”⁵ Som jeg skal komme tilbage til, er den påstand naturligvis også usand.

⁵ Wivel, ”Enøjet”.

Min sovesyge

Det var min enøjethed. Hvorfra fik jeg så diagnosen ”sovesyge”? I et længere interview med Henrik Dahl et par dage senere ”trak han tilbage,” at jeg var ”notorisk” enøjet, og mente, at jeg bare var enøjet.⁶ Tak, det var venligt. Og det fremgik, at det eneste han egentlig kunne komme i tanke om nogensinde at have læst af mig var en anmeldelse i Information af bogen ”Islams forfaldne hus” af ovennævnte Ruud Koopmans. Mere specifikt henviste han til en debat, jeg skulle have haft med Koopmans. Det havde jeg dog ikke. Berlingskes journalist Troels Heeger havde søgt at sætte en debat op mellem mig og Koopmans efter min anmeldelse. Den blev aldrig til noget. I stedet bragte Heeger et længere interview med Koopmans, som med et citat blev karakteriseret som en ”udlændingepolitisk guru”.⁷ Der var få saglige argumenter i det interview, men Koopmans udtalte, at jeg måtte have sovet i 50 år, angiveligt fordi jeg ikke havde opdaget, hvad islamismen har betydet.

Nu har jeg forsket og skrevet ret meget om islamismen og dens rolle i arabiske stater. Det er ikke Koopmans’ felt; han er ikke specialist i den islamiske verden, som Dahl ellers påstod over for Folketinget, men en sociolog, der arbejder med indvandring i Europa. Det emne optrådte til slut i bogen, og den del havde jeg ikke kritiseret i anmeldelsen. Jeg har intet imod at diskutere religionens rolle i Mellempøstens politik, økonomi eller kultur. Det er det, min forskning drejer sig om. Og naturligvis kan den rolle være negativ – det er den ofte. Min venligt formulerede, men kritiske anmeldelse gik på Koopmans’ metode og hans

⁶ Esben Vest Billingsøe, ”Henrik Dahl angreb forsker, men trækker nu delvist i land: ’Jeg skulle ikke have sagt notorisk enøjet’,” *Berlingske Tidende*, 2. juni, 2021.

⁷ Troels Heeger, ”Udlændingepolitisk ”guru” svarer dansk islamforsker igen: ”Har du sovet i de sidste 50 år?”” *Berlingske Tidende* 12. maj, 2021.

viden om den islamiske verden, som bogen primært handler om, samt dens sammenblanding af islam og islamisme.⁸ Modsat Koopmans har jeg gennem års ophold i den Arabiske Verden kunnet se islamismen i kontekst med andre politiske kræfter, først og fremmest regimerne selv. De har i stort set alle lande været modstandere af islamisterne og forsøgt at slå islamismen ned. Enhver fagmand vil sige, at disse autoritære regimer har et langt større ansvar for regionens politiske og økonomiske deroute end islamisterne.

I sin iver efter at bevise, at islamismen er den altdominerende forklaring på dårligdommene i den muslimske verden, er Koopmans ikke bare a-historisk; han benytter også statistikker fra FN og andre organer til at "bevise" helt andre ting, end de statistikker var lavet til, og kan holde til. Det var særligt Koopmans' metode, nærmere bestemt hans tiltro til at kunne si andre faktorer fra som forklaringer – f.eks. kolonialismen eller olien – som jeg i min anmeldelse havde forholdt mig kritisk til. Siden har fire religionsforskere på Århus Universitet foretaget en ret grundig gennemgang af bogen. Hvor jeg holdt mig til bogens påstande om Mellemøsten, islam og økonomi, tager de fat i andre svagheder. Men også de er kritiske over for Koopmans' metode.⁹

I de danske medier fik Koopmans' bog massiv og ukritisk omtale, da den udkom. Wivel karakteriserede ham som en forsker af den slags, der "lader dokumentationen tale for sig selv". Men når Koopmans om hele den islamiske verden fastslår,

⁸ Jakob Skovgaard-Petersen, "Islam er årsag til ufrihed, stagnation og vold, hævder ny bog. Men det halter med dokumentationen," *Information*, 23. april, 2021.

⁹ Ricarda Stegmann, Martin Riexinger, Thomas Fibiger og Lene Kühle, "Ruud Koopmans: Islams forfaldne hus. De religiøse årsager til ufrihed, stagnation og vold," *Tidsskrift for islamforskning* 15 (1) 2022): 166-178.

at andre årsager til dårligdommene tilsammen udgør 40%, mens islamismen udgør 60%, er det ikke videnskabeligt. Faktisk er det næsten komisk. I Berlingske Tidende og Weekendavisen var det vore gamle kendinge, Troels Heeger og Klaus Wivel, der interviewede. Wivel underholdt Koopmans – og læserne – om den pinligt dårlige forskning i islam, der pågår i Danmark. Han fremhævede Koopmans' pointe, at de lande, der har været koloniseret længst, er dem, der klarer sig bedst og er mest liberale.¹⁰ Enhver der kender til Mellemøsten vil vide, at det langt fra er tilfældet. Det er i sig selv en god illustration af det futile ved Koopmans' metode.

Min anmeldelse var holdt i urbane vendinger. Den var bragt i Information. Ud giveren og oversætteren af Koopmans' bog oversatte min anmeldelse for Koopmans, som så svarede i Information – også her mindre urbant. Jeg skrev så et svar til Koopmans svar, hvor jeg trak på min viden om islam- og Mellemøsten-forskningen. Jeg kan ikke se, at jeg med min anmeldelse og siden mit svar har gjort andet, end hvad politikere og medier forlanger og forventer af os forskere: at fremlægge egen forskning og diskutere præmisserne for andres forskning. Jeg kan heller ikke se, at det skulle være aktivisme.

Informations læsere var på den måde godt betjent, både af min anmeldelse og af Koopmans' svar. Men var Berlingskes? Kort forinden havde jeg udgivet boget *Muslimernes Muhammad – og alle andres*. Bogen havde vakt stor genlyd i medierne og i flere uger havde ligget nummer ét på bestsellerlisten for fagbøger. For mig er den bog min karrieres vigtigste bidrag til dansk debat om islam og fører diskussionen ad helt nye veje.

¹⁰ Klaus Wivel, "Islams mørke tid," *Weekendavisen*, 18. september, 2021

Sådan var den da også blevet anmeldt i andre aviser. Berlingske hverken anmeldte eller omtalte den.

Til trods for sin interesse for emnet valgte Weekendavisen at forbigå Folketingets mistillidserklæring til universiteternes faglige selvjustits. Til gengæld skrev Berlingskes Pierre Collignon en leder om den. Her udtrykte han dyb modvilje mod forskellige identitetspolitiske tendenser i tiden, men samtidigt identificerede han en ny fare ved de angreb på forskerne, som Dansk Folkeparti og Liberal Alliance havde åbnet for. Collignon skrev:

Under debatten i Folketinget forleden fik Henrik Dahl præsenteret islamforskeren Jakob Skovgaard-Petersen som "notorisk enøjet." Henrik Dahl trak bagefter delvist i land, men var det overhovedet relevant at bringe Jakob Skovgaard-Petersens navn op i en sammenhæng, der handler om aktivisme forklædt som videnskab?

Man kan sagtens mene, at Jakob Skovgaard-Petersen gennem tiden har været for blød i sine vurderinger af politisk islam, men der er ikke fremlagt den mindste dokumentation for, at hans forskning skulle være aktivistisk eller af dårlig kvalitet.

Jakob Skovgaard-Petersen er faktisk en autoritet på sit felt, og det ville være et tab, hvis han ikke deltog i den offentlige debat.

Kritikken af aktivistisk "pseudoforskning" må aldrig

kunne forveksles med en politisk heksejagt på mennesker, man bare er uenig med. Den mindste snert af mccarthyisme som 1950ernes jagt på kommunister i USA vil ikke bare skræmme forskere væk fra det offentlige rum – men også svække troværdigheden af den kritiske modreaktion på den intolerante og uvidenskabelige aktivisme, som faktisk findes.”¹¹

Jeg er selvfølgelig helt enig i Collignons overordnede synspunkt. Men jeg vil igen gerne forsvare mine kolleger. Jeg ved ikke nok til at kunne sige, at denne ”intolerante og uvidenskabelige aktivisme” ikke findes i Danmark, men selv er jeg ikke stødt på den. De voldsomme og groteske sager, som bliver fremhævet i de danske medier, er typisk fra USA. Jeg vil også gerne slå et slag for, at væsentlig forskning godt kan være motiveret af ideologi. Mange vigtige forskningsfelter – f.eks. om miljø, klima, kvinder eller homoseksuelle – var i begyndelsen præget af ideologi og aktivisme, fordi de folk, der kastede sig over dem, var indignerede og motiverede. Det kan føre til ensidig forskning, men også til nye indsigter. Og det er op til andre forskere at kritisere og rive ned, men også at bygge oven på det, der holder. At påvise andre forskeres blinde vinkler eller overset evidens er noget, vi forskere godt kan lide at gøre. Ikke for at hænge dem ud, men for at bane vejen for vores egne indsigter. Faktisk er det en typisk måde at indlede en artikel.

¹¹ Pierre Collignon, ”Der må ikke gå politisk smagsdommeri i kampen om forskningen,” *Berlingske Tidende*, 5. juni, 2021.

Samtidigt er jeg selvfølgelig irriteret over Collignons antydning af, at jeg skulle være ”for blød” i mine vurderinger af politisk islam. Men jeg vil netop give ham ret i, at det er sagen helt uvedkommende. Faktisk giver udsagnet kun mening, hvis man med afsæt i Ruud Koopmans mener, at islamismen er forklaringen på alle Mellemøstens dårligdomme. Men hvor har Collignon den idé fra? Har han læst mine artikler og bøger om emnet? Næppe heller. Jeg tror, vi må grave længere tilbage.

Jeg er ikke mufti

Lad mig derfor begynde med begyndelsen. I 1980'erne studerede jeg religionshistorie på Københavns Universitet, men opmuntret af mine lærere brugte jeg et par år i Cairo og Damaskus på at studere islam og arabisk sprog. Da jeg blev kandidat i 1989, skrev jeg min første artikel til dansk presse, nemlig fra Cairo til Weekendavisen om radikale islamisters forsøg på at true kulturpersoner i kølvandet på Khomeinis fatwa mod Salman Rushdie. Samtidigt publicerede jeg min første videnskabelige artikel om sunni jihadistisk ideologi – et på daværende tidspunkt uberørt emne i Danmark. Efter ansættelse først i Odense og siden på Københavns Universitet, blev jeg kendt som sagkyndig på feltet moderne islamiske strømninger, ideologisk og sociologisk. Min disputats *Defining Islam for the Egyptian State. Muftis and Fatwas of the Dar al-Ifta* (1997), handler ikke om islamister, men om deres modstandere, de muslimske lærde (*al-
ulama*), som siden 1970'erne har fået en voksende betydning. Disse lærde og deres institutioner er forblevet i fokus af min internationale forskning, sammen med analyser af fortolkninger og promoveringer af islam i moderne arabisk massekultur, særligt på TV. Kombinationen af disse dynamiske felter – den

religiøse elite og massekulturen – er en god måde at forstå islam i dag, selvfølgelig sammenholdt med hvad kolleger publicerer baseret på feltarbejder og særstudier af relevante muslimske bevægelser og aktører.

For mig er alle muslimer, i historie og nutid, repræsentanter for det islamiske (foruden at de samtidigt er repræsentanter for så meget andet). Jeg er ikke i en position til at fastslå, hvad der er "sand islam" eller "forkert islam." Jeg vil ikke vælge mellem sufier og salafier eller mellem shia-muslimer og sunni-muslimer. Jeg er ikke muslim og føler mig ikke kaldet til at være øverste dommer. Jeg plejer at sige, at jeg ikke vil være mufti. Det har mange journalister hørt mig sige gennem årene.

Den måde at anskue en religion på er forskellig fra nogle måske gennemgående ret ubevidste holdninger til religion her i landet. Det er ganske almindeligt, at en studerende skriver: "Ifølge islam..." eller "islam siger...". Her vil jeg altid spørge: "Hvem?" Hvem siger, at islam siger det? Det er ikke en påstået evig og uforanderlig islam, vi studerer, men muslimernes islam, formuleret i skrifter, fortolkninger, ritualer, institutioner, diskussioner – og den har udvist både kontinuitet og forandring igennem 1400 år. Selv kontinuitet kommer desuden ikke bare af sig selv i menneskelig historie, men er aktiv videreførelse. Den erkendelse, at islam er en stor og forskelligartet verden, og at det at studere islam vil sige at studere muslimer, slog igennem i islamforskningen for 100 år siden. Men den har stadig trange kår i dansk debat. Måske fordi vi som lutheranere ser troen *sola scriptura*, gennem skriften alene.

I 1990'erne var der i alt fald mange, der pludseligt vidste, hvad "islam sagde". En voksende opmærksomhed på visse indvandreres praksis og normer førte til en mobilisering imod

deres kultur, som nu blev set som religiøs, hvor den før havde været forstået som etnisk. Hvor overbærenheden over for fremmede kulturer hidtil havde været stor, kom der nu megen kritik af islam. Et mindretal af anti-muslimske debattører så en fare i den enkelte muslim, hvordan han eller hun end tænkte og mente.¹² Disse debattører fik i pressen lov til at kalde sig selv islam-kritikere, som om de repræsenterede en særligt kritisk tænkning. De trak på en ny international litteratur, som netop advarede imod islams "væsen." Denne litteratur var typisk ikke skrevet af forskere, men af lægmænd – i nogle tilfælde ultranationalistiske ideologer– som kritiserede forskere for ikke at have advaret os imod islam, eller for at negligere eller hvidvaske, hvad islam i virkeligheden stod for. Studiet af islam blev øretævernes holdeplads.

Jeg er heller ikke advokat

I Danmark var den primære skydeskive for disse nye angreb på islamforskerne min kollega Jørgen Bæk Simonsen. Udover at være en populær lærer på universitetet var han den mest benyttede ekspert i medier og redaktør af islamstoffet i Den Store Danske Encyclopædi. Hans primære forskningsfelt var den tidlige islamiske historie, men han dækkede feltet bredt, og i 1980'erne var han en pionér i studiet af islam i Danmark. Særligt denne sidste ekspertise gjorde Bæk Simonsen til den person, som medierne henvendte sig til for at få "det islamiske synspunkt" på et tidspunkt, hvor få muslimske ledere endnu talte dansk. En anden forsker, der var fremme, var Mehdi Mozaffari fra Statskundskab i Århus. Mozaffari havde baggrund i Iran og var

¹² Hovedværket i denne litteratur, "I krigens hus" af Lars Hedegaard, Helle Merete Brix og Torben Hansen (2003).

naturligt en modstander af det islamistiske regime, der kom til magten efter revolutionen i 1979.

Når jeg nævner disse to respektable forskere, er det fordi de særligt efter den 11. september 2001 blev objekter i den offentlige debat. Ikke altid for noget, de faktisk sagde eller skrev, men fordi Bæk Simonsen var elsket på venstrefløjen, mens Mozaffari var elsket på højrefløjen. Det offentlige klima blev yderligere tilspidset af krisen om Jyllands-Postens Muhammedtegninger i 2005-06. Ved finanslovsforhandlingerne i 2006 fik Dansk Folkeparti afsat en pulje på ti millioner kroner til forskning i islamisme og terrorisme. Ordfører Jesper Langballe krævede Jørgen Bæk Simonsen og hans institut på Københavns Universitet udelukket fra puljen. Denne udpegning af enkelte forskere førte til kritik.¹³ Men pengene gik som forventet til Århus Universitet og Mehdi Mozaffari. Ved slutningen af bevillingen udgav Mozaffari bogen *Islamisme. En orientalsk totalitarisme* (2013).

Hvor var jeg i disse politiske kampe? Ikke ved frontlinjen, i alt fald ikke i Danmark. Mange forskere i generationen over mig havde været påvirket af Jean-Paul Sartre og kravet om, at forskeren skulle være en *intellectuel engagé* og arbejde for at ændre på tingenes tilstand. Konfronteret med politiseringen af mit felt valgte jeg, at mit engagement skulle gå til min fagtradition.

Medierne kunne konsultere mig om mellemøstlige og islamiske emner, og jeg ville svare, hvis jeg kunne, men betone, at mit kendskab var fra den Arabiske Verden. Jeg var og er ikke forsker i islam i Danmark eller Europa og vil altid henvise til de forskere, der specifikt arbejder med det. Jeg afviste at deltage i

¹³ Mette Klingsey, "V og DF i strid om terrorforskning," *Information*, 9. november, 2006.

debatter med politikere. Jeg ville ikke være advokat, hverken for muslimer eller anti-muslimer.

Derfor engagerede jeg mig i stedet som redaktør af en bogserie, Carsten Niebuhr Biblioteket, som Davids Fond tog initiativ til. I redaktionsgruppen udvalgte vi og fik oversat internationale værker om emner som koranen, jihad, islamisme og islamisk jura, så der forelå en sober og informeret litteratur om de emner, offentligheden nu var blevet så interesseret i. Vi endte med at udgive 28 værker.¹⁴

Det gik nemt nok med at holde mig til mit faglige engagement i 1990'erne, men det blev sværere efter terrorangrebet den 11. september 2001. Jeg havde skrevet om sunni jihadisme og oversat indlæg i debatten om jihad i Egypten. Jeg blev derfor inviteret i tv og kunne oplyse om en militant version af islam, jihadismen, der havde erklæret krig imod regimerne i den muslimske verden, men også imod den "fjerne fjende" i Vesten og ikke veg tilbage for at slå også civile vesterlændinge ihjel. Men for mig at se var det jo ikke "islam", men jihadistiske muslimer, der stod bag angrebet. For nogle af de nye "islamkritikere" var en sådan position en hvidvaskning af "islam". Ikke lang tid efter anmeldte jeg en bog, *Efter 11. september: Vesten og islam* af Ralf Pittelkow, tidligere kapitallogiker på den yderste venstrefløj, der nu var blevet politisk rådgiver og klummeskriver i Jyllands-Posten. Pittelkows bog – som vist er den mest solgte bog om islam – fremstillede "islam" og "Vesten" som to diametralt modsatte "kulturkredse," hver for sig sammenhængende om nogle kerneværdier. Særligt kendt blev bogen for at påstå, at "islam" ikke havde haft nogen

¹⁴ Redaktionsgruppen bestod af redaktør Pernille Bramming, *Weekendavisen*, arkitekt og professor Hans Munk Hansen og mig selv.

oplysningstid. Nu var det måske ikke så mærkeligt, at Pittelkow intet kendte til, hvad der var sket i den muslimske verden de seneste 200 år (mere overraskende var hans idealisering af "Vesten" i den samme periode). I en kritisk anmeldelse forklarede jeg lidt om den overordnede historiske udvikling i den muslimske verden – i mine øjne en nødvendighed for at forstå, hvad der foregik. Pittelkow reagerede med anklager imod islamforskerne for ikke at have behandlet militant islam og anklagede mig for at være "apologet." Men jeg havde jo netop skrevet om militant sunni islam før nogen anden – og det var ikke "blødt".

I de følgende år var jeg i Cairo som direktør for det Dansk-Egyptiske Dialoginstitut. Her var jeg virkelig i frontlinjen, da Jyllands-Posten i september 2005 udgav den berømte forside af kulturtillægget med tegninger af profeten Muhammad. Jeg rapporterede hjemover, men kom også til at skulle forsvare Jyllands-Posten i lokale debatter i Cairo, både fysisk og i medierne. Måske fredede det mig i den danske debat i nogle år. Men den idé, at forskerne havde svigtet og var "apologeter," spøjte. Da jeg kom hjem, skete det flere gange, at journalister ringede, og jeg henviste dem til Bæk Simonsen, hvorpå de sagde, at ham ville de (eller deres redaktør) ikke have, for han var "apologet." Jeg noterede også, at mere hardcore anti-muslimer med forkærlighed kædede mig sammen med Bæk Simonsen. Det var for så vidt ingen skam – han er nu på pension, men stadig en stor kender af tidlig islamisk historie – men for det første var han og jeg ikke nødvendigvis enige, for det andet bar det præg af, at jeg skulle associeres med en forsker, som allerede var bragt i miskredit.

Den eneste gang, jeg for alvor har engageret mig politisk, var i 2011-12 da Bashar al-Assad igennem måneder myrdede

fredelige demonstranter med stærkere og stærkere våben, uden at omverdenen greb ind. Jeg fulgte tæt med og prøvede at råbe politikere og offentligheden op. Men det var netop i Syrien, det sted Klaus Wivel bebrejdede os, at vi ikke har engageret os.

...endsige spåmand

At forskere ikke er spåmænd, giver sig selv. I journalistik i dag, hvor man i høj grad søger at kigge fremad, bliver forskere jævnligt bedt om at forudsige, hvad der sker. Jeg plejer at svare, eller i det mindste tage det forbehold, at jeg ikke er spåmand. Alligevel er det blevet en standard anklage mod forskere, at de engang har spået forkert.

For mit vedkommende åbnedes den flanke med et angreb fra Klaus Wivel efter angrebet på World Trade Center i 2001: Det burde jeg og andre Mellemøsten-forskere have advaret om. Men navnlig fik jeg det at mærke efter 2011, revolutionernes år i den Arabiske Verden. Nylig hjemvendt fra det lange ophold i Cairo var jeg en oplagt sagkyndig at spørge, da begivenhederne tog fart, så jeg var dagligt i TV. Den 2. februar, en uge efter at revolutionen brød ud på Tahrir-pladsen i Cairo, blev jeg interviewet af Weekendavisens udlandsredaktør, Ole Nyeng.¹⁵ Han og jeg var enige om, at det var ganske umuligt at spå midt under en revolution, hvilket han indledte artiklen med at skrive. Jeg havde dog ikke noget imod at fastslå, at nu var det op til den egyptiske hær at beslutte, hvad der skulle ske med præsident Mubarak. Adspurgt om det Muslimske Broderskab forklarede jeg, at det hverken var så rigtigt som præstestyret i Iran eller så forholdsvist liberalt som AKP i Tyrkiet var på det tidspunkt. Og jeg mente, at hvis der var valg nu, ville Broderskabet ikke vinde.

¹⁵ Ole Nyeng, "Frihed, lighed eller Broderskab," *Weekendavisen*, 4. februar, 2011.

Det byggede jeg på mine samtaler med ledende egyptiske forskere, der havde lavet uofficielle undersøgelser af støtten til Broderskabet. Det viste sig at være rigtigt nok; da de første frie meningsmålinger blev gennemført i marts, stod Broderskabets parti til lidt under 20% af stemmerne.¹⁶ Da der et helt år senere kom parlamentsvalg, fik det derimod 45%, for meget var sket i mellemtiden, hvilket jeg løbende havde kommenteret året igennem.¹⁷ Året efter modtog jeg Danmarks Radios Rosenkjærpris for kyndig og klar formidling.

Da var Klaus Wivels kampagne imod mig kommet op i omdrejninger. Efter angreb på Jørgen Bæk Simonsen rettede Wivel sigtekornet mod mig i december 2011 i en helsidesartikel. Han anklagede mig for at være apologet for det saudiske og andre regimer med en islamisk ideologi.¹⁸ Klaus Wivel havde på intet tidspunkt forelagt mig anklagerne, sådan som god journalistisk skik ellers tilsiger det. I et svar gendrev jeg Wivels påstande og påpegede det problematiske i, at avisens ledende medarbejdere skrev hele sideres angreb på personer, uden at disse fik det forelagt til kommentar.¹⁹ Hvilket bare førte til et nyt angreb på mig den følgende uge, som jeg heller ikke fik forelagt til kommentar.²⁰

I 2013 udgav Klaus Wivel en bog, *Den sidste nadver*, der som titlen angiver tegnede et billede af de kristne i Mellemøsten som på randen af udryddelse. Den bog sluttede med et efterord

¹⁶ En oversigt over meningsmålingerne findes her: "2011–12 Egyptian parliamentary election" – Wikipedia

¹⁷ Jeg har ikke noget at skamme mig over ved det interview midt under revolutionen, som jeg derfor har uploadet her:

https://www.academia.edu/49455789/Interview_i_Weekendavisen_4_2_2011

¹⁸ Klaus Wivel, "Saudi-Arabiens vestlige ansigt," *Weekendavisen*, 2. december, 2011.

¹⁹ Jakob Skovgaard-Petersen, "Prinsen, den saudiske Casanova og bigotteriet," *Weekendavisen*, 9. december, 2011.

²⁰ Klaus Wivel, "De lave forventningers racisme," *Weekendavisen*, 16. december, 2011.

formet som et angreb på mig. Det gik igen på, at jeg skulle have spået forkert i 2011, samt at jeg fortiede forfølgelsen af de kristne.²¹ Wivels venner på andre aviser gengav denne kritik, som om jeg havde lod eller del i forfølgelse af kristne. Rent faktisk havde jeg allerede i 2009 skrevet en længere artikel om de kristnes udsatte stilling i Mellemøsten, som Wivel ignorerede.²² Wivels venner agerede ekkorum for de fejlagtige påstande og skærpede den moralske fordømmelse af mit sindelag. Under overskriften "Nyttige akademikere" skrev Bent Blüdnikow i Berlingske Tidende, at den dygtige Wivel havde afdækket "foruroligende forhold" på Mellemøststudier på Københavns Universitet. Han gengav forskellige af Wivels angreb for at slutte med at mene, at når jeg fik Rosenkjær-prisen, var det fordi røde beslutningstagere på DR belønnede mig for mit politiske ståsted.²³ I Weekendavisen selv skrev Bo Bjørnvig i en artikel om vestlige besøgende til Nordkorea, at jeg var af den slags vestlige intellektuelle, som beundrede diktatorer i andre dele af verden.²⁴ Igen en urimelig og grundløs anklage, og igen havde jeg valget mellem at svare – og få flere angreb fra Wivel og hans avis – eller tage tæskene. Som med Henrik Dahl valgte jeg at tage det fra den humoristiske side og skrev:²⁵

Klaus og jeg har ti-års jubilæum. Nej, det er ikke en feature om et lykkeligt bøsseægteskab. Det er det antal år, Klaus Wivel har angrebet mig i *Weekendavisen*

²¹ Klaus Wivel, *Den sidste nadver* (København: Kristeligt Dagblads forlag, 2013), 302-03.

²² Jakob Skovgaard-Petersen, "Forholdet mellem kristne og muslimer i den arabiske verden historisk og i dag," *Årbog for Københavns Stift* (2009): 64-77.

²³ Bent Blüdnikow, "Nyttige akademikere," *Berlingske Tidende*, 2. januar, 2012.

²⁴ Bo Bjørnvig, "Dialogen er hellig," *Weekendavisen*, 27. september, 2013, 5.

²⁵ Jakob Skovgaard-Petersen, "Hjælp til de kristne i den arabiske verden," *Weekendavisen*, 4. oktober, 2013, 1. sektion, 13.

for ikke at kende til Mellemøsten, forblændet som jeg er af min angiveligt venstreorienterede skyldfølelse over for ofrene for vestlig kolonialisme og almindelige kærlighed til islam. Det tager som regel form af anklager om, at jeg ikke har forudsagt en stor begivenhed. Såsom angrebet på World Trade Center i 2001.

Måske lykkedes den humoristiske vinkel; i alt fald blev min kronik ledsaget af en vidunderlig tegning hvor Wivel og Bjørnvig sad med hver deres vinglas og sagde "Han kunne ikke engang forudsige 9/11" og "Sådan en kommunistisk islamist-amatør lakaj."

Reelt er man på forhånd sat skakmat, når angrebene kommer fra en ledende medarbejder på en avis. Klaus Wivel svarede tilbage den følgende uge med en artikel, "Gradbøjningens mester," om min "imponerende række af fejlskøn." En række artikler og breve støttede ham og hængte mig ud for at være en forfængelig tudeprins.

I sommeren 2017 gentog Weekendavisen sine angreb, denne gang over fem uger, og igen med min udtalelse fra 2011 om det Muslimske Broderskab som et nøglepunkt. Jeg valgte ikke at svare, men kommenterede det på min private Facebook-side, hvor jeg forklarede min holdning. Hvorpå Weekendavisen uden at oplyse mig om det udvalgte enkelte dele og gengav dem i en artikel som "orientering" for læserne. Sideløbende skrev Weekendavisens debatredaktør Søren Villemoes snesevis af nedladende kommentarer om mig på Facebook og endte med et kroniklangt opslag, hvor han "analyserede" mine offentlige udtalelser og demonstrerede, at "professoren" tog fejl, mens "danskerne" havde ret i deres syn på islam.

Ud over min svage spådomskunst i 2011 gentog Villemoes et andet angreb fra Wivel og Blüdnikow. Nemlig at jeg i et interview i Information var citeret for, at der er masser af kulturel selvkritik i arabiske medier, mere end vi finder i danske medier.²⁶ Det afviste Wivel og Blüdnikow med henvisning til, at der er udbredt politisk censur i den Arabiske Verden. Det ved jeg selvfølgelig godt, og det har jeg skrevet en del om. Men kulturel selvkritik er netop ikke konkret politisk kritik og passer ikke

²⁶ Johannes Henriksen, "Den danske islamdebat er uoplyst," *Information*, 23. oktober, 2010; refererende til Jakob Skovgaard-Petersen, "Islam og vulgær-weberianismen," *Kritik* nr. 197 (2010): 21-28.

nødvendigvis de politiske magthavere dårligt. Det er ret basal viden om arabisk kultur, at den har været masochistisk optaget af at være i en civilisatorisk krise. Omkring 1900 diskuterede man, hvorfor man var "sakket agterud" i forhold til europæerne; efter nederlaget i Seksdageskrigen i 1967 kom en periode med ubønhørlig selvkritik; og altså igen i 2000-årene debatterede man om en dyb krise i arabisk kultur på de nye pan-arabiske tv-stationer, som jeg refererede i min artikel. Wivels, Blüdnikows og Villemoes' enslydende angreb var altså blot en udstilling af, at ingen af dem kender noget til arabisk litteratur eller kultur. De har ikke en gang fundet det nødvendigt at spørge nogen med forstand på feltet, før de gjorde grin med et faktisk ret ukontroversielt udsagn.

Men hvad de mangler i viden, har de i indflydelse på to store aviser. Jeg havde lært lektien: når Weekendavisen vil knuse en forsker, kan de gøre det. Det er dumt at svare, for så får de anledning til at fortsætte med nye personangreb; de kan også nemt finde andre, der vil skrive noget negativt om mig. Jeg har et job at passe, mens de har tid og får løn for at holde den kørende. Tilmed har de jo opbygget et fortrolighedsforhold med deres læsere gennem lang tid. Der er ikke andet at gøre end at tie stille og vente på, at de finder et nyt offer. Desværre har det kostet mig min nattesøvn i mange år.

Alligevel er jeg lykkelig for mit felt. Det er væsentligt og fascinerende og har givet mig et spændende liv. Heldigvis er der jo også andre medier, som kan træde til med en mere neutral bane. Oprørt over kampagnen tilbød Rune Lykkeberg, at jeg kunne skrive i Information. Og endnu bedre: I POV (Point of View) tog den mig ukendte Steffen Groth fat i Wivels og Villemoes' "analyser" af mine fejlskøn i 2011 og gendrev dem

præcist i en analyse, "Et blændværk af citater."²⁷ Ligesom tidsskriftet Udenrigs gav plads til, at jeg og Martin Krasnik kunne udveksle synspunkter om, hvorvidt islam i sin natur er voldelig, og de muslimer, der mener noget andet, er "virkelighedsfornægtende."²⁸ Disse debatter har et sagligt niveau, og jeg slipper for Wivels og andres karaktermord. Men den omstændighed gør dem selvfølgelig uinteressante for personer som Morten Messerschmidt og Henrik Dahl.

Og naturligvis er jeg ikke pro-islamist

Fra Ralf Pittelkows, Lars Hedegaards og andres angreb omkring 2001 til Koopmans' kritik 20 år senere er jeg blevet hængt ud som ukritisk eller ligefrem positiv over for islamismen. Det er naturligvis noget sludder. Fra mine første artikler har jeg skrevet kritisk og ikke spor positivt om islamismen. I antologien "Moderne islam" har jeg oversat tekststykker af ledende egyptiske islamister som Hassan al-Banna, Sayyed Qutb og Yusuf al-Qaradawi til dansk, men også tekster af en række af deres stærkeste kritikere, så danske læsere kan forstå debatten. Og internationalt har jeg skrevet kritisk om det Muslimske Broderskabs politiske parti og dets kulturpolitik, da det kom til magten.

Men partiet blev altså demokratisk valgt efter 2011, ligesom lignende partier gjorde i en række andre muslimske lande. De har også accepteret valgnederlag, men er flere steder faktisk blevet fjernet med kup, såsom i Tunesien og Egypten. I

²⁷ Steffen Groth, "Et blændværk af citater," *POV*, 17. august, 2017.

²⁸ Martin Krasnik og Jakob Skovgaard-Petersen, "Den store strid om islam," *Udenrigs*, 2, 2017, 14-26.

mine øjne er de illiberale, men altså ikke nødvendigvis anti-demokratiske, selv om der bestemt også findes anti-demokratiske islamister. Af denne og andre grunde er jeg derfor ikke enig med Mehdi Mozaffaris *Islamismen – en orientalsk totalitarisme*. Islamister kan sagtens være totalitære – og Iran er et godt eksempel – men nogle steder spiller de efter demokratiske regler. Det gør ikke deres ideologi tiltalende, og deres forhold til kvinder og ikke-muslimer er traditionelt stærkt problematisk. Men som jeg påpegede i det famøse interview i 2011, er der mange af deres rivaler, som har en dokumenteret anti-demokratisk praksis, uden at vi har bekymret os nær så meget om det. At påpege voldsomme krænkelse af islamisters menneskerettigheder er ikke pro-islamistisk; det er pro-menneskerettigheder.

I den offentlige debat er islamforskere også jævnligt blevet angrebet for at benægte, at jihadistisk vold har noget med islam at gøre. Det er der selvfølgelig ingen forsker, der benægter, og selv har jeg som nævnt skrevet en del om jihadisternes ideologi, historieforståelse mv. Men som forsker kan man ikke definere jihadistene som de eneste sande muslimer, og alle andre, ikke-jihadistiske muslimer som mindre konsekvente eller mindre autentiske muslimer. Som forskere er vi netop optagede af at beskrive alle de mange forskellige typer af muslimer, den islamiske verden med sine over én milliard troende rummer.

Det gælder også islamister. I forskningen er det helt standard at skelne mellem islamister, radikale islamister, salafister og jihadister. Det er meget vanskeligt at forstå, hvad der sker i f.eks. Syrien eller Saudi-Arabien, hvis man ikke laver sådanne skel. Men danske medier gør det sjældent. Hvis jeg som forsker gør det i den danske offentlighed, er jeg ret

påpasselig med at definere, hvad jeg mener. For Henrik Dahl og hans støtter i pressen er den slags sondringer ligegyldigt pindehuggeri.

Igennem de sidste mange år har jeg været ekspert-vidne i en række større retssager mod jihadister eller islamister, og jeg har en sag igen i slutningen af 2022. Når jeg bliver indkaldt, er det netop fordi jeg kan arabisk og kender til disse gruppers særlige religiøse sprogbrug. I retten er generaliserende udsagn såsom "islam er voldelig" eller "islamisme er totalitær" ikke brugbare. Man skal være mere præcis og definitorisk. Retten efterspørger netop også min ekspertise i at placere de anklagede i et større spektrum af konkurrerende islamistiske eller jihadistiske ideologier og forklare det til en jury af lægfolk.

Endelig er jeg hverken politisk korrekt eller politisk ukorrekt

Som nævnt har jeg begrænset mine offentlige bidrag til de felter, jeg kender til og publicerer fagligt om. Jeg udtaler mig ikke om integration og islam i Danmark. Og selv om jeg har været i næsten alle lande i Mellemøsten, er der en række af dem, jeg ikke føler mig tilstrækkeligt inde i til at udtale mig om. Her henviser jeg til mere kompetente fagfæller. Det gælder også nogle islamiske emner; jeg vil konsultere Bæk Simonsen om tidlig arabisk historie, Thomas Hoffmann om koranstudier eller Mark Sedgwick i Århus om studiet af islamisk mystik, sufismen. For det er jo sådan, det er: vi har hver vore fagområder og har mere kontakt med internationale kolleger end dem længere nede ad gangen, simpelthen fordi vi har forskellige interesser og i øvrigt har meget travlt. Der findes ingen "københavnerskole," og der er intet dagligt forum eller frokoststue, hvor vi skulle opbygge

den konsensus og hakkeorden, som Wivel og Dahl hævder, vi har.

Jørgen Bæk Simonsen blev i 00erne stemplet som utroværdig. Det var af skribenter som Klaus Wivel, men også af politikere som Jesper Langballe og Naser Khader, for slet ikke at tale om de anti-muslimske skribenter og deres forskellige blogs og hjemmesider. Jeg blev ligefrem rost for ikke at være ham. Nu har historien gentaget sig; jeg er den nye Jørgen Bæk Simonsen, mens den forsker, som nu er inde i varmen, er Thomas Hoffmann, nyslået professor i islam på Teologisk Fakultet. De debattører, som har angrebet mig, lovpriser Hoffmann for at være modig og ”turde kritisere islam”. Weekendavisen publicerede en bizar sammenligning af Hoffmann og mig, hvor vi blev sidestillet med to franske forskere, Olivier Roy og Gilles Kepel, hvis arbejder avisen enten ikke kendte eller ikke forstod.²⁹ Ligesom mig har de to franskmænd boet i muslimske lande i årevis, lært sproget, og følger forskellige nutidige islamiske bevægelser og aktører. Ingen af dem ligner Hoffmann, hvis forskning drejer sig om Koranen og dens retorik. Efter Dahls angreb i Folketinget publicerede Berlingske et dobbeltportræt af Hoffmann og mig. Den om Hoffman påstod, at han blev forfulgt af nogle af sine kolleger.³⁰ Artiklen om mig karakteriserede mig overordnet som ”kontroversiel” og opregnede en række angreb på mig med links til videre kritik.³¹ Så kunne læserne vælge imellem os.

Thomas Hoffmann har en fast klumme i Weekendavisen. Her er han kommet kolleger som Villemoes til undsætning, når

²⁹ Nikolaj Arve Henningsen, ”I Guds navn?” *Weekendavisen*, 14. juli, 2017, sektion 1, s. 2.

³⁰ Esben Vest Billingsøe, ”Islamforsker kritiserer ”skallemækkende mimoser” i egne rækker: Der er politisering,” *Berlingske Tidende*, 12. juni, 2021, 8.

³¹ Esben Vest Billingsøe, ””Enøjlet” islamforsker: ”Jeg kan ikke se, at der er brug for, at politikere skal blande sig”,” *Berlingske Tidende*, 19. juni, 2021, 8.

denne kritiserede forskere i integration eller islam. Da jeg på Facebook kritiserede Martin Krasniks leder om "ufredens religion", sprang Hoffmann også til og forsvarede denne betegnelse om islam generelt. Her er vi principielt uenige, men kan godt udveksle argumenter uden at nedgøre hinanden. Det gjorde vi i en principiel og væsentlig diskussion, som blev trykt i Tidsskrift for Islamforskning.³²

For nogle år siden inviterede Henrik Dahl Thomas Hoffmann og Mehdi Mozaffari op til Marienborg for at være det islamkyndige bidrag, før den daværende regering lancerede en ny og strammere politik over for ghettoer. Hoffmann fortalte mig senere, at han havde problematiseret nogle af initiativets præmisser. Det tror jeg gerne. Jeg kender ham som en belæst og selvstændigt tænkende kollega, der ikke taler folk efter munden. I juni 2022 blev Hoffmann også af den nye minister Kaare Dybvad udpeget til at sidde i det Nationale Integrationsråd.³³

Men ghetto-politik og integration ligger altså langt fra Hoffmanns forskning. Der er andre forskere, der fagligt har beskæftiget sig langt mere med muslimer i Danmark, for slet ikke at tale om ghettoer. Hoffmann vælges altså ikke for sin specifikke faglighed som forsker, men på grund af de holdninger til islam og indvandring, han har givet udtryk for i medierne.

Lad mig lige indskyde, at det selvfølgelig er helt i orden, at Thomas Hoffmann involverer sig; vi har netop brug for offentlige intellektuelle med en faglig ballast. Det er derimod ikke i orden, at jeg – som har været meget mere påpasselig med kun at udtale

³² Jakob Skovgaard-Petersen og Thomas Hoffmann, "Er islam ufredens religion?" *Tidsskrift for islamforskning* 12 (1) (2018).

³³ Simon Engell Kjølter, "Kaare Dybvad udpeger nye medlemmer af det nationale integrationsråd," *Altinget*, 22. juni, 2022.

mig om emner, jeg faktisk forsker i – skal udsættes for *canceling* for "overdreven politisering" af ikke-fagfolk. Fagfolk har derimod typisk kommenteret Dahls angreb med at sige, at jeg da var den sidste, de tænkte på, når man sagde politisering.

Jeg har tiltro til, at Hoffmann reagerer, hvis ministeren vil spænde ham for en bestemt vogn. Hverken Bæk Simonsen, Mozaffari, Hoffmann eller jeg har forsøgt at være politisk korrekte eller ukorrekte. Vi prøver efter bedste evne at gengive forskningen korrekt. "Politisk korrekthed" er en varedeklaration fra dem, der vil bestemme, hvem der er den gode og dårlige forsker. Men det er da paradoksalt, at politisk magtfulde meningsdannere og da særligt politikerne selv roser og præmierer nogle forskere for at være "politisk *u*-korrekte". Mens de hænger andre forskere ud og straffer dem for at være "politisk korrekte". Selv fra Folketingets talerstol.

Konklusion

I september 2022 angreb Henrik Dahl mig endnu engang for inkompetence. Denne gang var jeg dog i godt selskab, nemlig et andet af medlemmerne i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. I en hård kommentar: "Genopret tilliden til dansk humaniora og samfundsvidenskab" blev Ole Wæver og jeg udpeget som inkarnationerne af, hvad der er galt med henholdsvis samfundsfag og humaniora.

Dahl betonedede, at dette ikke bare var hans subjektive holdning; han havde det fra pålidelige og faglige journalister. Kilden var i begge tilfælde Søren Villemoes, der havde "dokumenteret," hvor dårlige vi var til at komme med forudsigelser. I mit tilfælde var det endnu engang min udtalelse om det Muslimske Broderskab fra Weekendavisen den 4/2 2011,

som Dahl altså tog fra Villemoes, som igen havde taget den fra Wivel eller Blüdnikow.³⁴

Men hvorfor den vægt på, at vi angiveligt ikke kan spå? Fordi de ikke har andet. De læser ikke vore faglige arbejder, og de kender meget lidt til vore fagfelter. Så hvis vi skal mis-krediteres, må man bygge fortællinger op, som demonstrerer vores uduelighed og sætter udtalelser op over for "fakta" eller "hvad danskerne ved". Så skæres vores forbehold fra. Så manipuleres min udtalelse fra midt under revolutionen til at være fra lige før valget et år senere. Så ser man bevidst bort fra den oplagte indvending om, at meningsmålingerne faktisk bekræftede det, jeg sagde. For det er ikke empiri eller metode, det drejer sig om. Målet er en diskvalificering af manden gennem mistænklig-gørelse af hans sindelag. Sigtet er, at læseren skal skrive sig bag øret, at jeg "ikke er til at stole på," som Dahl skriver endnu engang. Det er bundlinjen; ovenover den er journalisternes personlige karakteristikker af mig som en enøjet, aktivistisk og uhæderlig anti-semitisk og anti-kristen pro-islamist, der har sovet i 50 år.

Jeg har optrådt i danske medier i lidt mere end 30 år på de kontroversielle felter Mellemøsten og islam. Internationalt er jeg en etableret og respekteret forsker, og jeg regnes ikke for at være kontroversiel. Som nævnt har jeg i den danske debat været tilbageholdende med at udtale mig om andet, end det jeg forskede i. Løbende har jeg fortalt journalister eller publikum, at jeg hverken er mufti, advokat eller spåmand. Det har givet mig troværdighed i brede kredse, og jeg har modtaget priser for min formidling. Men selv samme troværdighed har samtidigt vakt

³⁴ Henrik Dahl, "Genopret tilliden til dansk humaniora og samfundsvidenskab," *Jyllands-Posten*, 12. september, 2022.

vedvarende og intens modstand i andre kredse, som har stærke meninger om Mellemøsten og islam og bruger, eller rettere misbruger, deres mediemagt imod mig. Den dag politikere som Dahl og Messerschmidt ville angribe mig, var det hele lagt til rette. Mod mig personligt, men som vi har set gentagne gange også mod hele mit fag som sådan. Bortset fra de få, hvis sindelag er godkendt.

I, kære kolleger, kunne vel være ligeglade. Men det ville være at undervurdere, hvad det her betyder. For det første fordi jeg er blevet en klods om benet for det videnskabelige fællesskab. Henrik Dahl fik sin resolution igennem, og de store partier stemte for. Miskrediteringen af forskningen, og påstanden om at vi er ideologisk konforme og uden faglige standarder, gør os sårbare. Humaniora og samfundsvidenskab bliver et mål for nye nedskæringer. Vores arbejde stemples som ubrugeligt, og det åbner for nedskæringer og ideologisk forfølgelse. Med henvisning til resolutionen krævede Bent Blüdnikow nogle uger senere, at et specifikt projekt på RUC om den skandinaviske venstrefløjs forbindelse til palæstinensiske organisationer i 1960-70erne fik frataget sin støtte fra Forskningsrådet.³⁵ I sin blog lover Henrik Dahl mere af samme skuffe. Det er intimidering af forskerne personligt, men det er også *silencing*; ved at hæfte mærkater som "kontroversiel" eller "for blød over for islamister" på en forsker er der en god chance for, at medier og sågar faglige forsamlinger vælger at spørge nogle andre. Det kan jeg sagtens mærke.

For det andet, fordi dette er en ideologisk kamp om universiteterne og deres ret til at sætte videnskabelige

³⁵ Bent Blüdnikow, " RUC-forskeres aktivisme ligner statsstøttet pseudo-forskning," *Berlingske Tidende*, 18. juli, 2021.

standarder. Henrik Dahl skriver, at han repræsenterer ”mere klassiske idealer for, hvad der tæller for god videnskab.” Men hvornår og hvordan har vi set det? Og hvorfor er det lige, at jeg ikke gør det? Eller Ole Wæver, som er en af de mest citerede fredsforskere i verden? Men vi kan være så klassiske og internationale, som vi vil. For Henrik Dahl ved stadig bedre, og en lille gruppe danske journalister vil stadig gøre sig til dommer over, hvem der er den gode, og hvem der er den dårlige forsker uden skyggen af sagligt belæg, endsige fagligt. Jeg har mødt adskillige yngre forskere, der er blevet både vrede og skræmte af, hvad jeg er blevet udsat for.

Der er kun én måde at imødegå deres nye *cancel culture* på. Og det er at stå sammen. Også med forskere, der er ideologisk motiverede eller har idéer, der virker bizarre. Måske er de bizarre – og lad os endelig kritisere dem – måske rummer de noget originalt og spændende, vi andre ikke har blik for. Det skal deres kolleger og efterfølgere nok tage stilling til. Vi må forsvare en ret til at forske i det, man vil. Og når politikerne gennem kontrakter med universiteterne forventer, at vi formidler vores forskning og bidrager til landets vidensbaserede og oplyste samtale, må universiteterne og forskernes institutioner være klar til at forsvare denne pligt og ret. Det har de også gjort i mit tilfælde, på alle niveauer, og det er jeg taknemmelig for. Men det stopper ikke her. Så lad os ruste os til de næste angreb.

Henvisninger

Billingsøe, Esben Vest. "Henrik Dahl angreb forsker, men trækker nu delvist i land: 'Jeg skulle ikke have sagt notorisk enøjet'." *Berlingske Tidende*, 2. juni, 2021.

Billingsøe, Esben Vest. "Islamforsker kritiserer "skallesmækkende mimoser" i egne rækker: Der ér politisering." *Berlingske Tidende*, 12. juni, 2021

Billingsøe, Esben Vest. ""Enøjet" islamforsker: "Jeg kan ikke se, at der er brug for, at politikere skal blande sig"." *Berlingske Tidende*, 19. juni, 2021.

Bjørnvig, Bo. "Dialogen er hellig." *Weekendavisen*, 27. september, 2013

Blüdnikow, Bent. "Nyttige akademikere." *Berlingske Tidende*, 2. januar, 2012.

Blüdnikow, Bent. "RUC-forskeres aktivisme ligner statsstøttet pseudo-forskning." *Berlingske Tidende*, 18. juli, 2021.

Collignon, Pierre. "Der må ikke gå politisk smagsdommeri i kampen om forskningen." *Berlingske Tidende*, 5. juni, 2021.

Dahl, Henrik. "Genopret tilliden til dansk humaniora og samfundsvidenskab." *Jyllands-Posten*, 12. september, 2022, <https://jyllandsposten.dk/debat/blogs/henrikdahl/ECE14397163/genopret-tilliden-til-dansk-humaniora-og-samfundsvidenskab/>

Groth, Steffen. "Et blændværk af citater." *POV*, august 2017.
<https://pov.international/et-blaendvaerk-af-citater/>

Hedegaard, Lars, Helle Merete Brix, og Torben Hansen. *I krigens hus*. Århus: Hovedland, 2003

Heeger, Troels. "Udlændingepolitisk "guru" svarer dansk islamforsker igen: "Har du sovet i de sidste 50 år?" *Berlingske Tidende*, 12. maj, 2021.

Henningsen, Nikolaj Arve. "I Guds navn?" *Weekendavisen*, 14. juli, 2017.

Henriksen, Johannes. "Den danske islamdebat er uoplyst." *Information*, 23. oktober, 2010.

Hoffmann, Thomas, og Jakob Skovgaard-Pedersen. "Er islam ufredens religion?" *Tidsskrift for islamforskning* 12, nr. 1 (2018),
<https://tifoislam.dk/article/view/109128>

Kjøller, Simon Engell. "Kaare Dybvad udpeger nye medlemmer af det nationale integrationsråd." *Altinget*, 22. juni, 2022,
<https://www.altinget.dk/artikel/kaare-dybvad-udpeger-nye-medlemmer-af-det-nationale-integrationsraad>

Klingsey, Mette. "V og DF i strid om terrorforskning." *Information*, 9. november, 2006.

Krasnik, Martin, og Jakob Skovgaard-Petersen. "Den store strid om islam." *Udenrigs*, 2017 nr. 2, <https://doi.org/10.7146/udenrigs.v0i2.118120>

Nyeng, Ole. "Frihed, lighed eller Broderskab." *Weekendavisen*, 4. februar, 2011.

Pittelkow, Ralf. *Efter 11. september: Vesten og islam*. København: Lindhardt og Ringhof, 2003.

Skovgaard-Petersen, Jakob. "Forholdet mellem kristne og muslimer i den arabiske verden historisk og i dag." *Årbog for Københavns Stift*, 2009, 64-77.

Skovgaard-Petersen, Jakob. "Islam og vulgær-weberianismen." *Kritik* nr. 197, 2010, 21-28.

Skovgaard-Petersen, Jakob. "Prinsen, den saudiske Casanova og bigotteriet." *Weekendavisen*, 9. december, 2011.

Skovgaard-Petersen, Jakob. "Hjælp til de kristne i den arabiske verden." *Weekendavisen*, 4. oktober, 2013.

Skovgaard-Petersen, Jakob, og Thomas Hoffmann. "Er islam ufredens religion?" *Tidsskrift for islamforskning* 12 (1) (2018), <https://tifoislam.dk/article/view/109128>

Skovgaard-Petersen, Jakob. "Islam er årsag til ufrihed, stagnation og vold, hævder ny bog. Men det halter med dokumentationen." *Information*, 23. april, 2021, <https://www.information.dk/kultur/anmeldelse/2021/04/islam->

[aarsag-ufrihed-stagnation-vold-haevder-ny-bog-halter-dokumentationen](#)

Skovgaard-Petersen, Jakob. "Den notorisk enøjede." *Uniavisen*, 1. juni, 2021, <https://uniavisen.dk/den-notorisk-enoejede/>

Stegmann, Ricarda, Martin Riexinger, Thomas Fibiger, og Lene Kühle. "Ruud Koopmans: Islams forfaldne hus. De religiøse årsager til ufrihed, stagnation og vold." *Tidsskrift for islamforskning* 15 (1) (2022): 166-178, https://tifoislam.dk/article/view/132564/177718?fbclid=IwAR1fahvG_981PhuqrUVf6e9DtbdCruGsTvS8IVLMObj73A28yIZ2oeq0Rrw

TV fra Folketinget (ft.dk) (28. maj, 2021, fra 2:30:00), <https://www.ft.dk/aktuelt/webtv/video/20201/salen/124.aspx?from=28-05-2021&to=28-05-2021&selectedMeetingType=Salen&committee=&as=1#player>

Wivel, Klaus. "Saudi-Arabiens vestlige ansigt." *Weekendavisen*, 2. december, 2011.

Wivel, Klaus. "De lave forventningers racisme." *Weekendavisen*, 16. december, 2011.

Wivel, Klaus. *Den sidste nadver*. København: Kristeligt Dagblads forlag, 2013.

Wivel, Klaus. "Islams mørke tid." *Weekendavisen*, 18. september, 2021

Wivel, Klaus. "Enøjet." *Weekendavisen*, 28. maj, 2021.

Hvad vil det sige at være propalæstinensisk?

Af Sune Haugbølle

Denne artikel er en let redigeret version af en kronik i Dagbladet Politiken den 25. oktober 2023.

I oktober 2023 blev jeg af politikere og medier skudt i skoene, at jeg er for pro-palæstinensisk og for anti-israelsk til at kunne fungere som ekspert i medierne. Men hvad betyder det egentlig at være propalæstinensisk? Det handler min forskning faktisk om. Jeg har i de sidst fem år arbejdet med at forstå, hvordan Palæstinasolidaritet opstod globalt, og hvordan den udviklede sig.¹ At få klarhed over begreberne kan måske hjælpe os til at forstå den meget bekymrende polarisering, der foregår i vores samfund. Og måske undgå noget af den. Det kræver, at vi forstår den historiske dimension af problemet, og den påvirkning som historien har på folks holdninger og følelser lige nu.

Konflikten mellem israelere og palæstinensere går tilbage til to historiske traumer, der ikke bare er fortid. Palæstinensere har en oplevelse af, at deres fordrivelse i 1948 bliver ved til i dag, og at krigen i Gaza er den seneste version. Den oplevelse deles af mange arabere og muslimer. Og den bliver kun bekræftet, når medlemmer af det israelske parlament Knesset opfordrer til at

¹ Sune Haugbølle og Pelle Olsen, "Emergence of Palestine as a Global Cause," *Middle East Critique* 32, nr.1 (2023): 129-148.

krigen skal blive et nyt Nakba, altså en ny fordrivelse, som blandt andre Ariel Kallner har gjort.² Mange israelere og jøder føler omvendt, at angrebet den 7. oktober var en gentagelse af Holocaust og en del af en lang, antisemitisk kampagne, der blusser op igen nu alle steder i verden.

Da staten Israel blev grundlagt i 1948, var det nemlig på baggrund af den europæiske udryddelse af jøder. Nazismens dehumanisering af jøder havde, som blandt andet den jødiske tænker Hannah Arendt argumenterede for, rødder i europæisk antisemitisme, men også i kolonialistiske projekter som Belgiens Congo, der ligesom nazismen reducerede ikke-europæere til dyr, der kunne udryddes hvis det var nødvendigt. Nazisterne annammede denne logik. I Arendts optik er nazisternes frygtelige stigmatisering af jøden som en *Judenratte* en direkte forlængelse af racistiske stereotyper og adskillelsen mellem civiliserede og ikke-civiliserede mennesker, som dannede grundlaget for imperialismen i det 19. og 20. århundrede.³ Eller som sociologen Zygmunt Bauman formulerede det, Holocaust var den mørke side af moderniteten, ikke dens modsætning.⁴

Det er vigtigt at huske, når vi dag hører nogle politikere tale om Israel som den civiliserede part. For ikke så længe siden stod jøderne selv over for civiliserede europæere, der ville af med dem. Truslen om udryddelsen og det gradvise sammenbrud af assimilationsmodellen i Europa førte til drømmen om en jødisk stat, som zionismens grundlægger Theodor Herzl først udfoldede i slutningen af 1800-tallet, og som blev til en politisk bevægelse. Den drøm skete fyldest på bekostning af Palæstinas oprindelige

² Chris McGreal, "The language being used to describe Palestinians is genocidal," *the Guardian*, 16. Oktober 2023.

³ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973).

⁴ Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust* (Ithaca: Cornell University Press 2002).

befolkning, der langt overvejende var arabisk. Som blandt andre historikeren Rashid Khalidi har vist, så identificerede disse folk – inklusiv en del af den jødiske befolkning – sig som palæstinensere, selvom området var under osmannisk og, efter 1919, britisk kontrol.⁵ Der fandtes således allerede i 1911 en avis med det arabiske navn for Palæstina, *Falastin*.⁶

Nogle israelske historikere har afvist dette med henvisning til, at palæstinenserne udviklede en meget stærkere identifikation i diasporaen og særligt efter 1967. At være pro-palæstinensisk indebærer at man afviser dette argument. Det var en fundamental kamp for palæstinenserne i årtierne efter 1948 at blive anerkendt som andet og mere end arabere, der kunne indoptages i de omkringliggende arabiske stater, sådan som den officielle israelske linje fastholdt det indtil 1970'erne. Den kamp vandt PLO, og i dag diskuterer det internationale samfund ikke længere hvorvidt der findes palæstinensere. Men det er værd at huske, at det var en reel ideologisk kamp at komme dertil. En kamp, som den palæstinensiske forfatter Edward Said udtrykte det, for overhovedet at vise at man eksisterede som et folk.⁷

Det britiske mandat over Palæstina kollapsede efter anden verdenskrig, og FN besluttede i november 1947 en delingsplan, der førte til åben krig mellem jødiske og palæstinensiske militser. De jødiske grupper var bedre forberedt og udrustet, og selvom arabiske hære gik ind i krigen, tabte de, og staten Israel blev oprettet som tilflugtssted for ofrene for Holocaust og alle verdens jøder. Denne fordrivelse eller katastrofe (Nakba), som

⁵ Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness* (New York: Columbia University Press 2008).

⁶ Michael Bracy, "Building Palestine: 'Isa al-'Isa, 'Filastin', and the textual construction of national identity, 1911–1931" (Ph.d., University of Arkansas, 2005).

⁷ Edward Said, *The Question of Palestine* (New York: Vintage, 1980).

palæstinenserne kalder det, skabte en flygtningegruppe på over 800,000 mennesker, der bosatte sig på Vestbredden, i Gaza, og i de omkringliggende arabiske stater. Omkring 150,000 af dem forblev indenfor Israels grænser. Flertallet af flygtningene var bønder, der havde mistet deres marker, træer, og dyr, og dermed blev helt afhængige af nødhjælp. Nakbaen ødelagde det palæstinensiske samfunds økonomiske struktur og skabte skel mellem på den ene side den mobile og veluddannede middelklasse, der hovedsageligt bosatte sig i de arabiske hovedstæder, og på den anden side de klientgjorte bønder i flygtningelejre på den jordansk kontrollerede Vestbred, den egyptisk kontrollerede Gaza-stribе, og i Libanon, Syrien og Jordan.⁸ Det tog derfor noget tid, før palæstinenserne begyndte at organisere deres modstand og deres drøm om at vende tilbage til deres land. De første grupper var studenterforeninger og intellektuelle grupper i Libanon og Egypten, der senere blev til PLO's primære grupper, partierne al-Fatah, grundlagt af Yassir Arafat i 1957, og PFLP og DFLP, der udsprang af den Arabiske Nationalist Bevægelse. Men palæstinensiske migranter mange steder i regionen var også vigtige for socialistiske partier og fagforeninger, der organiserede sig blandt andet i Kuwait, Saudi Arabien, Syrien og Yemen. Dette netværk skabte solidaritet og opbakning regionalt.

I 1967-krigen mellem Israel og de arabiske hære erobrede Israel Vestbredden, Gazastriben, Golanhøjderne, Sinai-halvøen og Østjerusalem. Denne erobring blev fordømt af FN i Sikkerhedsrådets Resolution 242, som kræver at Israel trækker sig tilbage fra de besatte områder. Krigen blev et vendepunkt for

⁸ Rosemary Sayigh, *The Palestinians: From Peasants to Revolutionaries* (London: Zed Books (reissue), 2007).

international solidaritet, der særligt på venstrefløjen voksede frem. Sinai blev givet tilbage til Egypten i 1979, men resten af området forbliver besat. Siden det israelske arbejderparti mistede magten i 1970'erne, har skiftende regeringer tilladt at ofte meget højre-religiøse jøder udvider bosættelserne, som nu tæller omkring 700.000 mennesker og er mere end fordoblet under Benjamins Netanyahus perioder som premierminister siden 1996. Man kan sige, at bosættelserne er konflikstens kerne, men det ville også være for let. Det er sandt, at de har gjort det svært for Selvstyrets ledere at få bred opbakning i befolkningen til en videre fredsproces. Siden den islamistiske organisation Hamas blev dannet i 1987, har der været et militant alternativ til Arafat og hans efterfølger Mahmoud Abbas' linje. Selvmordsbomber i Israel siden 1990'erne har undergravet tilliden hos israelerne, og har vakt frygten for udslettelse. Det har også ødelagt fredsfløjen, der siden Den anden Intifada har været svag.

De mange historiske erfaringer fra kamp, overlevelse og traumer lever videre hos alle palæstinensere og jøder, i Mellemøsten og i resten af verden. Mange har oplevet dem på krop og sjæl, og de bliver overleveret. Men de er blevet bearbejdet og fortolket forskelligt rent politisk. Israelsk ideologi strækker sig meget vidt, fra messiansk zionisme på højrefløjen til socialistisk anti-zionisme på venstrefløjen. For den messianske zionisme er hele Israels land, som det er nævnt i de hellige skrifter, legitimt som et hjemland for jøder. Det indbefatter Vestbredden, som de benævner Judæa og Samaria. For anti-zionister er drømmen et Israel med lige rettigheder for palæstinensere og jøder og en adskillelse af stat og religion. Imellem disse yderpositioner findes en mellemgrund, der anser

Israel som en stat primært for jøder, hvor folk så er uenige om, hvordan det palæstinensiske spørgsmål skal behandles.⁹

At Israel er splittet mellem sekulære og religiøse, har vi set i det sidste år. Angrebet den 7. oktober forenede landet i vrede, ligesom det også forenede jøder i hele verden. Men splittelsen er der stadig, og der foregår en kamp om at placere skyld og ansvar. Store dele af det israelske samfund er vrede på Netanyahu, og nogle af dem er også begyndt at vende sig imod krigen i Gaza. Deres argument er, at hævn ikke er en politik. At drab på civile vil føre til endnu mere vrede og traumer på den palæstinensiske side. Og at Israels brud på krigens love vil vende verden imod Israel. Desuden ser mange af dem Netanyahu som en opportunist, der har dannet regering med det messianske højre, der ikke tøver med at opfordre til et nyt Nakba i Gaza og muligvis også på Vestbredden, det vil sige etnisk udrensning. Disse kritikere kalder det Netanyahu-Hamas alliancen. Deres argument er, at begge kynisk bruger volden til at fremme deres politik, og at de støttes af endnu mere ekstreme kræfter, for Hamas' vedkommende det iranske teokrati.

For palæstinensere findes der ikke et palæstinensisk spørgsmål men en palæstinensisk sag. Den drejer sig om at få etableret en uafhængig stat med autonomi og frihed, og om at få skabt international opbakning og anerkendelse. For nogle er drømmen en demokratisk stat, der indbefatter jøder og palæstinensere med lige rettigheder. For andre betyder den palæstinensiske sag at alle flygtningene fra 1948 skal kunne vende tilbage. Endelig er der den position, som PLO og det palæstinensiske selvstyre repræsenterer, nemlig at to stater, en israelsk og en palæstinensisk side om side, er den bedste

⁹ Neve Gordon, *Israel's Occupation* (Berkeley: University of California Press, 2008).

løsning, og at man må indgå territoriale kompromiser. De palæstinensiske intellektuelle, der var involveret i dannelsen af PLO, PFLP og Fatah, var ekstremt bevidste om, at det jødiske spørgsmål i europæisk historie og den palæstinensiske sag, som de prøvede at skabe opbakning til, er sammenflettede størrelser. Uden en forståelse af det jødiske spørgsmål ville den palæstinensiske sag aldrig lykkes. De forsøgte at lægge afstand til antisemitismen, og de opfattede én demokratisk stat i Israel som den bedste løsning. Dermed gjorde de også, fra omkring 1968, op med den såkaldte algierske model for afkolonisering, hvorved en anti-kolonial befrielsesorganisation besejrer bosætterne og tvinger dem til at rejse hjem. Arafat var overbevist om, at det var umuligt at gentage, hvad FLN havde gjort i Algeriet. Men også at det ikke ville få opbakning fra Vesten. Vi må huske på alle disse nuancer. Konflikten i Palæstina og Israel er ikke en kamp mellem de gode og de onde, men en kamp om principper. Jeg støtter en afkolonisering af vores tankegang og en verdensorden, hvor internationale konventioner ikke kun gælder for hvide mennesker og velstående nationer. Hvor verdenssamfundet ikke trækker på skuldrene over folkemordet i Etiopien, og hvor liv gælder lige meget hvilken hudfarve, etnicitet, tro eller indkomstgruppe, der er tale om. Derfor skrev jeg i 2021 sammen med 39 andre danske mellemstforskere under på en støtteerklæring til den palæstinensiske sag. Efter årtier med et fravær af meningsfuldt diplomati, hvor vestlige lande ikke har lagt pres på Israel og ofte ikke har påtalt deres overgreb mod den palæstinensiske befolkning på Vestbredden og i den blokerede Gazastriben, syntes vi det var nødvendigt at markere, at vi ikke kan stå inde for den førte politik.

Det falder nogen for brystet, og i oktober kom der pres på blandt andet DR for at 'varedeklarere' mig og mine kolleger som propalæstinensiske. Dertil vil jeg sige, at alle forskere har politiske holdninger, og forskning i samfund, politik og historie altid indebærer, at man tager stilling til etiske spørgsmål. Vi er intellektuelle, ikke robotter, der spytter facit ud. Vores forskning er underlagt krav om metodisk og teoretisk stringens, og ingen får lov at udgive deres holdninger som forskning.¹⁰ Når det er sagt, så ville jeg nok ikke have skrevet under på den erklæring i dag. Jeg står ved kritikken af Israel, men Hamas' angreb var afskyeligt og umenneskeligt. Måden det skete på har skabt en ekstrem polarisering, hvor folk er hurtige til at give andre et stempel som pro det ene og det andet. Det udvisker nuancerne og gør det sværere at fastholde en humanistisk position i debatten. Der er flere måder at være propalæstinensisk på, ligesom man kan stå bag Israel enten kritisk eller ukritisk. Selv tager jeg afstand fra dem, der argumenterer for, at Hamas repræsenterer den algierske model for afkolonisering, og at al væbnet modstand er legitim. Drab på civile er ikke legitimt, selv når man føler sig komplet overladt til sig selv af det internationale samfund, og selv når det er et svar på drab af civile på den anden side.

Den simple læresætning burde politikere, journalister og debattører huske, når de affejer ofrene i Gaza, de mere end tusind dræbte børn, som 'collateral damage', eller græder krokodilletårer uden at arbejde for en våbenhvile. Det mest skræmmende citat jeg har hørt indtil nu, kom fra den israelske ambassadør i London, Tzipi Hotovely, som den 15. oktober

¹⁰ Sune Haugbølle, "Den omvendte cancel-kultur: Mellemøstforskningen og dens kritikere i Danmark," *Historikeren* 34 (1) (2023): 28-35.

udtalte til britiske medier, at civile tab måtte forventes i lighed med de britiske angreb på Dresden og Hamborg under anden verdenskrig, som kostede 60.000 tyskere livet.¹¹ Den kommentar tager os direkte ind i mange israelere og jøders psyke lige nu, tilbage til Holocaust, kampen mod nazismen, og fornemmelsen af at stå i et historisk øjeblik. Kommentaren er skræmmende, men også oplysende. Vi skal holde fast i Folkeretten, der også forbyder opfordringer til folkemord. Vi skal ikke gå med på Netanyahus krig, der risikerer at sætte hele regionen i brand. Vi skal slå ring om vores jødiske medborgere i de vestlige samfund og lytte til deres bekymring. Og huske på, at kampen for palæstinensiske rettigheder altid også er blevet ført af jøder. Her på tærsklen til en krig, der vitterligt risikerer at splitte vores samfund, må vi have frihed til at forske og tale frit. Og til at sige, at den der glemmer historien, risikerer at gentage den.

¹¹ Patrick Wintour, "The Gaza diplomacy of Biden, Sunak and co seems to be heading for failure," *The Guardian*, 20. Oktober, 2023.

Henvisninger

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1973.

Baumann, Zygmunt. *Modernity and the Holocaust*. Ithaca: Cornell University Press 2002.

Bracy, Michael. "Building Palestine: `Isa al-`Isa, "Filastin", and the textual construction of national identity, 1911–1931." Ph.d., University of Arkansas, 2005.

Gordon, Neve. *Israel's Occupation*. Berkeley: University of California Press, 2008.

Haugbølle, Sune. "Den omvendte cancel-kultur: Mellemøstforskningen og dens kritikere i Danmark." *Historikeren* 34 (1) (2023): 28-35.

Haugbølle, Sune, og Pelle Olsen. "Emergence of Palestine as a Global Cause," *Middle East Critique* 32, nr.1 (2023): 129-148.

Khalidi Rashid. *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press, 2008.

McGreal, Chris. "The language being used to describe Palestinians is genocidal." *The Guardian*, 16. Oktober 2023.

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2023/oct/16/the-language-being-used-to-describe-palestinians-is-genocidal>

Said, Edward. *The Question of Palestine*. New York: Vintage, 1980.

Sayigh, Rosemary. *The Palestinians: From Peasants to Revolutionaries*. London: Zed Books (reissue), 2007.

Wintour, Patrick. "The Gaza diplomacy of Biden, Sunak and co seems to be heading for failure." *The Guardian*, 20. Oktober, 2023. <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/20/the-gaza-diplomacy-of-biden-sunak-and-co-seems-to-be-heading-for-failure?fbclid=IwAR0uAyQ4uE7Goocgb1lkmM9PkeY94jE4InSq7OgjEVICDiIfEBI0eRU6FKc>

Ansvarsfuld kritik: tre trusler mod videnskabernes bidrag til ømtålelige samfundsspørgsmål

Ole Wæver

Forskere kan yde vigtige bidrag til samfundets håndtering af vanskelige spørgsmål – både via deres forskning og som bidragydere til vidensgrundlaget for beslutningstagere og offentligheden bl.a. via medierne. Det bliver dog i disse år sværere og mindre attraktivt for forskere at yde sådanne bidrag. Især på sensitive områder som køn, race og religion risikerer forskere en voldsom medfart, der kan få mange til at holde sig tilbage – til skade for samfundet. I dette kapitel vil jeg diskutere tre trusler, hvor de første to er specifikke for disse ømtålelige emner, og den tredje er generel men spiller sammen med de to første på uheldig vis. De tre trusler er 1) den politiske (anti-woke) kampagne mod aktivistisk forskning, 2) de faktisk forekommende woke straffeekspeditioner og den selvcensur, de fører til, og 3) at universiteterne er blevet mere topstyrede med deraf følgende udhuling af ansvarsfølelsen hos *faculty* (forskerkollektivet).

Trussel nr. 1: Politikere og debattører har kritiseret, hvad de kalder ”aktivistisk” (pseudo-)forskning inden for humaniora og samfundsvidenskab. De ser en illegitim ”politisering” hos megen kritisk forskning om især race og køn. Men kan man studere sådanne spørgsmål ansvarligt på en klassisk neutral måde, eller tilsiger forskningens ansvar, at man stiller spørgsmål og udvikler

teori ud fra, at samfundet (og man selv) faktisk ønsker at *reducere* racisme og sexismen? Medicinsk forskning udvikles heller ikke ud fra et neutralt synspunkt mellem sygdom og sundhed. Hvad er produktive måder at stille kritisk-ansvarlige fordringer til os selv og hinanden mht. forskningsspørgsmål og teoriudvikling? Og hvordan kan dette blive hæmmet af forskningsekstern mistænkeliggørelse ud fra indsnævrede begreber om videnskabelighed og politik?

Trussel nr. 2: Anledningen til politikernes kritik var specifikke episoder og specialfelter, hvor forskere har anvendt skadelige kriterier og sanktioneringsformer. Det vedrører mere form end indhold. Den politiske kritik af disse miljøer har imidlertid ramt skævt, både fordi den har givet et voldsomt fortegnet billede af fænomenets udbredelse, og fordi kritikken fejlagtigt har søgt efter den angrebne forsknings særtræk i selve teorierne og deres teoriehistoriske ophav. Det er et vildspor, for de farlige træk vedrører primært disse "radikale" miljøers sikkerhedsliggjorte analyse af deres egen situation, herunder forskningsverdenens struktur og deraf følgende normer for omgang med faglige kolleger. De mener selv at være eller repræsentere så undertrykte grupper, at det er rimeligt at bruge ekstreme midler. Målet helliger midlet, og midlet er teknologisk accelereret moralisme, fordømmelse af angivelige undertrykkere og flokdannelse forstærket af frygt for selv at ende på den forkerte side af historien.

Trussel nr. 3: Den sidste trussel kommer fra universiteternes ledelsesform. Selvom denne rummer farer i sig selv,¹ vil

¹ Forskningspolitisk Udvalg, *Ledelse & styring af danske universiteter - i international sammenligning: Hvidbog til Forskningspolitisk Årsmøde 2021* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2021).

jeg i dette bidrag koncentrere mig om, hvordan de to foregående – og især paradoksalt nok nr. 2 fra de ”radikale” miljøer – forværres i det ledelsescentrerede universitet.

Debatten om de tre trusler vanskeliggøres af, at meget få vil anerkende deres samtidige realitet, og dermed bliver det svært at håndtere deres samspil. Hvis man er bekymret over ét af problemerne, vil man typisk benægte (mindst) ét af de andre. Denne uheldige enten-eller-logik – enten gør vi noget ved det ene eller ved det andet – vender jeg tilbage til.

Lad mig straks afsløre, at jeg ikke kommer til dette emne som neutral, desinteresseret iagttager. Jeg er ufrivillig part i disse diskussioner i kraft af egen erfaring med en artikel i et ledende tidsskrift på mit fagområde, hvor min centrale forskning blev erklæret gennem-racistisk,² og hvor mit svar på den anklage i kampagner anført af anerkendte og vigtige forskere blev dømt til ”bogstaveligt” at være et voldeligt overfald på yngre kvindelige forskere. Tusindvis af forskere skrev under på den fordømmelse af mig,³ hvorefter mange – også nære samarbejdspartnere, medforfattere og mangeårige venner – trak sig fra samarbejdet; nogle i undskyldende selvforsvar, andre fordi de var enige i kritikken.

Nedenfor vil jeg først behandle kritikken fra Henrik Dahl, Morten Messerschmidt og en række borgerlige debattører og meningsdannere. De advarer imod en trussel mod ytrings- og forskningsfrihed, der udspringer fra ”politiserende” miljøer. De ønsker, at forskning skal adskille holdninger og facts. Og om nødvendigt må der skrides ind over for de miljøer, der ikke selv

² Drude Morthorst Rasmussen, ”Verdenskendt fredsforsker anklaget for racisme: »Jeg har aldrig haft det så dårligt med mit liv som akademiker»,” *Uniavisen*, 15. maj 2020.

³ Rasmus Friis og Drude Morthorst Rasmussen, ”Hundredvis af forskere beskylder Ole Wæver for mobbekampagne,” *Uniavisen*, 4. juni 2020.

kan finde ud af det.⁴ Især Henrik Dahl bruger ofte angrebet på mig som eksempel, når han går til angreb på kritisk race- og kønsforskning.⁵

Dernæst vil jeg se på de identitetspolitiske/woke strømninger, som Dahl, Messerschmidt m.fl. bruger som anledning til at angribe meget bredere strømninger. Hvordan ser spørgsmålet om ansvar ud, når jeg går i debat med de radikale race- og kønsforskningsmiljøer – altså dem, der også har forsøgt at uddrive min forskning af academia? Og for at afsløre min egen position med det samme: Angrebet på kritisk forskning forsøger at ramme meget bredere end det faktiske problem. Det bliver derfor en disciplinering rettet generelt mod kritisk forskning, og ansvar er en rigtig god vinkel til at diskutere det. Samtidig er der desværre udviklinger, der faktisk er problematiske. Også dem kan vi diskutere under overskriften ”ansvar”. Den tredje og korteste del af kapitlet, som primært bliver anslået som emner til debat, handler om universitetsloven. For hvem har hvilket ansvar?

1. Farlig politiserende forskning eller nødvendigt samfundsansvar?

Aktuelt kritiserer fremtrædende politikere, hvad de kalder aktivistisk (pseudo-)forskning inden for humaniora og samfundsvidenskab. De ser en illegitim politisering i tilgangen og

⁴ Se denne bogs indledningskapitel for mere udførlig præsentation af disse politikere og debattørers argumenter og lovforslag inklusiv de behørlige kildehenvisninger.

⁵ Uanset at jeg (som det vil fremgå nedenfor) mener, at min og lignende sager bliver misbrugt til problematiske felttog, er jeg oprigtigt taknemmelig over for alle, der har forsvaret mig. I mere hårdt udkæmpede dele af woke-krigene, har de der var skydeskive for de angiveligt mest progressive strømninger (anti-racisme og trans-aktivister), oplevet at fuldstændigt miste adgang til progressive medier, selvom de selv følte sig mest hjemme dér – nok tydeligst i den britiske udgave af kønskampene; Suzanne Moore, “Why are left-wing women writing in right-wing newspapers?” *Letters from Suzanne*, 2. august 2021, <https://suzannemoore.substack.com/p/why-are-left-wing-women-writing-in->.

dagsordenen hos megen kritisk forskning om især køn og race. Men kan man studere sådanne spørgsmål ansvarligt på en klassisk neutral måde, eller tilsiger forskningens ansvar, at man stiller spørgsmål og udvikler teori ud fra, at man faktisk er *imod* racisme og sexismen?

Det er et samfundsanerkendt mål at reducere racisme. Ligesom sygdom, lidelse og unødigt død. Derfor kan vi lave en parallel til medicin og forestille os, at man – for nu at banalisere maksimalt – forsker i kræft og står med flere mulige veje til at udvikle sin forskning, og én peger frem mod faktorer, der er tilgængelige for indgreb (medicinsk eller på anden vis). Jeg er ret sikker på, at en fondsansøgning om dét står bedre end en om et led i årsagskæder, vi ikke kan påvirke. Vil man ikke også selv og i samtaler med hinanden finde det mest ansvarligt at udvikle den forskning, der er mest "effektiv" i behandlingen eller forebyggelsen af kræft? Anden forskning har naturligvis også sin berettigelse. Som grundforskning og fri forskning. Men overordnet samfundsansvar spiller ind i valget af forsknings-spørgsmål og tilgang. Det samme gælder for forskning i samfundsemner, hvor det er rimeligt for forskere at ønske, at deres forskning yder størst muligt bidrag til at reducere et givent onde. Forestiller man sig, at forskere i racisme bare skal sige: "nå, her får vi mere og mere racisme, her mindre; her rammer det gruppe x og her y; her bliver folk slået ihjel, her bliver de kun slået?" Er vi kun interesseret i at kende årsagssammenhænge, og er alle lige interessante? Eller forsker man inden for et rum, hvor målsætningen er at *bekæmpe* racisme? Da vil det give mening at sige, at hvis du definerer racisme alene som fordomme, overser du nogle strukturelle mekanismer, der har større effekt. Derfor er det helt legitimt at stille anderledes

forskningsspørgsmål for at afdække sådanne mekanismer. Bliver det "aktivistisk", fordi man argumenterer ud fra hvilke definitioner, der er bedst til at komme et spadestik dybere i racismens årsager?

I nogle tilfælde kan et politisk rationale pege helt ind i udformningen af teorien. Det vil jeg faktisk erklære mig selv "skyldig" i: Sikkerhedsliggørelsesteori (som angiveligt er mit bidrag til hvidt overherredømme ifølge den artikel, vi kommer tilbage til i næste sektion) har jeg udviklet med et ganske klart politisk rationale.⁶ Det handler ikke kun om begrebet som sådan. Den mere detaljerede mekanik i teorien er skruet sammen på en måde, der skal sikre, at teorien *politiserer*. Den peger på, at både praktikere og forskere har et ansvar. Derfor udgår teorien fra den præmis, at der ikke bare *er* sikkerhedstrusler, der kan identificeres ud fra objektive egenskaber. Sikkerhedspolitik handler i sidste ende om, at vi samfundsmæssigt vælger at håndtere en udfordring på en bestemt måde: som eksistentiel trussel, der kan mødes med ekstraordinære midler. Teorien er derfor udformet til at gøre dette forhold synligt og gøre det vanskeligt at gemme sådanne valg bag angiveligt objektive forhold.

Denne forståelse af sikkerhedspolitik indgår også i mere tekniske teoridiskussioner. Mange har sagt: skal vi ikke have stærkere *kausale* forklaringer på, hvornår noget typisk bliver sikkerhedsliggjort? Nej, har jeg svaret;⁷ i hvert fald ikke på en måde, der flytter omdrejningspunktet væk fra *handlingen*: at gøre

⁶ Ole Wæver, "Securitization and Desecuritization," i *On Security*, red. Ronnie D. Lipschutz (New York: Columbia University Press, 1995), 46-87; Barry Buzan, Ole Wæver og Jaap de Wilde, *Security: A New Framework for Analysis* (Boulder Co.: Lynne Rienner, 1998).

⁷ Ole Wæver, "Securitizing Sectors? Reply to Eriksson," *Cooperation and Conflict*, vol. 34, no. 3 (1999): 334-340; Wæver, "Politics, Security, Theory," *Security Dialogue* 42(4-5) (2011): 465-480; Wæver, "The theory act: Responsibility and exactitude as seen from securitization," *International Relations* vol. 29, no. 1 (2015): 121-127.

noget til et sikkerhedsspørgsmål er en handling, og teorien skal derfor synliggøre, hvordan det indebærer et ansvar. Ikke bare valg af cases eller empiri men selve udformningen af teorien er altså i dette tilfælde præget af bestemte politiske værdier, nemlig en mulighed for at politisere i betydningen at gøre ansvar for (politiske) handlinger og valgmuligheder synligt. Man kan udforme sikkerhedsteori på andre måder, men jeg har udviklet min teori til at fremme disse værdier, og det er åbent deklareret.

Så – ansvar del 1 – er det sådan, at forskere alene bør rapportere facts, som disse tilfældigt melder sig? Og politikere kan så tænke politisk? Eller har forskere også et ansvar for at tænke samfundskonsekvenser ved valg af emne og tilgang? Når man anerkender (og i mange andre sammenhænge efterspørger), at forskere tager ansvar og gør sig nyttige for samfundet, så gælder det, uanset om emnet måtte være hhv. praktisk og politisk.

Kampagnen mod aktivistisk forskning er skadelig af tre grunde. Den første grund er, at det princip, Dahl, Messerschmidt med flere forsøger at indføre, er forfejlet – man kan ikke få god samfundsforskning ved at udradere ansvarlighed i forhold til samfundsmæssige ondt fra forskernes forskningsstrategiske valg. Den anden grund er, at den fejlfremstiller både omfanget og kernen af det woke-problem, den forsøger at løse; det vil jeg vende tilbage til efter at have behandlet selve woke-fænomenet. For det tredje er det intimiderende, når enkeltforskere trækkes frem i avisindlæg eller sågar fra Folketingets talerstol (jvf. bl.a. det bekymrende bidrag fra Jakob Skovgaard-Petersen). Den primære effekt er formodentlig, at forskere holder sig fra at deltage i den offentlige debat eller på anden vis gøre deres forskning bredt synlig, mere end at det påvirker deres forskning.

Det skyldes især, at kritikken almindeligvis ikke kommer inde fra forskningsverdenen selv og derfor ikke tæller i det akademiske system. Det minimerer imidlertid på ingen måde de følelsesmæssige og praktiske omkostninger, der påføres forskerne.

Selv har jeg smagt lidt på den slags tidligere, men jeg er helt opmærksom på, at det både generelt er blevet værre, og at andre (yngre og kvindelige forskere) rammes hårdere, end jeg gør. Mine oplevelser var først med den danske yderste højrefløj, hvor netmediet Uriasposten (lukket 2022) i årtier angreb offentlige personer inklusive forskere, der optrådte som eksperter i medierne (yndlingsofre optrådte sågar på en index-agtig liste på hjemmesiden). Særligt i 00'erne oplevede jeg, at hvis en af mine analyser syntes at konkludere, at Islam ikke var en trussel mod Danmark, fik den et "tilspidset" referat af redaktøren, som derefter udløste et livligt kommentarspor, der typisk både (fejlagtigt) hævdede, at jeg var kommunistisk aktivist i 1980ernes atomvåbendebat, og krævede mig fyret.

I nyere tid oplevede jeg, at et interview i australsk radio og tv om global klimapolitik blev refereret kreativt i USA på højrefløjsmidiet "Breitbart".⁸ Det opdagede jeg, da det strømmede ind med mails og anden elektronisk kommunikation, der i de fleste tilfælde ønskede død over mig og EU (i nævnte rækkefølge). Af dødstrusler at være hørte disse klart til de mindre skræmmende. Udover at det må være værre at modtage dem fra danske afsendere, der kan befinde sig lige rundt om hjørnet, er det tydeligt, at kvindelige forskere svines grovere til, for det er det generelle mønster (for sportsfolk, politikere, osv.), og yngre forskere vil formodentlig stille sig selv mere principielle

⁸ Simon Kent, "Danish Academic: U.N. Might Use Military to Enforce Climate Agenda," *Breitbart*, 3. December, 2019.

spørgsmål om deres valg af profession: er det det værd? Bliver det bedre eller værre med tiden? Måske min forskning skal reserveres til forskere og gøres mindst muligt synlig for samfundet i øvrigt?

En nylig undersøgelse blandt humanister på Københavns Universitet fandt, at 50,3% af dem, der svarede, var enige eller meget enige i, at "Kritikken af forskningen ved humaniora har givet mig mindre lyst til at deltage i den offentlige debat", og for 37,4% har det betydet "at jeg vil afholde mig fra at ytre mig offentligt om kontroversielle emner."⁹

Som om det ikke er galt nok, at vi mister forskeres bidrag til den offentlige samtale om vigtige spørgsmål,¹⁰ er der også markante eksempler på, at journalister, kommentatorer og politikere har fremdraget løsrevne eksempler på forskning til latterliggørelse: de har "læst" artikler fra tidsskrifter (formodentlig lokaliseret via forskeres eller forskningscentres hjemmesider) eller overværet konferencer. F.eks. er et af deres gennemgående kritikpunkter af megen racismeforskning, at den forudsætter det, de mener, den bør undersøge, nemlig at der er strukturel racisme i eksempelvis det danske samfund. Det skulle angiveligt gøre disse artikler uvidenskabelige.¹¹ Imidlertid er det ikke forskningsspørgsmålet (problemformuleringen) i disse artikler, og

⁹ Thomas Bøttcher, "Humanistiske forskere orker ikke offentlig debat," *Akademikerbladet*, 9. december, 2022.

¹⁰ *Tillid til forskning og ekspertise*, (København: Videnskabernes Selskab, Forskningspolitisk Udvalg, Hvidbog, 2022).

¹¹ Rune Tofftegaard Selsing, "Luk universiteternes galeanstalter: Studier af race, køn, hvidhed og postkolonialisme er ikke forskning, men holdninger, der skaber had," *Jyllandsposten* 21. februar, 2021; Rune Selsing, "Danske forskeres arbejde pilles fra hinanden: Det er pseudoforskning og et eksempel på en farlig tendens," *Berlingske Tidende* 16. maj, 2021; Henrik Dahl, "Universiteterne er stærke konkurrenter til titlen som Danmarks hårdeste benægttere," Liberal Alliances hjemmeside; Søren K. Villemoes, "Hvidensproduktion," *Weekendavisen*, 18. februar, 2021; Søren K. Villemoes, "Nuancer af hvid," *Weekendavisen*, 16. marts, 2018; Christian Marcussen, "Hvid mælk, sort snak," 12. juni, 2020.

det behøver det naturligvis heller ikke at være. Alle artikler om racisme skal ikke være studier af, *om* racisme findes, men kan udgå fra teorier og etableret forskningsviden om racismen for at stille specifikke spørgsmål, f.eks. om *hvordan* racisme fungerer, eller om den er forklaringen på et hændelsesforløb.¹² Resultatet er en særligt destruktiv og urimelig genre af blogs og avisartikler, hvor videnskabelige artikler gennemgås så omfattende, at det fremstår overbevisende, men i praksis fejlformidler forskningen.

I lange artikler skriver journalister eller tilknyttede kommentatorer om forskeres arbejde og foregiver at gøre det grundigt og seriøst med citater og henvisninger. Imidlertid kan Henrik Dahl nok så meget have en ph.d. (i sociologi), Rune Toftegaard Selsing en grad i filosofi eller Søren Villemoes skrive stilmæssigt som var det en seriøs reportage fra en konference; i praksis er der tale om uvidenskabelig omtale. Kommentatoren har ikke sat sig ind i det pågældende forskningsfelt, relevante fagtraditioner eller blot loyalt refereret teksternes sigte.

Den skadelige virkning af anti-woke angreb på forskere kræver 1) at der tages mere ansvar af universitetsledelser og andre universitære organer for at sikre forsvar for enkeltforskere og forskningsmiljøer, der uretmæssigt hænges ud, og 2) ansvarlighed af medier og politikere, der bør tænke sig om en ekstra gang, før de går til angreb på navngivne forskere. I den sammenhæng bør der være et krav til medierne om, at personligt angrebne forskere får deres svar trykt samtidig med kritikken.¹³

¹² Påfaldende svarer denne misforståelse til meget af kritikken af klimaforskning for 10-15 år siden (ofte fra delvist overlappende kredse, f.eks. omkring netmediet *180grader* grundlagt af Liberal Alliances Ole Birk Olesen): al klimaforskning skal naturligvis ikke forsøge at svare på ja/nej-spørgsmålet, om klimaforandringerne er menneskeskabte, især ikke når det er etableret i de relevante studier.

¹³ *Tillid til Forskning og Ekspertise* (København: Videnskabernes Selskab, Forskningspolitisk Udvalg, Hvidbog til Forskningspolitisk Årsmøde, 2022), s. 39. Eksemplerne ovenfor i note 207 (og

2. Er race- og kønskritisk forskning blevet woke – og hvad er i givet fald problemet med det?

Der er imidlertid vitterligt radikale forskningsmiljøer, der har etableret kriterier for evaluering af andres forskning, som risikerer at skabe både destruktive kollegiale omgangsformer og uansvarlighed i forhold til de sager, de erklærer at fremme. Spørgsmålet er, hvordan en særlig tilgang til "socialt ansvarlig forskning" er blevet en trussel mod forskeres ansvar over for hinanden og deres ansvar i forhold til at bekæmpe samfundsmæssige dårligheder?

Her vil jeg bruge min egen oplevelse. I sommeren 2019 så jeg et tweet fra en forsker, der fortalte, at hun havde offentliggjort en artikel med en kollega med titlen "Is Securitization Theory Racist?" og tilføjede noget i retning af "spoiler alert: the answer is yes!". Undertitlen var "Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School". Som man kan læse på fx Wikipedia er jeg et af de primære "medlemmer" af Københavnerskolen indenfor sikkerhedsteori, og artiklen definerede sit emne som "securitization theory classic", dvs. den oprindelige udgave. Derfor har hver eneste reference i artiklens analyseobjekt mig som forfatter eller medforfatter. Den omhandler altså ikke en generel teoriretning med diffuse personlige roller; det er mit primære bidrag til forskningen, der bliver gennemgået med konklusionen, at det er baseret på racistisk tænkning, gennemsyret af metodologisk hvidhed og udformet for at opretholde hvidt overherredømme. Og konklusionen: teorien kan ikke reddes, bør ikke søges justeret,

de mange andre tilsvarende artikler) er så udførlige og samtidig misforståede, at det ville gøre en stor forskel, hvis de blev ledsaget af den pågældende forskers svar/forklaring.

men droppet. Selv *ordet* "securitization" kan man ikke bruge, uden at ens forskning bliver racistisk. Det svar, som jeg med min medforfatter Barry Buzan fik offentliggjort 9 måneder senere, hed "Racism and Responsibility". *Ansvar* dukker op på mange planer her:

For det første, skrev vi, bør vi selvkritisk overveje i hvert fald tre typer ansvar:

1) Er der en strukturel racisme i sikkerhedsforskningen i den forstand, at der er grundlæggende problematiske antagelser og præmisser bygget ind i vores teorier? Det er bestemt muligt, at det kan være tilfældet. En af de klassiske tekster på området er Charles W. Mills' "The Racial Contract", der analyserer den "sociale kontrakt" hos Hobbes, Locke, Rousseau og Kant såvel som moderne liberalistisk filosofi hos især Rawls.¹⁴ Og man kan med rimelighed argumentere for, at de opererer med en kunstig abstraktion, der reelt blokerer for at se systematisk undertrykkelse. Vi har alle ansvar for at se kritisk på vores teorier.

2) Der er helt sikkert strukturelle barrierer for studerende og unge forskere med ikke-hvid baggrund, og især hvis de også kommer fra socio-økonomisk ringe kår eller fra ikke-vestlige lande. Når de kommer til et fag som sikkerhedsstudier, kunne de med rette sige: "Det her ligner ikke de sikkerhedsproblemer, der betyder noget, hvor jeg kommer fra. De forfattere, vi præsenteres for, ligner nogle af mine medstuderende – ikke mig." Det er for mig at se en vigtig overvejelse, men den kan kun stilles samlet til pensum; ikke til den enkelte tekst.

3) Kan en given teori analysere racismens betydning? Der har allerede været hundredvis af andre artikler, der har kritiseret

¹⁴ Charles W. Mills, *The Racial Contract* (New York: Cornell University Press, 1997).

min teori for ikke at være god nok til at analysere dette og hint – og allerede i flere år: for at være for vestlig og ikke egnet til ikke-vestlige cases.¹⁵ Så man kan og bør spørge: kan teorien på effektiv vis inkludere race og racisme i konkrete analyser? Jeg troede oprindeligt, at det var det, kritikken i artiklen gik på, men faktisk var det overhovedet ikke en del af kritikken. Det var paradoksalt nok kun centralt i mit svar.¹⁶

Kritikartiklen finder mange steder, hvor forfatterne mener, vi burde have nævnt racisme (ofte ret absurde forslag), og så konkluderer de, at fraværet viser, at teorien er racistisk. Det er imidlertid ikke en vurdering af teorien som teori, dvs. hvad man kan gøre med den. Det er heller ikke om os som forfattere. Det er en vurdering af teorien behandlet som et subjekt, der hævdes at have en racistisk personlighed. At det forholder sig på den mærkelige måde, fremgår af, at forfatterne henter angivelige problemer fra løsvrevne passager fra empiriske analyser i vores bøger, der ikke er bærende eller definerende for teorien, men i stedet behandles som afslørende fortællelser eller udeladelser for teorien.

Det tog mig måneder at komme frem til den indsigt – men den mærkelige argumentationsform er nok i virkeligheden typisk. Et væsentligt problem for denne type kritiske analyser er tvetydigheden mellem struktur og individ. Den tvetydighed er

¹⁵ Cai Wilkinson, "The Copenhagen School on Tour in Kyrgyzstan: Is Securitization Theory Useable outside Europe?" *Security Dialogue* 38 (1) (2007): 5–25; Pinar Bilgin, "The politics of studying securitization? The Copenhagen School in Turkey," *Security Dialogue* 42(4–5) (2011): 399–412; Juha A. Vuori, *How To Do Security with Words: A Grammar of Securitization in the People's Republic of China* (Turku: University of Turku, 2011); Maja Touzari Greenwood og Ole Wæver, "Copenhagen-Cairo on a Roundtrip: A Security Theory Meets the Revolution," *Security Dialogue* 44 (5–6) (2013): 485–506.

¹⁶ Selve kritik-artiklen rummer en "disclaimer" i indledningen, der meget nedtonet siger, at godt nok har sikkerhedsliggørlestheori været brugt til at analysere racisme, og godt nok har vi (Buzan og Wæver) også selv skrevet om det i vores bøger, men det er ikke relevant for deres problemstilling omkring den underliggende, indbyggede racisme i teorien.

med til at gøre tilgangen farlig, for korrekte strukturelle uretfærdigheder kan ret vilkårligt lægges individer til last, hvorefter kritikeren fralægger sig ansvaret for at have gjort netop det – det var jo strukturelt ment.

Der er imidlertid også nogle spørgsmål om ansvar, som vi stiller tilbage til forfattere og tidsskrift:

- Godt nok har "racisme" nu fået en bestemt, ikke-personlig betydning i visse faglige miljøer – "strukturel racisme" – men i den almindelige samfundssamtale er det stærkt belastende at blive betegnet som racist eller som systematisk producent af racistisk forskning. Som et minimum må kritikere gøre sig maksimalt umage for at undgå den afsmitning.¹⁷ Det havde været muligt at skrive kritisk om sikkerhedsliggørelsesteori og race/racisme på en måde, der styrer fri af billedet af personlig racisme.¹⁸
- En så alvorlig kritik bør sendes til de angrebne, så tidsskriftet kan bringe et svar samtidig med kritikken eller i hvert fald hurtigt efter. Det var ikke acceptabelt, at det i vores tilfælde skulle tage 9 måneder – inklusive en hård kamp med redaktørerne plus peer review og en særlig

¹⁷ Da vi kontaktede redaktionen af tidsskriftet, var vores primære anke netop, at der er forskel på at blive anklaget for positivisme, for historieløshed eller for racisme, fordi sidstnævnte "forstås" bredt i samfundet. Redaktionen undlod i runde efter runde af opslidende mails at svare på det andragende – og til sidst forklarede de, at det var efter rådgivning fra deres advokat, at de ikke ville forholde sig til det spørgsmål.

¹⁸ Senere debattører hævder, at artiklen faktisk gjorde det. Den rummer i sine 20 sider ét forbehold: artiklen skal ikke forstås som en dom over enkelte forskere, den handler ikke kun (!) om vores forskningsmæssige fejl, racisme er et generelt samfundsfænomen. Men eftersom hele artiklen handler om at én specifik teori (i den oprindelige udgave som formuleret af nogle få, navngivne forfattere) – og på ingen måde analyserer forskningsfeltet som sådan – kan den fra sin dramatiske titel til sin dramatiske konklusion ikke undgå at stå som en meget hård dom over få, specifikke forskere.

finkæmning af svaret fra redaktøren med juridisk bistand fra forlaget.

- Hvilken omgangsform vil vi have i forskersamfundet? Jeg har mange gange overvejet, om sagen kunne have udviklet sig anderledes, hvis jeg havde svaret anderledes. Min konklusion er, at denne sag kun kunne ende dårligt. Formodentlig har det også haft store omkostninger for de to forfattere (men flest fordele for selve tidsskriftet, der fik en masse citationer og opmærksomhed). Hvis man kommer med så voldsomme, udokumenterede angreb, hvordan kan det så ende med andet, end at hele miljøet lider skade? En af mine bedste forskningsvenner (der selv hører til på den ultraradikale fløj) omtalte dette som en "new nastiness"; en form for personlig fordømmelse, der både udløser katastrofale kædereaktioner og er unødvendig for at rejse principielle spørgsmål.¹⁹ Det gik det gradvis op for mig, at hvad jeg end gjorde, ville jeg tabe: undlad at svare, og du anerkender analysen; svar, og du er den onde. Jeg forudså, hvordan sagen ville blive grebet af højrefløjen, men kan det

¹⁹ En af de vigtigste artikler i denne proces er en artikel af Olivia U. Rutazibwa, "From the Everyday to IR: In Defence of the Strategic Use of the R-word". *Postcolonial Studies*, 19(2) (2016), 191-200. Hun argumenterer for, at det er uholdbart at nedlægge et generelt forbud mod "R-ordet" (racisme) og f.eks. begrænse sig til mere kliniske formuleringer som eurocentrisme. Vi kan ikke generelt udstyre alle etablerede forskere med et veto mod racisme-analyse, bare fordi det vil være ubehageligt for dem. Jeg er enig. Det kan godt gøre ondt nogle gange, og det er nødvendigt. Men det skal være fagligt i orden. Meget konkret: Charles Mills' banebrydende bog om *The Racial Contract*, etablerer "social contract" som en problematisk kategori med potentielt racepolitiske konsekvenser. Errol A. Henderson publicerede for 10 år siden en indflydelsesrig artikel, "Hidden in plain sight: racism in international relations theory" (Cambridge Review of International Affairs, 26:1 (2013): 71-92), der viste, at de tre vigtigste teoretikere i international politik (Waltz, Keohane, Wendt) trækker på "samfundskontrakten". Han "nævnte navne" uden dog på nogen måde at komme nær at udnævne disse tre toneangivende teoretikere eller deres teorier som "racistiske". Ligesom Mills selv undgik at kalde Rawls' teori racistisk. Mine to kritikere lånte dette format fra Mills og Henderson, men de valgte at afvige fra inspirationen på to vigtige punkter: de smed R-ordet i stærkest og mest muligt belastende form, og de gjorde det uden tekstligt belæg, så de måtte f.eks. opfinde en kobling til samfundskontrakten, der ikke findes i vores tekster.

virkelig betyde, at jeg ikke kunne svare? Min største undren er, at der ikke var nogen i redaktionen, der påtog sig at styre den fagfællebedømte artikel frem til et format, hvor den ikke udløste en forværring af miljøet på et felt, der allerede kaldes koldt og umenneskeligt.

- Det er uansvarligt helt at ignorere spørgsmålet om, hvor gode forskellige tilgange er til faktisk at analysere racisme. Er sikkerhedsliggørelsesteori måske faktisk god til det? Og hvad kan man og kan man ikke med kritisk race-teori? Jeg modtog mange støttemails fra forskere fra eksempelvis Indien og Nigeria, som skrev, at de var meget forvirrede, for de havde god gavn af teorien i analyse af deres konkrete udfordringer inklusive race-dimensionen. Men kritikken gik jo faktisk slet ikke på, hvad man kan *få ud af* teorien. Derimod handlede det angiveligt om, hvad der er gået ind i teorien af racistiske ideer. Det er for mig at se uansvarligt, for vi har større ansvar for, hvilken forskning vi kan producere med evne til at afdække undertrykkelse osv., end vi har til at jagte upassende formuleringer hos hinanden eller spekulere på, om andre muligvis har ladet sig inspirere af en kompromitteret tænker. Ironisk nok finder jeg derfor denne form for kritik uansvarlig i forhold til racismens alvor.
- I den sammenhæng er det også et problem, at begreber udvandes. Hvis *jeg* er racist (og anti-sort beskytter af hvidt overherredømme), hvilke ord har vi så tilbage for de lidt værre typer? Som der tilmed er flere og flere af.
- Derudover var artiklen absurd vildledende i sine læsninger og tolkninger. Det kan virke uinteressant i en bredere sammenhæng. Men desværre er det det ikke, for det hænger sammen med den indre logik i denne type

projekter. Der var en form for logik af, at målet helliger midlet. Ironisk nok kan kritikken karakteriseres som sikkerhedsliggørelse! Racisme er så stort et problem, at man må bruge midler, der ellers ikke går. Det betød, at man både kunne se stort på tilfældige individuelle ofre i forskningsverdenen og bryde normale regler for læsning; forskningens spilleregler kunne dermed fraviges i en større sags tjeneste. Topmålet af deres tekstbehandling var, at de to citater, de gav mest vægt (i form af citatlængde, gentagne referencer og centralitet i deres overordnede analyse), var illegitime: det ene tilskrev de mig, men jeg citerede blot Marina Sbisa; det andet var et hypotetisk *modargument*, vi stiller op ud fra en konkurrerende tilgang og selv skyder ned. Den bagvedliggende logik manifesterede sig også i håndteringen af artiklen. Et medlem af redaktionen på tidsskriftet sagde i telefonsamtale (med et vidne i min ende): ”Det er synd. Du er jo egentlig en ”good guy”. Men nogen skulle ofres. Jeg er ked af, det blev dig.”

Siden er jeg blevet opmærksom på, at kampene om racisme og anti-racisme er mindre voldsomme end kampene i kønsforskningen. Her er de mere eksplicit sikkerhedsliggjorte i den forstand, at transgender-aktivister bruger en retorik om folkemord og udryddelse, og deres modstandere fokuserer på fysiske trusler i omklædningsrum, fængsler og krisecentre.

Kønskampen ramte indirekte også mig. Mit svar blev opfattet som urimeligt voldsomt – at jeg skrev i tidsskriftet, tweetede et resume af svaret, forfattede et 98 sider notat med mere udførlig dokumentation og bredere diskussion bl.a. af andre

mere konstruktive anti-racistiske muligheder, samt udtalte mig til Universitetsavisen og de fleste andre medier, der henvendte sig (om end jeg afviste TV).

Det udløste en større underskriftsindsamling mod mig. Her slog radikale miljøer ring om de to forfattere, og ringene var mere kønspolitiske end racepolitiske; forfatterne var to kvinder, medlemmer af queer forskningsmiljøer og yngre. De blev angiveligt og meget sandsynligt udsat for urimelige angreb på sociale medier og e-mails – formodentlig fra højrefløjstyper optaget af truslen fra "identitetspolitik" og "kultur-marxisme". Den tungeste af underskriftsindsamlingerne havde som hovedpointe, at selv forskere, der mener at forske for fred (læs: mig), her havde udøvet "bogstavelig vold".²⁰

Så kommer næste ansvarsspørgsmål: bidrog jeg med mine handlinger til at gøre det sværere for unge forskere med interesse i kritisk race- og kønsforskning? De oplevede et tilbageslag igangsat af mig. Og ja, jeg er givetvis skyld i at have igangsat kæder af affekt, der har bidraget til flere ubehageligheder for dem på måder, jeg på ingen måder ønskede og forsøgte at stoppe på Twitter.

²⁰ Det vigtigste kritikpunkt i disse kampagner var, at vi havde ført en kampagne mod de to forskere. Her var mange særligt oprørte over et brev, vi sendte til 500 forskere, der havde publiceret om sikkerhedsliggørelsesteori. Det gjorde vi, dels fordi mange havde spurgt os, hvad vi gjorde og især, om der kom et svar; dels fordi andre ikke havde hørt om artiklen og burde vide, at de indirekte var anklaget for racisme qua deres anvendelse af teorien. De 500 var fundet af en studentermedhjælper ud fra kriteriet, at de havde publiceret mere end 1 artikel med sikkerhedsliggørelsesteori i centrum, så det var ikke kun en appel til "vores side", men omfattede også f.eks. redaktøren af *Security Dialogue* (for han har publiceret en del om teorien). Det var således hverken hemmeligt eller et organiseringsforsøg. Dette ses også af det tekniske format: vi sendte vores e-mail, således at de mange modtagere ikke kunne se, hvem der ellers fik mailen, og heller ikke kunne skrive til hinanden med et "svar alle". Vi satte altså ingen i forbindelse med hinanden – vi lod det være op til folk selv, om nogen ønskede at gøre noget. Her havde vi dog et par forslag til mulige aktiviteter, både mod racisme og mod problematisk tidsskriftsadfærd. Teknologi er vigtig her: vi anvendte et format uden gruppepres. Anklagen mod os for at organisere en kampagne tog imidlertid form af – kampagner! Folk blev kontaktet via Facebook og Listserv's fra relevante sektioner i vores professionelle organisationer, og mange oplevede pression for at vælge side.

Min strategi – især i interviews – var at sige: det her skal ikke gøres til en fejl ved "critical race theory" el.lign, det handler ikke om "identitetspolitik"²¹ som sådan, selvom mange medier er meget optaget af at bruge netop denne betegnelse, men om at netop dén artikel var en svipser, og at tidsskriftet burde forholde sig til kritik af den. Dette netop for at undgå, at det fremstår som om, enhver racekritisk artikel fører til furor. Igen er sikkerhedsliggørsesteori anvendelig: nogle af de mere seniore forskere, der førte an i opvigling af drama, argumenterede for eksistensen af en generel trussel mod unge forskere af minoritetsbaggrund og indsatte sig selv som deres forsvarere. Det var naturligvis nyttigt for disse angivelige hjælpere, men reelt bidrog de til at understøtte en forkert fortælling om, hvor fjendtlig verden er for disse unge forskere.

Frygt blandt især yngre forskere er et væsentligt element i debatten fra begge sider. Jeg fik mange mails fra unge forskere, der takkede mig for at sige fra, for de gik i daglig frygt for at blive "called out" af de radikale studerende og dermed se deres karriere kuldsejle. Flere havde allerede forladt academia af den grund. Samtidig er jeg helt sikker på, at mange, der arbejder med radikal forskning, føler sig uhyre sårbare (cf. denne artikels del 1). Mine handlinger har været undskyldning for angreb fra "støtter", jeg ikke ønskede hjælp fra.

²¹ Bl.a. fik jeg – med et vist besvær – overbevist *Weekendavisen* om at bringe en korrektion, da deres journalist i et interview og mod mine eksplicite ønsker havde tillagt mig brug af ordet "identitetspolitik". Ligeledes skrev den daværende redaktør af *Uniavisen* en tankevækkende leder om, at min sag netop var interessant, fordi jeg forsøgte at udkæmpe min kamp (som jeg så tabte, kan det tilføjes) på mine kritikeres præmisser, nemlig at der er voldsomme problemer med racisme og sexism i vores samfund, og at forskning bør beskæftige sig med det, men at vi skal undlade at lade det udarte til jagt hos hinanden på "wrong thinking?" i forhold til en helt specifik sprogpolitik. Christoffer Zieler: "Ole Wæver vil have ret på sine kritikeres præmisser, og det er vildt interessant," *Uniavisen* 28. maj, 2020.

Det bør generelt vække til eftertanke, at frygt for kolleger i tiltagende grad er styrende for forskeres stillingtagen til spørgsmål, der ofte burde ses som faglige snarere end moralske. Dahl og Messerschmidt har således ret i, at nogle af de radikale strømninger kan producere meget destruktive effekter. Det kan imidlertid slet ikke imødegås af de tiltag, som politikerne foreslår. For det første blæser de omfanget helt ud af proportioner. Det hænder inden for relativt specifikke miljøer. Selve den forskning, de producerer, er langt det meste af tiden et vigtigt korrektiv til dominerende forståelser – problemer opstår primært, når de kommer til at kontrollere et felt via andres frygt for at blive politisk-moralsk fordømt og fordrevet. På grund af min egen oplevelse modtog jeg mange skrækhistorier fra især unge forskere, der følte sig nødt til at "placere sig rigtigt" i disse debatter (og derfor fx undskyldte at de skrev under på kampagner mod mig). Jeg måtte stoppe artikler under udgivelse, fordi medforfatteren blev bange, en anden fælles artikel blev helt aflyst, og flere af mine speciale- og ph.d.-studerende kom i tvivl, om det ville ødelægge deres karriere at have mig som vejleder.

Noget af det ironiske er, at der meget vel kan komme en form for synergi mellem de folk, som Henrik Dahl kalder woke, og ham selv i den forstand, at begge gør det farligere at forske i disse svære spørgsmål. Noget af det mest bekymrende, jeg oplevede, var at høre unge kolleger sige, at de ikke turde beskæftige sig med eurocentrisme og racisme, fordi det er et område, hvor du pludselig selv kan blive ramt af anklager. For eksempel kan du tro, at du laver racismekritiske analyser af islamofobi i Europa, og så dømmes den amerikansk inspirerede radikale lære, at du er anti-sort racist, hvis du kritiserer islamofobi, fordi du ikke på korrekt vis har sat plantageslaveri og

”settler colonialism” i centrum.²² Andre konkluderede, at det nok var klogere at undgå at skrive om fx Afrika, for før eller siden ville de få anfægtet deres berettigelse som hvide forskere – og så ville de have investeret måske årtier i et forskningsspor, der endte blindt. Så folk søger væk fra de emner, hvorved der bliver mindre forskning og viden om racisme og det globale syd, end der kunne have været, fordi man er for bange for at blive ramt af radikale miljøer. Og nu også af borgerlige politikere og debattører. Henrik Dahl og de folk, han kritiserer, har samme effekt.

Det andet problem i debatten er, at fokus for kritik af wokeness burde være mere på problematiske omgangsformer og sanktionsmidler snarere end, at disse er ”farlige teorier”. Langt det meste af det, der bliver lavet inden for de her områder, er udmærket forskning, som bringer ny viden. Det er vigtigt at skelne imellem konsekvenserne af at vælge en teori, der har et kritisk udgangspunkt, og konsekvenserne af at kaste al videnskabelighed over bord. Men hvis man i nogle fagmiljøer udvikler en idé om, at den rigtige måde at fremme den rette forskning på er at straffe de kolleger, der mener noget andet end en selv, så er det problematisk. Især fordi denne type kampagner har en selvforstærkende kraft, hvor deltagerne rekrutteres og radikaliseres af egen frygt for ellers at blive skydeskive.

²² At dette ikke er så fortænkt, som det kan lyde, kunne ses i en britisk avisdebat fra 2023. Tomiwa Owolade skrev en avis-kommentar ”Racism in Britain is not a black and white issue. It’s far more complicated” – primært med budskabet, at det var en overdreven tilpasning til amerikanske debatter at udelukke anti-semitisme og racisme mod f.eks. romaer og irrer. Som svar skrev Labourpolitikeren Diane Abbott en kommentar, der udkom under titlen ”Racism is black and white.” Her fik hun skrevet, at hverken jøder eller andre havde oplevet noget så voldsomt som den transatlantiske slavetransport, og deres problemer burde ikke kaldes racisme, kun fordomme. Især ift. jødisk historie var nogle af udsagnene absurde, og hun måtte både undskylde og blev fratrækket vigtige poster. Det var så også problematisk, fordi hun var eneste kvindelige, sorte MP for Labour. Så det var let at se det som hårdere straf, end andre ville have fået. Sagen viste imidlertid, hvordan der findes et især i USA forankret argument, at kun anti-sort racisme er egentlig racisme, og man ikke må ligestille andre former.

Twitters nye rolle i den akademiske offentlighed bærer formodentlig en stor del af skylden for den nuværende situation. Men så må vi prøve at tage diskussionen om, hvordan spillereglerne bør være på de svære forskningsfelter, hvor der ganske rigtigt er brug for at gøre op med tunge, nedarvede tankegange både i samfundet og hos gamle professorer - samtidig med at de nye debatformer er destruktive og selvskadende. Min pointe er altså, at fejl nummer to hos Messerschmidt og Dahl er en forskydning af fokus fra (omgangs)form til indhold. Selvfølgelig kan de to have en interesse i at bekæmpe analyser, som indholdsmæssigt går imod deres politiske programmer. Derfor giver det for dem mening at placere ansvaret i selve det at analysere strukturel racisme og kønsundertrykkelse. Men *for forskningsverdenen ligger faren i disciplinering via teknologibåren massemoralisering*. Faglige debatter skal beskyttes mod uvidenskabelig positionering med sigte på at præsentere den rette holdning. Det er kun de faglige miljøer selv, der kan gøre op med det. Det gør forskningsmiljøerne dog ikke, når politikerne kommer med angreb, der bekræfter radikale miljøer i, at de er sårbare ofre, og får mange andre til at slå beskyttende ring om dem i et berettiget forsvar for forskningsfriheden. Så det er endnu et eksempel på, at politikernes forslag ender med at blive kontraproduktive.

Her tre år efter sagens kulmination er det mest slående, hvor lidt debat der har været af holdbarheden af den oprindelige kritik. Det var naivt, at jeg lagde op til at få indholdet debatteret. I stedet har der været en del kritik af formen af især vores svar (en hel artikel om formen i et førende tysk tidsskrift og en ph.d.-afhandling også med det som sit primære emne). Vores korte svar fremstod måske for stridbart til at blive taget som oplæg til

videre samtale, men vores lange svar var et seriøst forsøg på at imødekomme de underliggende bekymringer og foreslå metodiske principper for, hvordan man kan vurdere teorier og tekster som anti-racistisk forsker. Nogle af mine forslag burde nok imødegå; men det skete ikke. Der har reelt ikke været nogen faglig debat om det faktiske indhold i sagen.

Som forskere har vi et fundamentalt ansvar for at foretage faglig vurdering af videnskabelige argumenter. Og vi har et ansvar for at reformere vores forskningsmiljøer, hvis de har udviklet sig, så det er blevet for farligt at foretage en sådan videnskabelig stillingtagen. Det helt centrale ansvarsspørgsmål til forskningsmiljøer er at fastholde seriøse, grundige, faglige afprøvninger af argumenters tyngde. De argumenter kan indeholde kritiske vurderinger af en forskningsretnings politiske implikationer og blinde vinkler, men sådanne påstande må kunne udsættes for faglig debat mht. konsistens og empirisk grundlag. Blot fordi noget påkalder sig en antiracistisk ambition, kan det ikke blive fritaget for faglig efterprøvning. Den faglige debat fungerer ikke i nogle af de mere radikale dele af disse miljøer. Det er fra dette hold, man oftest oplever "de-platforming" og "no debate" som strategi.²³ Her møder vi meget fri brug af alvorlige begreber som "racist", "fascist", "nazist", "transfob", "xenofob", "farlig", "hadtale" og "vold". Effekten af sådan sprogbrug er, at modstanderne er uværdige til samtale. Man skal ikke diskutere med nazister, så de får ikke taletid på universiteter eller i faglige tidsskrifter. Men hvor vidt skal den logik udstrækkes?

²³ Disse formuleringer udtrykker slagord, der er anvendt på universitetet i USA og Storbritannien i forbindelse med kampanjer for at aflyse arrangementer med talere, som woke-repræsentanter er uenige i og ikke mener bør have taletid.

Racisme-skandaler har optrådt på især amerikanske universiteter og her typisk som relativt løsrevne episoder. En underviser har brugt et uheldigt ord i en forelæsning eller eksamensopgave. Det har så udløst protester fra studerende, hvorefter ledelsen oftest har taget de studerendes side og straffet underviseren. Kollegers rolle er i de fleste tilfælde marginal (medmindre man fokuserer på tavshed som handling). Andre racisme-relaterede konflikter på universiteter har handlet om, at en videnskabelig medarbejder har været uenig i inklusivitetsprogrammer eller antiracistisk træning og derefter mødt fordømmelse. Selvom konflikterne også her primært har udspillet sig mellem ledelse og medarbejder, er der også eksempler på, at kolleger og kollegiale organisationer har deltaget i afstraffelsen. Der er relativt få eksempler på, at det er forskningen som sådan, der står i centrum. Konfrontationer mellem transkønnedes politiske bevægelser og enkeltforskere har i højere grad fokuseret på forskning og undervisning (især i UK). Konfrontationerne har bl.a. udspillet sig på universiteters terræn med fokuspunkter som kampagner på Sussex Universitet mod filosofiprofessor Kathleen Stock og på Open University mod kriminolog Jo Phoenix, der førte til begges fratræden. De medførte også diverse debatemøder afbrudt af demonstrationer og blokader fra især studerende, men ofte med opbakning fra forskere og forskernes fagforening. Det springende punkt er, at faglige uenigheder føres som uddrivelsesoperationer i stedet for debat. En fagligt afvigende position gøres nazitilsvarende ved at koble den til undertrykkende strukturer, og analyse afløses af moraliserende fordømmelse.

Denne brug af essentialistiske kategorier er bestemt ikke en logisk følge af "postmodernisme" eller "socialkonstruktivisme"

eller af at ønske politisk ansvarlighed fra forskere. Tværtimod. Det følger af den måde, aktivismen udføres på. De meget stærke og moralsk ladede karakteristikker giver anledning til ydre pression via kampagner, fordømmelse, blokader og no-platforming i modsætning til faglige debatter. Det gælder helt ind i videnskabeligt publicerede artikler, at normale faglige spilleregler er sat ud af kraft.

Disciplinerer det forskningen? Næppe meget, for der er man afhængig især af nærmeste fagfæller. Det er vigtigt, vi alle bakker op om de kritiske forskere, der angribes af medier og politikere; vi har et kollektivt ansvar for at forsvare de miljøer som legitim forskning. Men det bør være muligt at have en ærlig og åben debat om begge typer af udfordringer, hvor mange kritiske forskere viger tilbage fra at anerkende de interne problemer i forskningsverdenen og derfor pålægger sig selv censur. Skellet mellem intern og ekstern er ikke skarpt, men dog væsentligt. I løbet af 2022-2023 begyndte politikerne at foretage indgreb, der rakte ind i forskningen – i fx Florida. Republikanske politikere forbød undervisning i f.eks. kritisk raceteori og forsøgte (i nogle tilfælde med held) at få fyret kritiske forskere. Det burde skabe langt større skandale internationalt, men danske medier er skyldige i hellere at ville fortælle endnu en historie om angiveligt tyndhudede krænkede unge med woke-ideer snarere end at pege på tiltag fra magtfulde politikere. Omvendt er der desværre en tilsvarende problematisk *whataboutism* fra modsat hold, fordi det har særligt alvorlige konsekvenser for studerende og forskere, når dynamikkerne udfolder sig internt i den akademiske verden.

Begrundelserne fra kritiske forskere, der ikke vil anerkende, at oplevelser som mine er et reelt problem, rummer

typisk to elementer. Det ene er at sige: højrefløjen hyler hele tiden op om trusler mod forskningsfriheden fra wokeness, men det reelle problem kommer fra højrefløjen selv og dens anti-woke-kampagne – samt fra de generelle strukturelle forhold for fri forskning knyttet til universiteternes økonomi og ledelse. Det argument er i sig selv korrekt, men logisk og moralsk underlødigt som afvisning af det interne problem. Det svarer til at sige, at vi ikke skal interessere os for trafikdrab forårsaget af lastbilers højresving med blind vinkel, for flere bliver dræbt pga. alkoholpåvirkede trafikanter. Hvis begge er et problem, bør vi se på dem et ad gangen. Det andet argument fra anti-anti-woke forskere er velkendt fra den bredere debat om "cancel-culture": "De folk, der klager over dette, får jo netop en masse taletid; de er slet ikke cancelled." Fejlene ved det argument, når det handler om Harry Potter-forfatter J.K. Rowling og lignende kendisser, er følgende: 1) man konstaterer, at de ikke er blevet gjort tavse, for man hører dem stadig, men ser bort fra den helt urimelige pris, de har betalt for det. 2) Der er en oplagt selektionsbias, hvor man peger på dem, der klarer sig, men af gode grunde ikke på dem, der er forsvundet. Der findes talrige rapporter om mindre kendte personer, der er blevet tvunget væk fra deres job eller andre roller, men de behandles som ikke-væsentlige pga. cirkel-slutningen ved at fokusere på de mest kendte.²⁴ 3) Afsmitnings-effekten i form af selvcensur er det værste problem, hvor det nok så meget kan være, man ser, at en J.K. Rowling kan klare sig, men tænker, at man ikke ønsker den behandling endsige tror på,

²⁴ Jill Foster, "Now it's ordinary women like us who are being CANCELLED by the trans lobby! First they came for celebrities like JK Rowling, but that wasn't enough, say those who find themselves on the frontline of the gender debate war," *Daily Mail*, 21. September, 2023. Løbende har den kontroversielle journalist Bari Weiss på sin blog (www.thewp.com) rapporteret cases fra rundt omkring i USA. Bemærk: at henvise til de to kilder vil i nogle kredse være nok til at komme i fedtefadet. Problemet er blot, at disse individuelle historier ikke dækkes af "respektable" medier.

man selv kan stå det igennem. I den akademiske verden gælder præcis det samme. Jeg modtog utallige e-mails fra unge forskere, der sagde noget i retning af: "Tak for at du tager kampen, for jeg kan og tør ikke – hvor er det godt, at sådan nogen som dig har mulighed for at gøre det, uden at de kan straffe dig, fordi du er for stor til det." Desværre var det en forkert antagelse, at det kunne gøres uden omfattende konsekvenser for mig, men det er vigtigere, at mange unge forskere oplever, at de må træffe valg af forskningsemne, teoriretning, skrivestil og konkrete udsagn ud fra en frygt for at skulle igennem samme vridemaskine som mig.

Mange kommentatorer har på det seneste spekuleret på, om de mest ekstreme fænomener er aftagende. Det er formodentlig korrekt, at sommeren 2020 var "peak woke", og min personlige historie har derfor et element af tilfældigt uheld ved, at den toppede netop da. Black Lives Matter var på sit højeste i månederne efter mordet på George Floyd 26. maj 2020, og det foregik under covid-epidemien. Mange, der normalt ville indgå i modererede sociale sammenhænge i den fysiske verden, blev SoMe-kommentatorer hjemme bag deres skærm, hvad der forstærkede de teknologibårne flodbølger. Det lader dog ikke til, at forskningsverdenen helt er ophørt med at de-platforme i stedet for at debattere. Eksempel: I september 2023 besluttede to internationale antropologorganisationer at tilbagetrække tilsagnet for et panel på deres kommende konference, fordi forskernes undersøgelse af betydningen af biologisk køn ("Let's Talk about Sex Baby: Why biological sex remains a necessary analytic category in anthropology") ville skade Trans- og LGBTQI-

medlemmer af det antropologiske fællesskab.²⁵ Snarere end at lade forskere diskutere dette på konferencen, blev panelet aflyst.

3. Kan et ledelsescentreret universitet sikre faglig ansvarlighed og frihed?

De to første dele af dette kapitel peger på et tosidet problem. De virker umiddelbart som to modsatrettede bevægelser, men i praksis skaber de et fælles pres med frygt til følge hos især yngre forskere samt vanskelige vilkår for både fri, kritisk, intern debat og deltagelse i offentligheden på kontroversielle spørgsmål. Hvem har mulighed for at modvirke disse udviklinger? Forslaget til en folketingsbeslutning om politiseret forskning (fra Dahl og Messerschmidt), der omtales mange steder i denne bog, pegede netop på dette spørgsmål. Den handling, politikerne lagde op til, var, at politikerne måtte træde til, hvis ikke universiteterne selv kunne regulere de farlige tendenser. Deres konklusion er imidlertid dobbelt forkert. For det første bliver situationen kun værre, når politikere læner sig ind over forskningsmiljøerne, fordi det som argumenteret ovenfor forstærker forsvarsformationen hos radikale miljøer, der dermed bliver endnu mindre åbne over for diskussion med en sympatiserende dissident som mig. For det andet er universiteternes ledelse ikke det primære anker for videnskabeligheden – det er forskernes faglige fællesskab.

Den tredje dimension af spørgsmålet om videnskabernes bidrag til ømtålelige samfundsspørgsmål er derfor universiteternes ledelsesform. Har vi de rette rammer til at samle styrke fra faglighed og videnskabelighed til at imødegå truslerne? Desværre er der stor risiko for, at vi svækkes på dette område af

²⁵ Ellie Kincaid, "Anthropology groups cancel conference panel on why biological sex is "necessary" for research," *Retraction Watch*, September, 2023.

den generelle udvikling i universiteternes interne organisering. Det er en udvikling, der er problematisk af mange andre grunde, og som svækker de forsvarsmekanismer i den akademiske selvregulering, der normalt skulle tage sig af disse problemer. Hvem har og tager ansvar for hvilke beslutninger om forskning: politikere, universitetsledelsen, forskerkollektivet, den enkelte forsker?

Ledelsen er ikke løsningen. Dels fordi ledelsens interesse let kan være en anden end forsvar for kontroversielle forskere; dels fordi det ledelsescentrerede universitet svækker forskerkollektivets ansvarlighed ved at udhule dets magt. I mange universitetsdramaer især i USA og Storbritannien har man set ledelsen følge oprørte studenterbevægelser og sanktionere den angrebne professor. Dette er sket selv i nogle af de mere absurde sager, hvor f.eks. en forelæser har talt om, hvordan et udbredt kinesisk ord kan lyde som N-ordet, eller en juraprofessor stiller et eksamensspørgsmål, hvori N-ordet indgår men vel at mærke blanket ud som "N_____ ", eller en kunsthistoriker viser islamisk kunst med Muhammed (efter behørig advarsel). Især løst ansatte undervisere er sårbare. I USA er fastansatte forskere beskyttet af tenure, så de har oftest beholdt deres job, men måtte leve med ulidelige arbejdsforhold.

På anglo-amerikanske universiteter, hvor studenterbetaling er fundamentet, giver det en vis mening, at kunderne er i fokus for ledelsen. Det er lidt mindre klart, hvorfor samme dynamikker optræder i lande, hvor der ikke er den samme afhængighed af de studerende (og deres betalende forældre). Én faktor, der kan trække i samme retning, er, at der i det generelt voksende organisationsapparat på ledelsesgangen også opstår enheder specialiseret i inklusivitet og diversitet (suppleret af

konsulentfirmaer), der – hvis man ikke passer på – fører til individualisering og mistænkeliggørelse af enhver, der af andre bliver udnævnt til en kilde til utryghed. I den sammenhæng kan de andetsteds i denne bog diskuterede Chicagoprincipper være en hjælp. Disse principper til sikring af ytrings- og forskningsfrihed på universiteterne – selv også for kontroversielle udsagn – kan ikke løse alle problemer for forskningsfrihed. Derfor har de til tider i den danske debat haft en afsporende effekt, hvor fokus på dem fejlagtigt gav indtryk af, at wokeness var det eneste eller største problem. Men netop ift. ledelsens ansvar er principperne nyttige. Ledelsen kan gøre meget for at forsvare forskere i skudlinjen – både når angrebene kommer fra politikere og medier, og når de kommer internt fra universitetsverdenen på uholdbar vis.

Det er imidlertid kontraproduktivt, hvis svaret på især de universitetsinterne problemer bliver at styrke ledelsen. Der er helt afgørende kampe, der kun kan tages af forskerkollektivet ud fra en kollektiv ansvarsfølelse for udviklingen, både udviklingen af de sociale omgangsformer og den faglige hæderlighed.²⁶ Kollektive, kollegiale, faglige miljøer er netop hvad ledelsesformen de sidste 20 år har svækket. Man oplever ikke generelt at have indflydelse på og dermed ansvaret for udviklingen.

I de miljøer, der præges af algoritmisk moraliseren og afstraffelse, er det i sagens natur svært for den enkelte at træde frem og anfægte analyser, som ellers passer med det, man står for og gerne ville se. Og endnu mere vanskeligt: Når et mindre

²⁶ Naomi Oreskes har i bogen *Why trust science?* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2019) argumenteret overbevisende for, at det netop er videnskabens sociale karakter, der er fundamentet for dens særlige kvaliteter. Det er ikke den videnskabelige metode som sådan, men forskerfællesskabet – den særlige, kritiske form for delvis enighed produceret i pluralistiske miljøer.

forskningsmiljø kører skævt, er der behov for, at forskere fra nabofelter eller en mere omfattende disciplin blander sig, og det har de meget lidt egeninteresse i at gøre - ingen belønning og store risici. Så det kræver en større ansvarsfølelse. Netop den er svækket, når man organisatorisk fratages ansvar men underlægges individualiserede målinger af individuelle output.

Også min case viste begrænsningerne ved at forlade sig på ledelsen. Allerede få måneder efter den angribende artikel var udkommet, og et halvt år før alt eksploderede, havde jeg og min danske kollega i sagen kontaktet KU centralt. Især efterlyste vi juridisk vejledning. Med ledelsen diskuteredes bl.a. muligheden for et notat fra kammeradvokaten. Ikke som et notat *for* mig, men en generel belysning ville være nyttig for andre fremadrettet, og det ville samtidig være en stor hjælp for mig, der var i tvivl om retstilstanden mht. videnskabelige tidsskrifters forhold til injurier, ret til svar, etc. Trods utallige rykkere fra min side kom der intet. Til ledelsens undskyldning skal naturligvis siges, at covid må have været en overvældende sag. Men især *før* sagen eksploderede, kunne juridisk afklaring have hjulpet meget. Da det hele begyndte at løbe løbsk, rykkede jeg endnu mere utålmodigt, hvilket førte til en reprimande og pålæg om ikke at kontakte dekanat eller rektoratsniveauerne, kun min institutleder. På trods af min frustration dækkede jeg over KU, når journalister spurgte til, hvilken hjælp jeg fik fra mit universitet. Jeg formidlede dog opad, at jeg fandt det uholdbart, at jeg således skulle fortie min reelle frustration. Omkring det tidspunkt besluttede ledelsen endelig at få et notat fra kammeradvokaten. Jeg blev bedt om at bistå med materiale, men ikke inddraget i processen; den stod ledelsen for egenhændigt. Omkring 1. juli 2020 kom responsummet. Der var blot en lille hage: jeg måtte ikke få det at

se. Jeg fik et ret indirekte referat, der primært indeholdt, at juristerne havde kritik af både tidsskriftet og mig; af tidsskriftet vist især for ikke at give os rettidig mulighed for at svare og af mig vist ved at have ”optrappet” situationen. Én vigtig konklusion kunne juridisk rådgivning dog nå frem til: KU havde ikke forsømt noget ansvar ved ikke at hjælpe mig yderligere! I hele denne komplicerede historie om mange former for ansvar for forskere, debattører og politikere, er det da betryggende at få sådan klarhed: Universitetets ledelse havde ikke noget ansvar.

Efterskrift sommeren 2023

I slutningen af juli kunne jeg igen på Twitter læse, at de samme to forskere nu havde publiceret en ny artikel i *Security Dialogue*: ”Upholding Disciplinary Whiteness: The #SdScandal, Gender and International Relations’ Critical Turn”. Her påtager de to forfattere sig at analysere hele forløbet, der fulgte deres artikel – ved at læse sociale medier og udføre ”auto-etnografi”. De fremstiller det som et heroisk valg af at have afstået fra at svare på vores faglige kritik i den første runde for i stedet at lave denne mere principielle og analytiske undersøgelse af hvidhedens reproduktionsmekanismer og især, hvordan den udfolder sig som en uhellig alliance mellem angiveligt kritiske forskere (som mig) og det yderste højre. Reelt rummer deres artikel naturligvis også en slags svar på nogle enkelte elementer af vores kritik – vigtigst nok kritikken af at have baseret et centralt argument på et langt citat som var det forfattet af mig, når det reelt var af en anden forsker. De undskylder for at have overset denne teknikalitet uden dog at tage højde for, hvordan det faktisk underminerer helt centrale elementer i deres konklusion.

Kulminationen er en kønsvidenskabelig tolkning. Min reaktion er udtryk for en ny, mere sofistikeret undertrykkelsesstrategi, som de kalder "sårbar maskulinitet". Det, at jeg var sygemeldt, har ligget søvnløs og generelt gennemlevet en krise af dyb tvivl om mit livsvalg som kritisk forsker er en ny snedig måde at undertrykke anti-racistisk forskning. Og, antyder de, primært motiveret af min frygt for at gå glip af forskningspriser og andre privilegier, som jeg føler mig berettiget til som ældre, hvid forsker i toppen af videnskabens pyramide. Min kollega Lene Hansen, der publicerede et eget svar på deres oprindelige artikel, bliver tilsvarende "analyseret" som udøver af en særlig form for moderlig disciplinering til forsvar for forskningsverdenens hierarkier.

Mest tankevækkende er nok, hvordan titlen udtrykker en fuldendt cirkelslutning. Alt hvad jeg og mine kolleger gjorde i den debat var per definition til forsvar for "disciplinary whiteness", fordi vores to kritikere havde erklæret, at de repræsenterer *kritikken* heraf. Som sagt havde jeg argumenteret for, at de foretog en absolut fejlslætsning, når de placerede racisme som den uudryddelige kerne i sikkerhedsliggørelsesteori. Ud fra min analyse er videreudvikling af denne succesrige teori – som tilmed har fundet stort gennemslag blandt ikke-vestlige forskere – et bedre bidrag til at udfordre racisme både inden for og uden for disciplinen end et forsøg på at undergrave den. Så min kritik af deres artikel var på ingen måde til forsvar af "hvidhed" i disciplinen. Mit forsøg på at få en faglig og samfundsansvarlig debat om dette bliver imidlertid ikke taget op. I stedet bliver selve kampen – angreb-forsvar-eskalering – gjort til fokus. Det er helt i overensstemmelse med min tolkning ovenfor af, hvad der udgør motoren og specificiteten for woke udskamningsforskning.

Efter i dette kapitel at have forsøgt at finde en både-og-strategi, der bekæmper angreb fra begge lejre på forskningsfriheden, minder denne episode om, hvor svært det er. De radikale forskere får nu videnskabelig blåstempling af, at jeg ikke alene er racist men også politisk allieret med det yderste højre. Omvendt var højreorienterede kommentatorer fra første trykte kommentar om min sag optaget af at slå mig i hartkorn med mine "woke kritikere". Det var "komik på højeste niveau", at jeg blev ramt af det, jeg angiveligt selv stod for.²⁷ Selv med denne tilsyneladende uoverkommelige polarisering står jeg ved mit argument, at det kun er muligt at forsvare videnskabelighed og forskningsmæssig ansvarlighed, hvis man insisterer på, at forskningen skal forsvares mod både politisk intimidering og intern frygtdrevet positionering i kampagner og på sociale medier.

²⁷ Morten Uhrskov Jensen, "Komik på højeste niveau: Venstreorienteret dansk forsker kaldes racist – han klynker, dobbelt sjovt," *Jyllands-Posten*, 16. maj, 2020.

Henvisninger

Bilgin, Pinar. "The politics of studying securitization? The Copenhagen School in Turkey." *Security Dialogue* 42, nr. 4–5 (2011): 399–412.

Buzan, Barry, Ole Wæver, og Jaap de Wilde. *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder Co: Lynne Rienner, 1998.

Forskningspolitisk Udvalg. *Ledelse & styring af danske universiteter - i international sammenligning: Hvidbog til Forskningspolitisk Årsmøde 2021*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab,
https://www.royalacademy.dk/~media/RoyalAcademy/Filer/FPU/2021/Hvidbog_2021_Ledelse-og-styring-af-danske-universiteter.pdf?la=da

Friis, Rasmus, og Drude Morthorst Rasmussen. "Hundredvis af forskere beskylder Ole Wæver for mobbekampagne." *Uniavisen*, 4. juni 2020, <https://uniavisen.dk/hundredvis-af-forskere-beskylder-ole-waever-for-mobbekampagne/>

Greenwood, Maja Touzari, og Ole Wæver. "Copenhagen-Cairo on a Roundtrip: A Security Theory Meets the Revolution." *Security Dialogue* 44, nr. 5–6 (2013): 485–506.

Henderson, Errol A. "Hidden in plain sight: racism in international relations theory." *Cambridge Review of International Affairs* 26, nr. 1 (2013): 71-92.

Mills, Charles W. *The Racial Contract*. Cornell University Press, 1997.

Oreskes, Naomi. *Why trust science?* Princeton: Princeton University Press, 2019.

Rasmussen, Drude Morthorst. "Verdenskendt fredsforsker anklaget for racisme: »'Jeg har aldrig haft det så dårligt med mit liv som akademiker.'"
Uniavisen, 15. maj 2020,
<https://uniavisen.dk/verdenskendt-fredsforsker-anklaget-for-racisme-jeg-har-aldrig-haft-det-saa-daarligt-med-mit-liv-som-akademiker/>

Rutazibwa, Olivia U. "From the Everyday to IR: In Defence of the Strategic Use of the R-word." *Postcolonial Studies* 19, nr. 2 (2016): 191-200.

Vuori, Juha A. *How To Do Security with Words: A Grammar of Securitization in the People's Republic of China*. Turku: University of Turku, 2011.

Wilkinson, Cai. "The Copenhagen School on Tour in Kyrgyzstan: Is Securitization Theory Useable outside Europe?" *Security Dialogue* 38, nr. 1 (2007): 5–25.

Wæver, Ole. "Securitization and Desecuritization." I *On Security*, redigeret af Ronnie D. Lipschutz. Columbia University Press 1995, 46-87.

Wæver, Ole. "Securitizing Sectors? Reply to Eriksson." *Cooperation and Conflict*, 34, nr. 3 (1999): 334-340.

Wæver, Ole. "Politics, Security, Theory." *Security Dialogue* 42, nr.4-5 (2011): 465-480.

Wæver, Ole. "The theory act: Responsibility and exactitude as seen from securitization." *International Relations* 29, nr. 1 (2015): 121-127.

Videnskab og engagement i opmærksomhedsøkonomien

Vincent F. Hendricks

Indledning

Noget af det sociale platforme efterstræber mest af alt, er hvad der betegnes *engagement*. At bruger og bruger imellem producerer, læser, deler, kommenterer, upvoter, downvoter eller liker indhold om alt fra politiske standpunkter og modeltogbaner over strikkeopskrifter til nye videnskabelige landvindinger. Samtlige sociale platforme har netop denne form for engagement som hjørnestenen i deres forretningsmodel. Engagement er en konsekvens af opmærksomhedsallokering, og opmærksomhed er det største aktiv på informationsmarkedet. For opmærksomhedsallokering giver anledning til engagement, engagement giver trafik; trafik giver data; denne data om brugerne kan analyseres, anvendes til profilering og forudsigelse af brugernes adfærd og engagementsinteresse, og ikke mindst sælges som målrettede reklamepakker til annoncørerne. Det er forretningsmodellen for mangen en BigTech-virksomhed, og der er nærmest ikke en aktør i det moderne samfund, der ikke samtidig er aktør på informationsmarkedet. Det gælder også videnskaben, som ligeledes har et produkt at sælge på informationsmarkedet styret af opmærksomhedsøkonomien – sandhed, pålideligt afledt information, og resultater afstedkommet ved anvendelse af de af

videnskaben formulerede metodologiske forskrifter, der beløber sig til alt fra grundvidenskabelige opdagelser om verdensaltet, til anvendelsesorienteret forskning, der kan være med til at løse væsentlige samfundsmæssige udfordringer fra klima til ulighed. At videnskaben nu er blevet aktør på informationsmarkedet styret af opmærksomhedsøkonomien, giver imidlertid ikke de gunstigste vilkår for, at sandhed og pålidelig afledt information overlever, når mængden af informationsprodukter er stor og markedet for informationsprodukter er meget likvidt. Hvad der er sandt, går ikke nødvendigvis viralt, og hvad der går viralt, er ikke nødvendigvis sandt. Sandheden sælger ikke sig selv, og de informationsprodukter i hvilke videnskabens resultater traditionelt gengives, er på informationsmarkedet oppe mod produkter, der er langt billigere at producere, kan allokere mere opmærksomhed og som gerne går på kompromis med alt fra lødige videnskabelige metoder til publicistisk ansvarlige principper.

Engagement i den ovenfor omtalte forretningsmæssige forstand er ikke nødvendigvis garant for kvaliteten af den information, der får meget opmærksomhed. Det betyder, at der kan genereres information, som tiltrækker sig meget engagement og opmærksomhed, men er misinformation, disinformation eller fingerede nyheder, der på væsentlig vis kan udfordre videnskabens autoritet generelt og videnskabsfolks integritet specifikt. Det kan være konspirationsteorier om alt fra QANON til misinformation om hvordan man bedst bekæmper COVID19 ved at indtage hydrochlorikin, som en amerikansk præsident foreslog under pandemien. Videnskabsfolk er på sociale platforme også set udskammet, forfulgt, udstillet af andre brugere, politikere, meningsdannere, hvilket har trukket meget opmærksomhed, men

ikke med et engagement, der er befordrende for videnskabens væsen og mål.

1. Det nye aktiv: opmærksomhed

Informationstidsalderen er kendetegnet ved, at vi aldrig har kunnet tilgå så megen information, som vi kan nu. Brugerne poster 510.000 kommentarer i minuttet på Facebook; i samme tidsrum foretager de 293.000 statusopdateringer og uploader 136.000 fotos. På daglig basis deler brugerne i omegnen af seks milliarder stykker information blandt Facebooks 2,7 milliarder brugere, og der streames 100 millioner timers video om dagen. På Twitter udsendes tweets 6.000 gange i sekundet, hvilket svarer til cirka 350.000 i minuttet. Det bliver til 500 millioner tweets per dag, som beløber sig til knap 200 trilliarder om året. Imens udmærker YouTube sig ved, at der uploades 400 timers video til platformen i minuttet og bliver vist cirka fem milliarder videoer på daglig basis.¹ Hertil kommer andre sociale platforme som TikTok, Snapchat, Pinterest, LinkedIn, Discord, Reddit, blogs, online-fora og encyklopædier, studieportaler, digitaliserede offentlige arkiver og private eller hemmeligstemplede databaser. Det er svimlende mængder af data og information. Samtidig har vi begrænset tid og sparsom opmærksomhed, hvorfor der opstår en hidsig udbuds-efterspørgsels-situation med en intens kamp om vores opmærksomhed. Ligesom vi kun kan drikke en begrænset mængde vand, kan vi kun indoptage en begrænset mængde information, og det bliver under alle omstændigheder i bytte for vores opmærksomhed.

¹ Vincent F. Hendricks, *Vend Verden: Genvind Autonomien i en digital tidsalder* (København: Politikens Forlag, 2020).

I det 21. århundrede er det ikke mikrochips, vindmøller eller solceller, der er det nye sort – kronaktivet er menneskers opmærksomhed. Det forudsagde den amerikanske psykologiprofessor og Nobelpristager i økonomi Herbert Simon (1916-2001) allerede tilbage i 1971:

[I] en informationsrig verden betyder informationsrigdommen en mangel på noget andet; en knaphed af, hvad end det er, informationen forbruger. Det, som informationen forbruger, er ganske oplagt: Den tager opmærksomheden fra sine modtagere.²

Det gør opmærksomhed til en både knap og værdifuld kognitiv ressource. Med denne indsigt lagde Herbert Simon fundamentet for begrebet om *opmærksomhedsøkonomi*, som skulle blive forretningsmodellen bag nogle af verdens største virksomheder og få enorm betydning for dagligdagen og demokratiet i det 21. århundrede.

Som ressource er opmærksomhed en mærkværdig og flygtig størrelse sammenlignet med andre mere håndfaste aktiver såsom aktier, boliger og kontanter. I modsætning til disse aktiver kan opmærksomhed ikke

1. deles pænt og ligeligt ud med én enhed opmærksomhed til hver

² Herbert A. Simon, "Designing Organizations for an Information-rich World," i *Computers, Communication, and the Public Interest*, red. Martin Greenberger (Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1971), 45.

2. kastes op i luften som mønter, så man selv kan gribe opmærksomheden eller lade være
3. samles til bunke
4. sættes i banken med henblik på at bruge eller indløse den senere med eventuelle pålagte renter.

Opmærksomhed er et nulsumsspil, når den bruges. Hvis du bruger opmærksomheden på én ting, bruger du den ikke på en anden, og mennesker multitasker ganske ringe. Tænk blot på begrebet FOMO (eng. *fear of missing out*), som beskriver det fænomen, at brugere har mobiltelefonen i nærheden hele tiden og ofte tjekker diverse platforme for ikke at gå glip af nye beskeder og informationer. Det er en integreret del af sociale platformes forretningsmodel, at brugere bliver mindet om, at de *går glip af noget*, hvis de ikke er på platformen, for eksempel med røde notifikationer. Ligegyldigt hvor længe du hænger i, er der dog stadig aldrig tid og opmærksomhed nok til at få det hele med, men derfor kan du godt blive hængende alligevel – og det er altid godt for de sociale platforme.

Opmærksomhed er ikke kun værdifuld som kognitiv ressource for den, som afgiver opmærksomhed, eller for den, hvis opmærksomhed bliver taget. Der er både værdi i såvel at *tage* som at *modtage* opmærksomhed. Denne del af opmærksomhedsøkonomien er blevet studeret ganske indgående af den østrigske arkitekt og økonom Georg Franck.³

Opmærksomhed er rart at modtage fra andre – som privatperson, publicistisk virksomhed og social platform. At blive lagt mærke til, at blive set og hørt af andre er både nødvendigt for ens selvværd og for enhver form for kommunikation. At

³ Georg Franck, "The Economy of Attention," *Telepolis* 7 December, 1999; Mads Vestergaard, *Digital Totalitarisme* (København: Informations Forlag, 2019).

modtage opmærksomhed kan være et *mål* i sig selv – som det at være kendt og nyde den prestige, der følger med – og det kan være et *middel* til kommerciel, kulturel eller politisk påvirkning. Som Franck beskriver det, lever vi i en social virkelighed, der er at sammenligne med et forfængelighedens bål, der brænder stærkere og større, fordi konkurrencen om opmærksomhed bliver stadigt hårdere.⁴

Opmærksomhed er både valuta og kapital, ifølge Franck. For at fungere som valuta kræver det imidlertid, at den kvalitative og individuelle værdi af at få opmærksomhed kan kvantificeres. Det er som med en 1.000-kroneseddel – dens værdi er ikke bundet til, hvem du får den fra – den er blot 1.000 kroner værd. Opmærksomhed må homogeniseres til kvantitative, målbare, abstrakte og sammenlignelige enheder, for at disse opmærksomhedsenheder i opmærksomhedsøkonomien kan spille samme rolle som penge i den pekuniære økonomi.

At gøre opmærksomhed til tællelige abstrakte enheder er muligt, når den information, der udveksles for opmærksomhed, kanaliseres igennem et *medium*. Når information bliver, hvad Franck betegner *medialiseret information*, og der i øvrigt er udviklet et regnskabssystem, der kvantificerer og måler den opmærksomhed, som investeres i bytte for information, så kan opmærksomhed virke som valuta. Det har medierne for længst allerede udviklet og installeret regnskabsmodeller for. Seertal i tv, læsertal for aviser, engagement på nyhedshistorier i form af delinger mv. og klik på pressens hjemmesider er nogle af de

⁴ Georg Franck, "Vanity Fairs: Competition in the Service of Self-Esteem," *Mind & Matter* 14 nr. 2 (2016).

måleenheder, der indgår i det regnskabssystem, der måler mængden af modtaget opmærksomhed.

Det betyder samtidig, at medieinstitutioner – publicistiske som sociale platforme – udgør en slags investeringsbanker i opmærksomhedsøkonomien. Når massemedierne og sociale platforme tildeler mennesker eller sager fysisk eller virtuel spalteplads, giver de dem en form for opmærksomhedskredit. Medierne får del i den opmærksomhed, som personen eller sagen tiltrækker sig blandt læsere, lyttere og seere. Hvor mennesker eller sager får tid og dermed mulighed for at tiltrække sig opmærksomhed, investerer medierne i personen eller sagen for at få del i dividenden af den opmærksomhed, som personen eller sagen, der er investeret i, tiltrækker sig blandt læsere, lyttere, seere, brugere.⁵

2. Opmærksomhedsøkonomisk forretningsmodel

At tage og modtage opmærksomhed er drivkræfterne i den opmærksomhedsøkonomiske forretningsmodel. Brugere, platforme og diverse udbydere af online-ydelser genererer information, som andre brugere afbrænder deres opmærksomhed på. Denne afbrænding af opmærksomhed giver engagement og anledning til trafik, der igen kaster data om brugerne af sig, og denne data indsamles af sociale platforme og techgiganter, kurateres, analyseres, pakkes og sælges som finmaskede og præcist segmenterede annoncepakker til interesserede annoncører. Det er den simple reklamemodel, som techindustrien har tjent fantasillionerne på. Den hviler i al

⁵ Vincent F. Hendricks, "Opmærksomhedsøkonomien i mediemarkedet," i *Når medierne sætter dagsordenen*, red. Vibeke Borberg et al. (København: Djøf Forlag, 2021).

væsentlighed på at kapitalisere på vores opmærksomhed: Vores adfærd online oversættes til adfærdsdata, der i aggregeret form sælges til virksomheder med henblik på at forudsige forskellige segmenters fremtidige adfærd og kortlægge mulighederne for at påvirke denne.

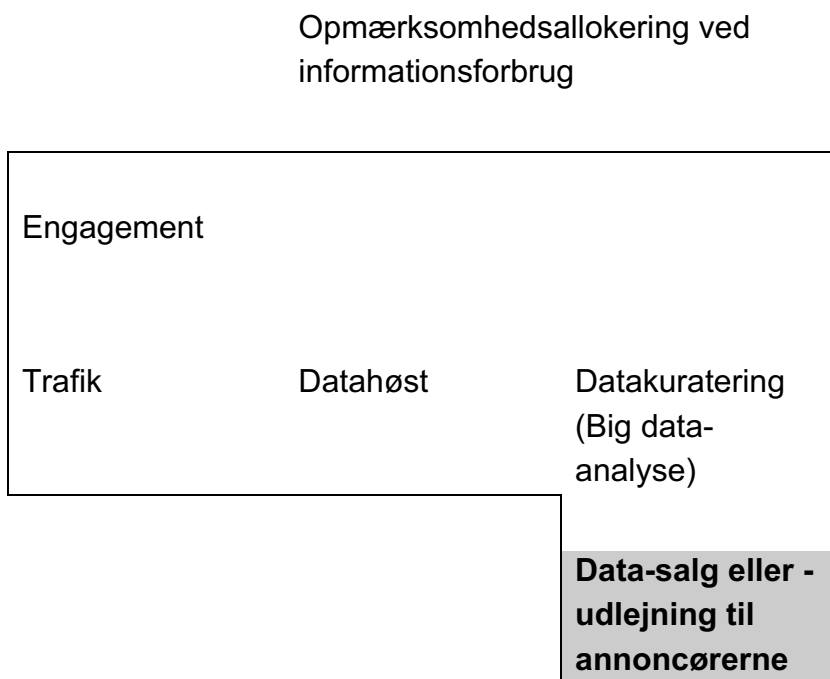
Den er også kendt som den overvågningskapitalistiske forretningsmodel, der kan gengives som i figur 1.⁶ Denne forretningsmodel er en af de meste potente og omsiggribende, menneskeheden nogensinde har opfundet. Hvor den industrielle kapitalisme udnytter naturressourcer som olie, kul, gas og forarbejdning af råvarer, baserer overvågningskapitalisme sig på menneskets kognitive ressourcer. Søgetjenesten Google var den første platform, der tog den overvågningskapitalistiske model i brug, som Zuboff gør opmærksom på. Google havde ellers i 1990'erne erklæret, at de aldrig ville tjene penge på reklame. Men omkring år 2001 – efter økonomien led i kølvandet på dotcom-boblens brist – begyndte Google at skaffe annonce-indtægter gennem platformens enorme indsigt i, og viden om, brugernes adfærdsdata sammenholdt med algoritmebaserede og automatiserede systemer, der effektivt kunne bruges til målrettet reklame til brugerne. Da Google i 2004 fremlagde regnskaber i forbindelse med virksomhedens børsnotering, viste det sig, at Googles indtægter var steget med 3.590 procent fra 2001 til 2004.⁷

De data, som brugerne frivilligt, ufrivilligt, bevidst som ubevidst afleverer til gratis platforme via betaling med opmærksomhed, tjener platformene penge på ved at udleje eller sælge til

⁶ Se Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism* (New York: Profile Books, 2019).

⁷ Shoshana Zuboff, "Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action," *New Labor Forum* (28. Januar, 2019): 10-29.

tredjepart. Vi tror måske, at vi som brugere er kunder, men vi er snarere gjort til selve produktet. Profileringer af brugere og forudsigelser af deres adfærd er ikke kun interessante for ethvert firma, der har noget at sælge, men også interessante for enhver institution, organisation eller stat, der vil påvirke borgernes adfærd, om man vil mindske spredningen af COVID-19 i befolkninger eller har større autokratiske ambitioner som i Kina.

Figur 1. Forretningsmodel for techplatforme.

Datasalget er massivt og imidlertid koncentreret på meget få hænder. Specielt Facebook og Google har over en årrække alene sat sig på over halvdelen af al digital annoncering og

kæmper nu indbyrdes om at sætte sig på så meget som muligt af resten i en art auktionsmæssig konkurrence.⁸

3. Ulige fordeling af opmærksomhed

Opmærksomhed fungerer som tidligere nævnt både som valuta og som en form for kapital. Kapitaldelen består i evnen til at akkumulere og kunne tiltrække sig endnu mere opmærksomhed i fremtiden. Præcis som i pengeøkonomien er denne evne selvforstærkende i opmærksomhedsøkonomien. Stjerner og celebre personer er ikke kun kendt for, hvad de end siger, gør eller producerer. De er ligeledes kendt for at være kendte. Opmærksomhed tiltrækker opmærksomhed, og således kommer opmærksomhed også med rente og renters rente.

Der gør sig et Matthæusprincip gældende i opmærksomhedsøkonomien: Den, der i forvejen er begunstiget, begunstiges mere. Dette blev udtrykt af Jesus flere steder i Matthæus-evangeliet i *Det Nye Testamente*:

Thi enhver, som har, ham skal der gives, og han skal faa Overflod; men den, som ikke har, fra ham skal endog det tages, som han har. (Matt. 25:29)

Selve betegnelsen 'Matthæuseffekten' stammer fra sociologen Robert K. Merton, der i en banebrydende artikel i tidsskriftet *Science* fra 1968, "The Matthew Effect in Science", indstifter den sociopsykologiske grundsætning om, at selv i videnskab gør det

⁸ Daisuke Wakabayashi og Tiffany Hsu, "Behind a Secret Deal Between Google and Facebook," *The New York Times*, 17. Januar, 2021.

sig gældende, at succes avler succes, eller at fordele akkumuleres. Mikroskopisk betyder det, at de mere fremtrædende forskere i en gruppe har tendens til at få mest anerkendelse for gruppens arbejde, uafhængigt af hvor meget arbejde de reelt har udført. Den makroskopiske konsekvens er tilsvarende, at de forskere, vidensinstitutioner og lande, der er synlige og markerer sig kraftigt i den videnskabelige debat, får atter mere opmærksomhed i form af citationer og andre bibliometriske indikatorer. Jo mere man har, jo mere skal man få, og det gør sig ikke blot gældende inden for videnskab, men også i en lang række af livets andre forhold, inklusive opmærksomhedsfordelingen blandt aktører på nettet fra individuelle brugere til techgiganterne.

Matthæuseffekten bygger på et princip om akkumulerede fordele. Når en social agent, hvad enten der er tale om et individ, en gruppe eller en hel nation, opnår blot en lille fordel over andre agenter, vil denne fordel komme med renters rente over tid og blive til en endnu større fordel. Denne kausale mekanisme ligger eksempelvis bag ulighed i indkomstvækst, vækst i korruption, centralisering af magten, hærkning af lagdelingen i socialklasser og en række andre sociale problemer.

Det strukturelle problem består i, at alle sociale agenter fra individer over familier til virksomheder og nationer mestendels forsøger at maksimere deres konkurrencemæssige fordel. Hvis de afholder sig herfra, vil de gradvist gå til grunde givet evolutionens selektionsmekanisme i 'Survival of the fittest.' Det betyder, at den største konkurrencemæssige fordel opnås ved en selvforstærkende feedbackmekanisme, der akkumulerer den i forvejen opnåede fordel til endnu mere fordel. Mere vil have mere, mere får mere ...

Der huserer rutinemæssigt en fortælling om, at eftersom vi på de sociale platforme alle har fået en megafon til offentligheden, så har såvel platformene som internettet generelt en demokratiserende effekt. Muligheden for at få opmærksomhed er dog langtfra ligeligt fordelt blandt brugere online. Givet Herbert Simons indsigt er det interessante ikke, at alle, eller de fleste, har fået en stemme. *Det væsentlige er, om ens stemme bliver hørt.* Det er noget ganske andet.

Med Matthæusprincippet in mente er det ikke overraskende, at opmærksomhed på nettet ikke følger en normalfordeling, men snarere er som højde, drøjde og begavelse, hvor størstedelen af brugerne ligger i det store brede midterfelt bortset fra de få, der ligger helt ude i enderne og enten har rigtig meget eller ingen opmærksomhed. Opmærksomhed på nettet er potenslovsfordelt.⁹ Få aktører får meget opmærksomhed og får typisk mere og mere, og så er der alle andre, der ligger mere eller mindre langt ude i halen af denne potenslovsfordeling. Ifølge Brandwatch 2023 er disse de fem største profiler på Instagram målt på antal følgere:¹⁰

- Instagram (@instagram) — 651 millioner følgere.
- Cristiano Ronaldo (@cristiano) — 600 millioner følgere.
- Lionel Messi (@leomessi) — 482 millioner følgere.
- Selena Gomez (@selenagomez) — 427 millioner følgere.
- Kylie Jenner (@kyliejenner) — 398 millioner følgere.

Makroskopisk henregnes langt størstedelen af al trafik på nettet at ligge hos fem-otte store aktører, lidt afhængigt af hvordan

⁹ James G. Webster, *The Marketplace of Attention* (Cambridge: The MIT Press, 2014).

¹⁰ Michaela Vogt, "The Top 20 Most Followed Instagram Accounts," *Brandwatch* 29. Juni, 2023.

konglomeraterne opgøres: Facebook, Google, YouTube, Amazon, Apple, Microsoft etc. sidder på det meste af trafikken.¹¹ Og de, der i forvejen er store, bliver endnu større: Facebook erhvervede sig Instagram og WhatsApp, Google opkøbte YouTube, og for få år siden erhvervede Jeff Bezos, der startede og ejer størstedelen af Amazon.com, sig et produkt i porteføljen, der er noget usædvanligt, i forhold til hvad han i øvrigt gør sig i. Amazon.com er bedst kendt for at sælge bånd, bøger og bildele, men Bezos købte en af de mest velrenommerede aviser i verden – *The Washington Post* – med journalister, blækhuse, gåsefjer og andet løsøre.

Således er det potentielt også både nyheds- og politiske produkter, der sælges. Det havde den daværende amerikanske præsident, Donald J. Trump, på et tidspunkt regnet ud, da han i 2018 endnu engang blev fortørnet på *The Washington Post* over noget, avisen havde skrevet om ham. Men i stedet for at angribe avisen direkte beskyldte Trump på Twitter Amazon for at udøve konkurrenceforvridende virksomhed i forhold til United States Postal Services, der begge udbringer pakker i USA. Børsdagen efter tweetet mistede Amazon 60 milliarder dollars i aktieværdi.¹² Det synes som en indirekte, men yderst effektiv måde at ramme *The Washington Post* på i en politisk sag ved at skade Amazon økonomisk.

Historien siger under alle omstændigheder noget om kompleksiteten af det informationsbårne økosystem, alle fra sociale platforme til den etablerede presse er nedsunket i. Der kommer mere endnu. Adskillige sociale platforme og tech-

¹¹ Nilay Patel, "Tech companies are 'too big, and we've allowed them to exercise monopoly power,' says House Antitrust chairman David Cicilline," *The Verge*, 23. januar, 2020.

¹² Johan Wagner, "Trump levels false attacks against The Post and Amazon in a pair of tweets," *The Washington Post*, 23. juli, 2018.

virksomheder barsler med nye informationsbårne produkter: alt fra nyheder over film og spil til valutaer. Der kommer flere produkter, markedsandelene bliver større, men de kommer på færre hænder.

Den strukturelle mekanisme i opmærksomhedsøkonomiens Matthæusprincip kan imidlertid have ganske uhensigtsmæssige slagsider i denne sammenhæng. Antag, at al social interaktion kynisk kan indkoges til maksimeringen af konkurrencemæssige fordele enten direkte ved eksempelvis magtudøvelse eller indirekte ved at styrke feedback-loopet. Har man eksempelvis først fået taget om den udøvende magt, er der ikke langt til den dømmende, og så kan man hurtigt herfra erobre den lovgivende magt, og så er der ikke langt til magtfuldkommenhed. Hvis det imidlertid viser sig, at der er forsinkede ugunstige efter- eller bivirkninger i form af eksempelvis stigende korruption, vil også disse blive forstærket i loopet, efterhånden som systemet selv-korrigerer, indtil det hele kollapser.

Bæredygtighedsproblemet er en bivirkning af menneskets ambition om at maksimere dets konkurrencefordel. For bæredygtighed består i al væsentlighed i evnen til at oppebære en bestemt adfærd i det uendelige, hvad enten det drejer sig om miljø, økonomi eller sociale forhold. Bæredygtighedsproblemet bliver en uhensigtsmæssig sideeffekt af det konstante forsøg på at maksimere ens konkurrencefordel, når det gælder politik, økonomi, klima, ulighed, sociale forhold eller for den sags skyld kultur og kagedeling, fordi det givet de selvforstærkende effekter kan ende i et ræs mod bunden frem for toppen.

Amerikanske Tristan Harris er medstifter af Center for Humane Technology i Washington D.C. og tidligere såkaldt designetiker hos Google. Han kalder opmærksomheds-

økonomiens forretningsmodel for et kapløb mod bunden af hjernestammen:

Det er ikke, fordi folk er onde eller har onde intentioner. Det er, fordi det handler om at få opmærksomhed for enhver pris. Og problemet er, at det bliver dette ræs mod bunden af hjernestammen, hvor, hvis jeg går lavere ned på hjernestammen for at få dig, du ved, ved at bruge mit produkt, vinder jeg.¹³

Kampen om opmærksomhed er ulige. På den ene side af skærmen er brugerne. På den anden side af skærmen er techplatformes mere eller mindre skjulte adfærdsdesign, udviklet af tusindvis af programmører og psykologer for at fange og fastholde brugernes opmærksomhed. "Teknologier styrer, hvad milliarder af mennesker ser hver eneste dag. Teknologier spiller skak med din hjerne, og du taber," mener Harris.¹⁴ Han er en af hovedkilderne i Jeff Orlowskis populære Netflix-dokumentar *The Social Dilemma* fra 2020, hvor afhoppere fra blandt andre Google, YouTube, Facebook, Twitter og Instagram fortæller om, hvordan platformenes design kan påvirke menneskers adfærd såvel som demokratiet.

I april 2021 vidnede Tristan Harris foran den amerikanske kongres under senatshøringen "Algorithms and Amplification"

¹³ Anderson Cooper, "What is brain hacking? Tech insiders on why you should care," *60 Minutes*, 09. April, 2017.

¹⁴ Camilla Mehlsen, *Homo Futura. 7 kompetencer til en bedre fremtid* (Frederikshavn: Dafolo, 2020), 5.

om, hvordan algoritmer kan udbrede indhold online og dermed medvirke til at forstærke holdninger i den offentlige debat. Her gjorde Harris det klart, at sociale medieplatformes negative påvirkning af brugerne ikke blot handler om, hvorvidt sociale platforme tillader eller fjerner misinformation, skadeligt indhold eller kontroversielle profiler. Den negative påvirkning handler i bund og grund om selve den opmærksomhedsøkonomiske forretningsmodel:

Det handler ikke om, hvorvidt de filtrerer dårligt indhold fra, det handler i virkeligheden om, hvorvidt hele forretningsmodellen med at holde på folks opmærksomhed er en god måde at organisere samfundet på.¹⁵

I en opmærksomhedsøkonomi kan det blive et ræs mod bunden for sociale platforme og deres brugere. Hvis den konkurrence-mæssige fordel bliver et spørgsmål om at maksimere mængden af opmærksomhed, der kan tages eller modtages, bliver det primære anliggende selve spekulatjonen i, hvilken information brugerne er villige til at bruge deres frugale opmærksomhed på. Det kan igen betyde, at man som informationsudbyder kan blive fristet til at lade hånt om kvaliteten af informationen, bare den kan konsumeres.

¹⁵ Subcommittee on Privacy, Technology, and the Law, "Algorithms and Amplification: How Social Media Platforms' Design Choices Shape Our Discourse and Our Minds," 27. April, 2021.

4. Gode og dårlige informationsprodukter

Situationen i opmærksomhedsøkonomien på informations-markedet kan sammenlignes med situationen i 2000'erne på finansmarkederne.¹⁶ Den amerikanske nationalbankdirektør i årene 1987-2006, Alan Greenspan, var på det tidspunkt en varm fortaler for det, den ungarsk-amerikanske forretningsmand George Soros kaldte for *markedsfundamentalisme*: Det frie og stort set ikke-regulerede finansielle marked giver de bedste vilkår for vækst, velstand og finansiell innovation og vil således spille en afgørende rolle i løsningen af samfundsmæssige og økonomiske udfordringer. Der er tre teser i denne forestilling:

- (1) Aktører på dette frie marked er selv-interessererede og nytte-maksimerende.
- (2) Vækst kan måles i BNP.
- (3) Staten er til for at stimulere (1) og (2).

Hertil skal lægges forestillingen om, at ethvert *laissez faire*-marked fyldt med selvinteressererede og nyttemaksimerende individer som virksomheder er *efficiente* markeder, i den forstand at for så vidt et produkt eller en ydelse var værdisat og handlet for højt, vil markedet hastigt korrigere sig selv givet likviditeten på markedet. Denne selvregulerende effekt vil før eller siden føre til en ligevægtstilstand i udbud møder efterspørgsel, i hvilken kun de sunde og raske produkter, firmaer og ydelser ville overleve, og de dårlige ville gå til grunde i den hårde konkurrence. Således vil frie markeder ene og alene udgøre de nærmest perfekte og

¹⁶ Vincent F. Hendricks, "Attention Economics and Fake News / The ceremonial lecture at The Annual Commemoration 2017 given by professor Vincent F. Hendricks," *HippoReads / Universitetsavisen*, 17. November, 2017.

retfærdige betingelser for vækst og velstand, eftersom kun gode produkter efterspørges, uden bobleformationer og anden finansiell vederstyggelighed.¹⁷

Da finanskrisen ramte i 2007-2008, måtte Alan Greenspan ganske chokeret indrømme, at deregulering og markeds-fundamentalisme ikke kunne indfri forventningerne:

Jeg begik en fejl i at antage, at organisationers selvinteresser, herunder banker og andres, var sådan, at de ville være de bedste til at beskytte deres egne aktionærer og egenkapital i firmaerne.¹⁸

Noget af den elendige egenkapital på det tidspunkt, der på ingen måde beskyttede den finansielle sektor, aktionærer, banker, pensionsselskaber og kapitalfonde, men viste sig at have en hovedrolle i den finansielle nedsmeltning, var *subprime*-forretningen. Dårlig sikret gæld, det vil sige gæld af dårlig kvalitet uden reel sikkerhed – derfor *subprime* – købes op, pakkes, syndikeres, og så lader man de store kapitalspillere sælge og spekulere i disse fantasifulde, men ganske risikofyldte finansielle produkter. Da man sidenhen åbnede op for at se på egenkapitalen og gøre status over, hvad man egentlig havde på hylderne, blev det klart, at det ikke så så godt ud. Der, hvor man troede, der var guld og glæde, var der blot dårlig sikret gæld, som man ville få overordentligt svært ved at kradse ind. Så er

¹⁷ Harold L. Vogel, *Financial Markets: Bubbles and Crashes* (New York: Cambridge University Press, 2009).

¹⁸ Alan Beattie og James Politi, "'I made a mistake,' admits Greenspan," *Financial Times*, 23. Oktober, 2008, <https://www.ft.com/content/aee9e3a2-a11f-11dd-82fd-000077b07658>

gæld pludselig ikke meget værd, tværtimod – illusionen brast sammen med markederne. På 2000'ernes liberaliserede og deregulerede markeder levede disse finansielle produkter ikke desto mindre udmærket ... om ikke andet så for en tid.

Der har indtil videre været en tilsvarende forestilling om markedsfundamentalisme på informationsmarkedet:

Aktører i det frie informationsmarked er selv-interessererede og nytte-maksimerende.

Vækst kan måles i (opmærksomhedsallokering og) datahøst.

Techplatforme er til for at stimulere (1) og (2).

En række ganske forskelligartede aktører, store som små, tilvejebringer på informationsmarkedet en buket af informationsprodukter af forskellig kvalitet. Markedet byder ind på disse informationsprodukter, betaler med opmærksomhed, der igen giver engagement, trafik, data ... og resten af forretningsmodellen er efterhånden velkendt. Men blot fordi markedet er likvidt, og der handles ganske meget information i bytte for opmærksomhed, betyder det desværre heller ikke her, lige så lidt som det gjorde på det finansielle *laissez faire*-marked, at informationsmarkedet er efficient forstået sådan, at de gode informationsprodukter vil overleve og de dårlige gå til grunde i den hårde konkurrence om opmærksomhed. Der findes et marked for information af ringe, og til tider overordentlig ringe, kvalitet, der ikke desto mindre er i stand til at suge massive

mængder af opmærksomhed til sig, uafhængigt af om informationen er sand eller falsk. For det, der er sandt, går ikke nødvendigvis viralt – og det, der går viralt, er ikke nødvendigvis sandt.

I sammenligning med ringe finansielle produkter som subprimelån kan giftige informationsprodukter anses som dårlig sikret og upålideligt tilvejebragt information. Det er information, der pakker sandt med falsk og bullshit, stimulerer uunderbyggede rygter, konsoliderer konspirationer, fordrejer og fortier. Og det hele bliver spektakulært indpakket i lyd og billede, der tiltrækker betragtelige mængder af opmærksomhed, uafhængigt af om produkterne med hensyn til evidens, kilder og korrekthed kan stå distancen. Bare det trender, er det sandt ...

5. Information, der virker og vrider

Som en del af de evolutionært udviklede kognitive bias betjener vi os ofte af hurtige estimer og umiddelbare vurderinger, betegnet *heuristikker*, altså kognitive genveje, i vores forsøg på at stadfæste, hvad der er sandt og falsk. Langt de fleste informationer i vores hverdag er umiddelbart sande: Dér er en cyklist, jeg skal undvige, for jeg kan se, at han ikke har set mig. Eller: Jeg kan se, at afdelingen for mælkeprodukter i supermarkedet ligger lige nede ad gangen og til venstre. Hvis ikke disse umiddelbare observationer var sande, ville det være overordentlig svært at bevæge sig rundt i gadebilledet endsige sikre sig sødmælk til sine cornflakes.

Vi råder altså over andre genveje, der tilskynder til, at information finder vej til den menneskelige bevidsthed. Disse heuristikker er ofte meget effektive og ganske pålidelige i jagten

på det korrekte svar.¹⁹ De kan imidlertid også lede os på afveje og hen imod misinformation, bullshit og fingerede nyheder. Måderne, hvorpå de sociale platforme sorterer og promoverer information med vores vedvarende engagement for øje, gør det ikke lettere for os at navigere med de kognitive genveje.

Information af ringe kvalitet har det nemlig med at finde vej til vores bevidsthed, idet vores kognitive heuristikker reagerer på information med bestemte træk:

- **Information, der er ny.** Nyhedsværdi og hype har den fordel i opmærksomhedsøkonomien, at de spredte sig hurtigere og dybere end bedaget information, idet den kan informere vores øvrige overbevisninger, ændre vores adfærd og forstærke vores evne til at forudsige.²⁰ Et tiårigt studie af brugeres adfærd på Twitter viser, at flere tegn på overraskelse – som en indikation på, at informationen er ny – er at spore i menneskers reaktion på falske nyhedshistorier end på de sandfærdige af slagsen.²¹ Techplatforme har det med at stimulere den nye og friske information opmærksomhedsøkonomisk ved at lægge den øverst i vores nyhedsfeeds og søgeresultater. Ny information bliver samtidig mere tillokkende i usikre tider, hvilket også er blevet tydeligt under coronakrisen. Mens forskere arbejdede intenst på at finde en vaccine, var der mange opmærksomhedssugende bud på alternative

¹⁹ Daniel Kahneman, *Thinking, fast and slow* (London: Allen Lane, 2011).

²⁰ Sinan Aral, *The Hype Machine: How Social Media Disrupts Our Elections, Our Economy, and Our Health — And How We Must Adapt* (Cambridge: MIT Press, 2020).

²¹ Soroush Vosoughi, Deb Roy og Sinan Aral, "The Spread of True and False News Online," *Science*, vol. 359, nr. 6380 (2018): 1146-1151.

metoder fra hvidløgskure over vitaminprodukter til hydroklorokinindtag som middel mod pandemien.²²

- **Information, der støtter vores eksisterende overbevisninger.** Vi mennesker har en tendens til at acceptere information, der passer med det, vi i forvejen mener. Årsagen er formentlig, at vi opfatter den som sikker, og at den således ikke kræver så megen efterfølgende undersøgelse af os. Imidlertid forveksler vi let kendsgerninger med holdninger. For den information, der støtter ens forudfattede meninger, er jo 'derude på nettet' og bliver kun støttet af sociale platformes algoritmiske kuratering.²³
- **Information, der gentages.** Selv den mest afsindige idé eller teori har det med at fremstå mindre vanvittig, jo mere den repeteres. Det er en tendens, forskerne kalder den *illusoriske sandhedseffekt*, og den er ganske robust dokumenteret.²⁴ Genopslag på Facebook eller retweets på Twitter er informationsgentagelse *par excellence*. Da forhenværende præsident Donald J. Trump den 27. juli 2020 tweetede et link til en video, hvor en læge uvederhæftigt bekendtgjorde, at hydroklorokin kan kurere COVID-19, eksploderede antallet af tilsvarende tweets med over én million alene dagen efter.²⁵

²² Elyse Samuels og Meg Kelly, "How false hope spread about hydroxychloroquine to treat covid-19 — and the consequences that followed," *Washington Post*, 13. April, 2020.

²³ Nadia M. Brashier og Elizabeth J. Marsh, "Judging Truth," *Annual Review of Psychology* 71, nr. 1 (2020): 499-515.

²⁴ Christian Unkelbach, Alex Koch, Rita R. Silva og Teresa Garcia-Marques, "Truth by Repetition: Explanations and Implications," *Current Directions in Psychological Science* 28 nr. 3 (2019): 247-253.

²⁵ Tim K. Mackey, Vidya Purushothaman, Michael Haupt, Matthew C. Nali og Jiawei Li, "Application of unsupervised machine learning to identify and characterise hydroxychloroquine misinformation on Twitter," *The Lancet*, 01. Februar, 2021

[https://www.thelancet.com/journals/landig/article/PIIS2589-7500\(20\)30318-6/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/landig/article/PIIS2589-7500(20)30318-6/fulltext)

- **Information, der vækker følelser.** Vrede, angst, forargelse og afsky fanger brugeres opmærksomhed. I en analyse af 126.000 tilfælde af rygtedannelse blev det klart, at falske rygter har større sandsynlighed for at sprede afsky end sandfærdig information.²⁶ Falske nyheder har det med at være chokerende, overraskende, vredesantændende, og kombineret med eventuel nyhedsværdi spredes de hurtigere og bredere end sandfærdige nyheder.²⁷ Alene et følelsesladet sprog kan forstærke spredningen af beskeder på sociale platforme med op mod 20 procent for hvert følelsesvækkende ord anvendt.²⁸ Hvis mennesker henholder sig til deres udsving på følelsesbarometeret, når de skal vurdere nyhedshistoriers sandfærdighed, er der derudover dokumenteret en større sandsynlighed for, at de bliver duperet af fake news og misinformation.²⁹

Givet den måde, vores kognitive heuristikker fungerer på, kan det således ikke overraske, at vi giver nogle historier uforholdsmæssig megen opmærksomhed, også selvom de er falske – og det kan der være meget engagement i, men ikke meget sandhed.

Amerikanske Jonah Berger, professor i marketing på The Wharton School, har ved hjælp af viralitetsanalyse af tusinder af nyhedsartikler og hundredvis af brands formuleret en generel

²⁶ Vosoughi et al., "The Spread of True and False News Online."

²⁷ Ritzau, "Rettelser på Twitter fører til mere falsk information," *MediaWatch*, 30. maj, 2021.

²⁸ William J. Brady, Julian A. Wills, John T. Jost, Joshua A. Tucker og Jay J. van Bavel, "Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks," *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114, nr. 28 (Juli, 2017): 7113-7118.

²⁹ Cameron Martel, Gordon Pennycook og David G. Rand, "Reliance on emotion promotes belief in fake news," *Cognitive Research: Principles and Implications* 5, nr. 47 (2020).

opskrift på historiers viralitet på nettet. Modellen kan gengives i seks principper: **S.T.E.P.P.S.**³⁰

- **Social Currency** (social kapital): Historien skal få folk, der kender til den eller deler den, til at virke vigtige på en måde, der giver social status, anseelse eller respekt.
- **Triggers** (association): Historien skal få os til at associere fra et fænomen til et andet, såsom når ordet 'leverpostej' får os til at tænke på 'rødbeder', 'ristede løg' eller 'bacon', eller når #metoo leder tanken hen på Harvey Weinsteins skandaløse opførsel, der igangsatte bevægelsen først i USA og sidenhen verden over, mens #icantbreathe leder tanken hen på George Floyds tragiske død under en politiarrestation, der satte yderligere gang i #BlackLivesMatter.
- **Emotion** (følelse): Historien skal vække følelser, uanset om de er positive eller negative.
- **Public** (almen interesse): Historien skal vække interesse for den brede offentlige samtale og knytte sig til fælles viden og fælles fortællinger.
- **Practical Value** (praktisk værdi): Historien skal have en umiddelbar praktisk værdi i forhold til for eksempel at købe noget, spise eller opleve noget eller mene noget. Det kan være gode råd eller anbefalinger.
- **Stories** (fortællinger): Historien skal være en god fortælling, let at gengive og med en simpel dramaturgisk struktur.

Blandt disse seks principper er *sandhed* alarmerende fraværende. Mens sandhed ikke spiller en rolle for viralitet, er det anderledes med følelser. Berger har sammen med kolleger

³⁰ Jonah Berger, *Contagious* (New York: Simon & Schuster, 2013).

præcist fundet frem til, at nyhedshistorier, der ansporer til positive følelser som fascination og ærefrygt, deles mere end negative historier med deprimerende eller ulykkeligt indhold.³¹ På omtrent samme niveau som fascinations- og ærefrygtshistorierne i viralitetshierarkiet ligger en håndfuld andre såkaldte *aktivitets-mobiliserende følelser*, nemlig *vrede, frygt, forargelse og harme*, der animerer den enkelte til at handle, dele eller kommentere. De har en social transmissionsgrad, der er stort set identisk med fascinations- og ærefrygtshistoriernes.

Hvis du i et anfald af glæde skriver ud på nettet: "Jeg er så glad i dag", er der næppe mange, der gider dele det — og det er kun familien og de nære venner, der hilser det velkommen med et "Skønt!" Glæde eller lyksalighed er ikke aktivitetsmobiliserende følelser; det er blot en tilstand, du selv kan befinde dig i, og den animerer ikke andre til at gøre noget. Omvendt er det, hvis du eksempelvis skriver "Østergaards exit skyldes De Radikales uhæderlige hijacking af #MeToo-bevægelsen,"³² eller som en Facebookbruger resumerede fra sit feed: "Lotte Rod er en led, hævngherrig kælling og Sofie Carsten Nielsen en manipulerende, opportunistisk ditto." Det gider folk godt at reagere på ved at dele, kommentere eller på anden vis forholde sig til, for *vrede* er lige så vel som *angst*, *harme* og *forargelse* følelser, der animerer os til at udmelde vores mening og måske ligefrem handle, afhængigt af hvad der på spil. Også videnskabsfolk er blevet udsat for sådan en *vrede*. De har fået miskrediteret deres forskning og deres person i en offentlighed, hvor alle har en

³¹ Jonah Berger og Katherine L. Milkman, "What Makes Online Content Viral?" *Journal of Marketing Research* 49, nr. 2 (2012): 192–205.

³² Khaterah Parwani, "Østergaards exit skyldes De Radikales uhæderlige hijacking af #MeToo-bevægelsen," *Information*, 13. oktober, 2020.

stemme, men alle ikke bliver hørt lige meget. I opmærksomhedsøkonomien er alle lige, men nogen mere lige end andre, for at citere George Orwells *Animal Farm*, og videnskabens aktører, metoder og resultater har ikke nødvendigvis længere en autoritet givet den videnskabelige metode og *modus operandi*. Forskning og videnskab kan i opmærksomhedsøkonomien ikke alene forlade sig på *logos* og *etos*, men skal ligeledes være opmærksom på, at der spekuleres massivt i *patos* for engagementet, der ikke behøver at have meget at gøre med kvaliteten af den information, der sættes i cirkulation.

6. Fra informationspåvirkning til adfærdsændring

At informationspåvirkning kan give anledning til adfærdsændring, hersker der næppe tvivl om, men helt præcist hvor meget, hvordan og hvorledes er stadig til dels videnskabeligt underbelyst. Det hænger blandt andet sammen med, at der er så mange bevægelige dele (motiv, bias, social påvirkning, kontekst etc.), som kan udgøre hele eller dele af en forklaring på en adfærdsændring, der ikke nødvendigvis kan isoleres til informationspåvirkning i form af (mis)information, bullshit eller fake news alene.

Et studie publiceret medio 2021 i det velanskrevne tidsskrift *Computers in Human Behavior* synes imidlertid at indikere, at blot fem minutters eksponering over for fingeret information kan påvirke en persons adfærd ubevidst. 233 studerende på et fransk universitet i alderen 17-21 deltog i et eksperiment, der skulle afgøre, om læsningen af en fingeret nyhedshistorie ville påvirke deres adfærd ubevidst. Som mål for selve den ubevidste adfærd skulle de studerende fuldføre en kognitiv og motorisk test, der kaldes FTT – ‘Finger Tapping Test’,

hvor forsøgspersoner gentagne gange og så hurtigt som muligt skal trykke på en keyboard-tast. Indledningsvist blev samtlige 233 studerende bedt om at gennemføre FTT-testen med henblik på at fastslå deres maksimumshastighed i tryk (MTS – 'Maximum Tapping Speed'). Herefter blev de vilkårligt inddelt i tre grupper: én gruppe, der læste en positiv fabrikeret nyhedshistorie om, at et højt MTS er et træk ved mennesker, der har succes; en anden gruppe læste en negativ fabrikeret nyhedshistorie om, at MTS er forbundet med afvigende og brutal adfærd. Den tredje gruppe, kontrolgruppen, læste en tekst, der slet ikke nævnte MTS.

De studerende brugte tastaturet forskelligt, alt efter hvilken fabrikeret nyhedshistorie de var blevet eksponeret for. De studerende, der havde læst den positive fabrikerede historie, udviste en forøgelse i deres MTS på lidt over fem procent (også når der er korrigeret for træningseffekter), mens gruppen, der havde læst den negative fabrikerede historie, havde en mindre forøgelse i deres MTS på omkring 1,5 procent, hvilket ikke er statistisk signifikant i forhold til kontrolgruppen. Samtidig lod det til, at forsøgspersonerne var ganske uvidende om, at nyhedshistorierne skulle have påvirket deres adfærd.

Den gennemsnitlige eksponeringstid over for de pågældende nyhedsbidder var under fem minutter, hvilket ifølge studiet synes at foreslå, at blot en ganske begrænset eksponeringsgrad over for fingeret information umærkeligt og skjult kan være adfærdsmodificerende.

Selvom dette kun er et laboratorieforsøg, så ville en misinformationskampagne i storskala kunne have en mindst lige så effektiv indvirkning på vælgerne. Den kunne have vendt marginen for majoritetsstemmeresultatet ('the popular vote') ved mindst to amerikanske præsidentvalg: I 2016 var marginen for

‘the popular vote’ 2,09 procent, mens den i 2012 var 3,86 procent.³³ Det kan synes som forsvindende lidt, men få stemmer kan til tider flytte valg. Tænk på præsidentvalget i 2000, hvor republikaneren George W. Bush blev præsident efter en omtælling af stemmerne i svingstaten Florida, som Bush vandt med en margin på 537 stemmer (svarende til 0,009 procent af de cirka seks millioner afgivne stemmer i Florida).

7. Videnskab i informationsmarkedet

Ikke engang videnskabelig sandhed sælger sig selv, og slet ikke på et informationsmarked styret af en opmærksomheds-økonomi.³⁴ Mark Twain sagde engang ganske profetisk om verden af i går -- og verden af i dag: ”En løgn kan fare halvejs rundt om Jorden, mens sandheden stadig er ved at tage sko på.” Det er ikke så mærkeligt, at mange store NGO’er fra World Economic Forum over OECD til FN efterhånden længe har advaret om, at misinformation nu skal regnes blandt de globale udfordringer på linje med klima, migration, flygtninge og ulighed. Sandheden er desværre den, at sandheden ikke kun er langsom, den er heller ikke altid synderlig fordelagtig, hverken på informationsmarkedet eller for den sags skyld som mere eller mindre politisk produkt.

Ofte har man, i filosofien, henholdt sig til, hvad der betegnes *propositional* sandhed. Det eneste, der kan være sandt eller falsk, er udsagn (eller *propositioner*, heraf udtrykket *propositional* sandhed). Sætningen ”WhatsApp har 1,9 milliarder brugere,” vil være sand for så vidt det kan afgøres med en

³³ Zach Bastick, “Would you notice if fake news changed your behavior? An experiment on the unconscious effects of disinformation,” *Computers in Human Behavior* 116 (Marts, 2021).

³⁴ Vincent F. Hendricks og Camilla Mehlsen, *The Ministry of Truth: BigTech’s Influence on Facts, Fictions and Feelings* (New York: Springer Nature, 2022).

passende pålidelig metode, at der faktisk er 1,9 milliarder brugere af den pågældende app. Udsagn er sande eller falske betinget af, om de korresponderer med i verden bestående forhold eller ej – det vil sige sagforhold. Det kan være mere eller mindre svært at afgøre. Deklarative udsagn, der udtaler sig om sagforhold, a la ”Du sidder netop og læser denne artikel” er som oftest lettere at afgøre sandhedsværdien af end udsagn, som eksempelvis har en mere normativ karakter: ”Man bør ikke kunne købe sig til politisk indflydelse via reklamer på sociale medier.” Hvorvidt dette udsagn er sandt eller falsk vil være betinget af, om der findes en objektiv moralsk virkelighed relativ til hvilken, dette udsagn korresponderer. Der er i filosofien langt fra enighed om, hvorvidt en sådan objektiv moralsk virkelighed eksisterer.

Som tingene står – og med Mark Twain in mente – er det, begrædeligt nok, heller ikke så væsentligt, om de udsagn, der cirkulerer i offentligheden, er sande eller falske i propositionel forstand. Hvad der er centralt, er hvorvidt de vinder tilslutning og for hvem. I så fald træder den *narrative sandhed* i forgrunden og den propositionelle sandhed i baggrunden eller suspenderes helt. Udsagnet ”Da Lars Løkke engang var til vælgermøde på en skole, stjal han en slikkepind fra en lille dreng” er falsk i propositionel forstand, men det er en god fortælling — et godt narrativ — der kan tiltrække sig megen opmærksomhed, sætte dagsorden, propagandere, være fordelagtig i politisk marketing, være det, som folk diskuterer, forholder sig til og eventuelt vinder udbredt tilslutning. Alt dette uafhængig af om den propositionelle sandhed kan følge med. Når den narrative sandhed får et kraftigt overtag, så bliver det mere interessant, hvem man er på hold med om bestemte fortællinger, og hvem man så samtidig er imod. Det puster til postfaktuelle tilstande i demokratiet, hvor

kendsgerninger bliver af mindre betydning for politisk overvejelse, beslutning og handling, men tilhørsforholdet til bestemte fortællinger, sande, falske og alt derindimellem, bliver det afgørende. Det kan igen give anledning til svær polarisering hos politikere, vælgerbefolkning og medierne. Specielt i USA har såvel politikere og vælgere som medier på det seneste og ganske rutinemæssigt anklaget hinanden for mangt og meget, der egentlig ikke er hverken sandt eller falsk, men nærmere opportunt eller inopportunt for det politiske projekt, man nu engang bekender sig til.

Uden deklarative sætninger, kendsgerninger, sagforhold, videnskabelig metodologi og pålidelige forskningsmetoder bliver det imidlertid svært at bedrive evidensbåren politik fra indførelse af akutpakker i sundhedsvæsnet til håndtering af globale udfordringer. Som astrofysiker og professor i offentlighedens forståelse for naturvidenskab og teknologi ved Niels Bohr Instituttet, Anja C. Andersen, proklamerede efter et program på DR, "Ellen Imellem", der excellerede i forfejlet mediegenereret fortælletrang og vidensundergravende virksomhed som misvisende underholdning: "Viden er f***** ikke et synspunkt." Det endte med at blive et budskab, der gik viralt under #videnerfandemeikkeetsynspunkt, og igangsatte en offentlig diskussion om videnskabens samfunds bærende rolle og videnskabens sociale ansvarlighed. Denne offentlige diskussion foregik/foregår i såvel den etablerede presse som på sociale platforme, i podcasts, som memes og hashtags. Også videnskaben er aktør i opmærksomhedsøkonomien nu. Det betyder ikke, at den skal give køb på sandhed og den videnskabelige metodologi som de fornemmeste aktiver, men det betyder, at også videnskabelige informationsprodukter kræver

indpakning, der gør dem salgbare på informationsmarkedet. Videnskabelige institutioner er således også mediehuse nu, der opererer ud fra såvel det videnskabelige *etos* som de publicistiske principper for lødig journalistik og vidensformidling. At engagere sig i den offentlige debat som videnskabsudøver eller -protagonist, er nu også at engagere sig som en reguleret opmærksomhedsinvestor, der er oppe imod investorer, der kun svarer tilbage til eget *etos*, hvis de overhovedet har noget. Som videnskabsperson må man aldrig gå på kompromis med det videnskabelige logos og *etos*, men må gerne spekulere i patos, så sandheden får den chance den altid har fortjent. Sådan ligger landet for videnskab og engagement i informationstidsalderens opmærksomhedsøkonomi.

Henvisninger

Aral, Sinan. *The Hype Machine: How Social Media Disrupts Our Elections, Our Economy, and Our Health — And How We Must Adapt*. Cambridge: MIT Press, 2020.

Bastick, Zack. "Would you notice if fake news changed your behavior? An experiment on the unconscious effects of disinformation." *Computers in Human Behavior* 116 (marts, 2021).

Beattie, Alan, og James Politi. "‘I made a mistake,’ admits Greenspan." *Financial Times*, 23. Oktober, 2008.

<https://www.ft.com/content/aee9e3a2-a11f-11dd-82fd-000077b07658>

Berger, Jonah. *Contagious*. New York: Simon & Schuster, 2013.

Berger, Jonah, og Katherine L. Milkman. "What Makes Online Content Viral?" *Journal of Marketing Research* 49, nr. 2 (2012): 192–205

Brady, William J., Julian A. Wills, John T. Jost, Joshua A. Tucker, og Jay J. van Bavel. "Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 114, nr. 28 (July 2017): 713-731.

Brashier, Nadia M., og Elizabeth J. Marsh. "Judging Truth." *Annual Review of Psychology* 71, nr. 1 (2020): 499-515.

Cooper, Anderson. "What is brain hacking? Tech insiders on why you should care." *60 Minutes*, 09. April, 2017, <https://www.cbsnews.com/news/brain-hacking-tech-insiders-60-minutes/>

Franck, Georg. "Vanity Fairs: Competition in the Service of Self-Esteem." *Mind & Matter* 14 nr. 2, (2016): 155–165.

Franck, Georg. "The Economy of Attention." *Telepolis* 7 December, 1999.

Hendricks, Vincent F. "Attention Economics and Fake News / The ceremonial lecture at The Annual Commemoration 2017 given by professor Vincent F. Hendricks." *HippoReads / Universitetsavisen*, 17. November, 2017.

Hendricks, Vincent F. *Vend Verden: Genvind Autonomien i en digital tidsalder*. København: Politikens Forlag, 2020.

Hendricks, Vincent F. "Opmærksomhedsøkonomien i mediemarkedet." I *Når medierne sætter dagsordenen*, redigeret af Vibeke Borberg et al., 323-342. København: Djøf Forlag, 2021.

Hendricks, Vincent F., og Camilla Mehlsen. *The Ministry of Truth: BigTech's Influence on Facts, Fictions and Feelings*. New York: Springer Nature, 2022.

Kahneman, Daniel. *Thinking, fast and slow*. London: Allen Lane, 2011.

Mackey, Tim K., Vidya Purushothaman, Michael Haupt, Matthew C. Nali og Jiawei Li. "Application of unsupervised machine learning to identify and characterise hydroxychloroquine misinformation on Twitter." *The Lancet*, 01. Februar, 2021.

Martel, Cameron, Gordon Pennycook, og David G. Rand. "Reliance on emotion promotes belief in fake news." *Cognitive Research: Principles and Implications* 5, nr. 47 (2020).

Mehlsen, Camilla. *Homo Futura. 7 kompetencer til en bedre fremtid*. Frederikshavn: Dafolo, 2020.

Patel, Nilay. "Tech companies are 'too big, and we've allowed them to exercise monopoly power,' says House Antitrust chairman David Cicilline." *The Verge*, 23. Januar, 2020.
<https://www.theverge.com/2020/1/23/21078903/podcast-house-antitrust-chairman-cicilline-tech-monopoly-vergecast>

Parwani, Khaterah. "Østergaards exit skyldes De Radikales uhæderlige hijacking af #MeToo-bevægelsen," *Information*, 13. oktober, 2020.
<https://www.information.dk/debat/2020/10/oestergaards-exit-skyldes-radikales-uhaederlige-hijacking-metoo-bevaegelsen>

Ritzau. "Rettelser på Twitter fører til mere falsk information." *MediaWatch*, 30. maj, 2021,
https://mediawatch.dk/Medienyt/politik/article13016627.ece?utm_campaign=MediaWatch%20Middag&utm_content=2021-05-31&utm_medium=email&utm_source=mediawatch

Samuels, Elyse, og Meg Kelly. "How false hope spread about hydroxychloroquine to treat covid-19 — and the consequences that followed." *Washington Post*, 13. April, 2020.
<https://www.washingtonpost.com/politics/2020/04/13/how-false-hope-spread-about-hydroxychloroquine-its-consequences/>

Simon, Herbert A. "Designing Organizations for an Information-rich World." I *Computers, Communication, and the Public Interest*, redigeret af Martin Greenberger. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 1971.

Subcommittee on Privacy, Technology, and the Law. "Algorithms and Amplification: How Social Media Platforms' Design Choices Shape Our Discourse and Our Minds." 27. April, 2021.
<https://www.judiciary.senate.gov/meetings/algorithms-and-amplification-how-social-media-platforms-design-choices-shape-our-discourse-and-our-minds>

Unkelbach C., Koch A., Silva R.R. & Garcia-Marques T. "Truth by Repetition: Explanations and Implications." *Current Directions in Psychological Science* 28(3) (2019): 247-253.

Vestergaard, Mads. *Digital Totalitarisme*. København: Informations Forlag, 2019.

Vogel, Harold L. *Financial Markets: Bubbles and Crashes*. New York: Cambridge University Press, 2009.

Vogt, Michaela. "The Top 20 Most Followed Instagram Accounts." *Brandwatch*, 29. Juni, 2023.
<https://www.brandwatch.com/blog/top-most-instagram-followers/>

Vosoughi, Soroush, Deb Roy, og Sinan Aral. "The Spread of True and False News Online." *Science* 359, nr. 6380 (2018): 1146-1151.

Wagner, Johan. "Trump levels false attacks against The Post and Amazon in a pair of tweets." *The Washington Post*, 23. Juli, 2018.

https://www.washingtonpost.com/politics/trump-levels-false-attacks-against-the-post-and-amazon-in-a-pair-of-tweets/2018/07/23/16d2fc68-8e84-11e8-b769-e3fff17f0689_story.html

Wakabayashi, Daisuke, og Tiffany Hsu. "Behind a Secret Deal Between Google and Facebook." *The New York Times*, 17. Januar, 2021,

<https://www.nytimes.com/2021/01/17/technology/google-facebook-ad-deal-antitrust.html>

Webster, James G. *The Marketplace of Attention*. Cambridge: The MIT Press, 2014.

Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: Profile Books, 2019.

Zuboff, Shoshana. "Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action." *New Labor Forum*, 28 nr. 1 (2019): 10-29.

Det videnskabelige kredsløb i krise

Anja C. Andersen

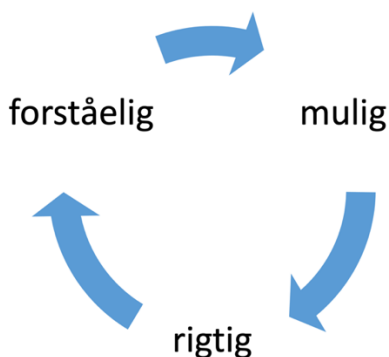
Forskning er en investering i fremtiden og en grundlæggende forudsætning for at sætte menneskeheden i stand til at løse fremtidens udfordringer. Derfor er det helt centralt for samfundsudviklingen, at videnskaben er både mulig, rigtig og forståelig. De tre ting bider sig selv i halen og udgør derfor det, jeg har valgt at kalde videnskabens kredsløb.

Det videnskabelige kredsløb

Første led handler om de ressourcer, som skal gøre videnskaben mulig, så vi i det næste led får en videnskab af højeste kvalitet, hvilket i kredsløbets tredje led er afgørende for offentlighedens opfattelse af videnskaben. Det tredje led bider på cyklisk vis det første led i halen – det er naturligvis afgørende for mængden af ressourcer, der bliver tilført et givent område, at offentligheden forstår vigtigheden af det. Er forskningen ikke rigtig, er den heller ikke forståelig, og er den ikke forståelig, er den ikke mulig, for så får den ingen ressourcer.

Lige nu har videnskabens kredsløb forskellige udfordringer i de tre led, som vi bør være opmærksomme på.

Videnskabens kredsløb

Det indbyggede dilemma er, at hvor staten, politikerne og de private fonde, der støtter forskning, ønsker at få mest mulig forskning for de penge, som investeres i forskning og forskningsbaserede uddannelser, så ønsker forskerne at værne om kvaliteten af det videnskabelige arbejde. At sikre forskningens troværdighed i rollen som udvikler af saglig viden, samt som uvildig rådgiver for politiske og administrative beslutninger, er en svær balanceakt.

Forskningsfinansiering

Finansieringen af forskningen ved de danske universiteter kan groft opdeles i tre kategorier: basismidler, eksterne midler til forskning og midler til forskningsbaseret myndighedsbetjening. Basisbevillingerne har frem til nu udgjort rygraden i forhold til universiteternes forskningsindsatser. De har i princippet givet mulighed for, at universiteterne kunne prioritere faglig udvikling, fastansætte forskere og lade dem arbejde under universitetets forskningsfrihed.

Basisbevillingerne steg markant som følge af Globaliseringsaftalen, hvor der politisk blev afsat ekstra midler for at styrke universiteternes forskning og den forskningsbaserede undervisning. Med dette fulgte dog en del specifikke politisk fastsatte krav til universiteterne, som f.eks. at optage flere ph.d.'er.

Eksterne midler kan både være offentlige eller private. De opslås ofte under mere eller mindre stramt definerede programmer. Der er både danske og udenlandske, f.eks. EU-programmer, der kan søges. Nogle af pengene udbydes uden bindinger, mens andre kan have færre eller flere krav bundet til bevillingen, det er f.eks. muligt som forsker at søge midler til et frit defineret forskningsprojekt hos Det Frie Forskningsråd, mens Innovationsfonden kun yder støtte til politiske prioriterede områder. Det samme gælder for de private fonde, hvoraf nogle uddeler forskningsbevillinger uden specifikke krav til forskningsretningen, mens andre kun støtter bestemte, meget veldefinerede områder. Det betyder i praksis, at mængden af eksterne midler, som den enkelte forsker har mulighed for at søge, i høj grad afhænger af, om man falder inden for eller uden for strategiske satsninger eller særlige interesseområder.

Eksterne midler

Tildeling af eksterne midler giver ofte mulighed for at kunne korttidsansætte mange yngre forskere, som kan arbejde på en bred vifte af forskningsprojekter. Men det store ekstra arbejde med at udforme ansøgninger tager tid fra forskningen, og succesraten for at opnå en forskningsbevilling er så lav, at summen af antallet af arbejdstimer for de forskere, som søger, ofte langt overstiger gevinsten ved de ekstra ressourcer.

Med midlerne følger desuden forventninger og krav til universiteterne om, at de understøtter de bevilgede forskningsprojekter med lokaler, laboratorier, biblioteker, computere, m.m., samt en løbende dokumentation af, at pengene bliver brugt til formålet. Det har f.eks. skabt behov på universiteterne for mere administrativt personale, og ofte koster det således universiteterne at modtage eksterne midler i form af øgede udgifter til understøttende aktiviteter.

En af udfordringerne ved de eksterne midler er, at oprindelsen af de penge, der forskes for, ikke er ligegyldig, når det drejer sig om at opretholde forskningstroværdigheden. Det er selvfølgelig et stort gode for dansk forskning, at der er så mange eksterne finansieringskilder, der er villige til at understøtte forskellige former for forskning – særligt når der skæres i de offentlige budgetter. Men det er vigtigt ikke at være blind for de potentielle udfordringer. Herunder dels hvordan vi som samfund sikrer, at det er den rigtige forskning, der bliver understøttet, dels at universiteterne og de enkelte forskere sikrer, at de betingelser, der følger med bevillingerne, er de rette.

Det bør være et helt særligt opmærksomhedspunkt, at vi er ved at være der, hvor de eksterne forskningsbevillinger udgør omkring halvdelen af universiteternes finansiering. Man kan med rette bekymre sig om, hvorvidt universiteterne er ordentligt forberedte på den ændring, det indebærer. Vil der være fuld åbenhed om de frembragte forskningsresultater (open access)? Er der alle steder klarhed omkring, hvem der ejer de frembragte resultater (intellectual properties, IP)? Hvordan sikrer universiteterne nok forskere, som kan levere en bred forskningsbaseret undervisning, hvis det er eksterne bevillinger, der bestemmer, hvilke forskere der understøttes på universiteterne? Hvordan

sikres den forskningsbredde, vi som samfund bør ønske os i forhold til at være forberedt på alle tænkelige og utænkelige fremtidige udfordringer?

Performancebaserede finansieringsmodeller

I forbindelse med tildelingen af økonomiske midler til videnskaben har Forskningsministeriet udformet en økonomisk performancebaseret finansieringsmodel for nye basismidler til universiteterne. Fra strukturelt hold har man indstillet universiteternes fokus på at uddanne studerende, indhente eksterne midler, publicere og producere ph.d.-studerende. Problemet med performancebaserede finansieringsmodeller er, at de ofte retter fokus mod, hvordan flest ressourcer sikres, snarere end hvad der er hensigtsmæssigt i forhold til forskningskvaliteten. For at styrke forskningskvaliteten er det vigtigt at skabe bedre vilkår for den nyskabende forskning, at styrke incitamenter for samarbejde universiteterne imellem og at skabe bedre rammer for både de etablerede og de yngre forskere. Den nuværende model kan kritiseres for at styrke incitamenter til konkurrence mellem universiteterne, primært at belønne historisk performance, forstærke allerede uhensigtsmæssige incitamenter til "inflation" i videnskabelige publikationer samt føre til mere ensartet og inkrementel forskning på bekostning af diversitet og mere risikofyldt forskning. At udvikle fornuftige performancebaserede finansieringsmodeller, der rent faktisk virker, er en videnskab i sig selv.

De konkurrenceudsatte midler spiller en stigende rolle i finansieringen af forskningen, og evnen til at tiltrække eksterne midler er en vigtig performanceparameter for både forskningsinstitutioner og forskere. I mange tilfælde er tiltrækningen af

eksterne midler ligefrem en forudsætning for overhovedet at være ansat i en forskningsstilling.

Den store konkurrenceudsættelse omkring adgang til forskningsfaciliteter, forskningsmidler og i forhold til at få forskningsresultater offentliggjort i de meste prestigefyldte videnskabelige tidsskrifter har den fordel, at de ansporer os forskere til at gøre os umage, at stå på tæer og at slide i det som bier. Men det har også den bagside, at det kan friste svage sjæle i desperate øjeblikke til at begå forskningsfusk for at få et resultat ud over rampen. Sådanne sager er heldigvis forholdsvis sjældne, men meget skadelige for det videnskabelige forskningssamfund. For forskning bygger i høj grad på tillid mellem forskere, samt tillid fra befolkningen om, at enhver forsker gør sit bedste og har gjort det, de siger, de har gjort, og på den måde, som de beskriver, at de har gjort det, således at andre kan efterprøve deres resultater.

Forskningsressourcer

Når der er for få forskningsressourcer, er videnskaben ikke mulig. Hvis der er for lidt tid og opmærksomhed omkring verificering af forskningsresultater, kan vi ikke være sikre på, at resultaterne er rigtige, og så mister forskningen sin troværdighed og legitimitet. Kommer resultaterne ikke ud i forskningssamfundet og den øvrige offentlighed på en forståelig måde, så kan det få afgørende negative konsekvenser for forskningens udbredelse samt for den fremtidige økonomiske prioritering af forskningen.

Fordi samfundets udvikling er afhængig af videnskabens frembringelser, giver det sig selv, at det ikke kun er videnskaben, der er udfordret. Vil vi sikre en videnskab, som kan svare på

fremtidens komplekse problemstillinger, er vi nødt til at forholde os til udfordringerne i alle led af videnskabens kredsløb.

At få beslutningstagerne til at forstå kompleksiteten er en udfordring, som ikke bliver mindre af, at en forskningsminister i gennemsnit har en "levetid" på omkring et år. Denne manglende forståelse er en decideret trussel mod, at videnskaben kan løse sin opgave for samfundet: hvis vi skal have en samfundsudvikling baseret på videnskab, skal videnskab som sagt være både mulig, rigtig og forståelig. Kunsten er derfor at finde ud af, hvordan vi får gjort videnskab til et fælles samfundsprojekt, som blomstrer så alle bliver klogere. Når det ligger dybt i videnskabens natur at søge sandheden, gælder det også den på et givet tidspunkt ubekvemme sandhed.

Vigtigheden af grundforskning

For at opretholde et videnssamfund og et stærkt forskningsmiljø er det nødvendigt, at vi som samfund bruger en del penge på grundvidenskabelig forskning. Det er den grundforskning, der foregår i dag, der vil skabe grundlaget for løsningerne på de udfordringer og muligheder, vi som samfund møder i fremtiden. Så når politikerne vælger at skrumpe det samlede offentlige forskningsbudget, så svarer det til at stjæle fra fremtiden, dvs. at tage muligheder og penge væk fra fremtidige generationer.

Den igangværende samfundsudvikling baserer sig nemlig på grundforskning, der ligger år tilbage. Så selvom man som forsker ofte mødes med argumenter om, at betydelige dele af grundforskningen inden for naturvidenskaberne, samfundsvidenskaberne og humanvidenskaberne ikke direkte fører til nytte, betyder det langtfra, at den opnåede viden ikke er af stor værdi og senere kan danne grundlag for andre indsigter, som

fører til uventet praktisk anvendelse. Det er det, som er udfordringen: at få politikere og den generelle befolkning til at forstå, hvor værdifuld forskning er også for dem!

Kampen mod vrøvl og alternative fakta

Forskning og journalistik burde have en naturlig fælles interesse og arbejdsdeling

Lisbeth Knudsen

Lever vi i en epoke, hvor sandheden og videnskaben drukner i breaking news, korte nyhedssnacks, alternative fakta, virale amok løb, clickbaits og politisk spin? Jeg sætter det lige på spidsen, for at vi kan tage stilling til, om vi løber rundt i et postfaktuelt, fakta-resistent samfund styret af følelser, mavefornemmelser, folkestemninger og digitale likes mere end realiteter, sandheder og evidens. Hvor samfundskontrakten med forskningen som kritisk, engageret og innovativ, uafhængig ressource for samfundet er blevet noget tåget og uklar. Hvor en del af forskerne måske er blevet til meningsmagere og spåkoner i medierne mere end forskere? Og en anden del af forskerne borer sig ned i stadig mere smalle forskningsemner til brug for stadig mere smalsporede internationale forsknings-tidsskrifter og med en forskning, som ikke så nemt lader sig passe ind i de helheder og perspektiver, som samfundskontrakten kræver. Er vi et sted hvor antiscience-bevægelser er smeltet sammen med politisk populisme, konspirationsteorier og antisystemiske frontkæmpere, der bare synes statens greb om

os går for vidt? Og hvor forskerne af mange ender med at blive set som nogle, der bare er i klub med eliten sammen med politikerne og medierne imod folket?

Den demokratiske samtales tilstand

Når man lytter til bekymringen for den demokratiske samtale, som skulle være ødelagt, *disruptet* og endt i en ukonstruktiv konflikt- og konspirationsspiral, så skulle man tro, at verden ser ud som beskrevet her i indledningen.

Sandt er det, at vi lever i et informationssamfund, der ikke altid bidrager til at gøre os klogere eller udstyrer os med bedre evner til at gennemskue en stadig mere kompleks verden og finde de rigtige løsninger på vores udfordringer som samfund og som mennesker. Vi er i hvert fald et sted, hvor de ovennævnte problematiske tendenser med de sociale medier har fået en platform og en metode til effektiv spredning af deres påstande og alternative fakta. Og mængderne af vrøvl og usandheder er blevet så store, at ingen orker at gå op imod strømmen af desinformation, og gør man det, så risikerer man at blive udsat for offentlig tilsvining og verbal klapjagt.

Vi er også et sted, hvor videnskaben og forskningen hentes ind i den politiske manege, når det er opportunt som i en coronapandemi, en Ukraine-invasion eller en klimakrise og sendes ud i kulissen igen, når deres bidrag ikke er nyttigt eller måske endda kontraproduktivt for den politiske proces og strategi. Forskerne er ligesom embedsmændene blevet trukket tættere ind i de politisk taktiske slagsmål. Fordi forskerne kan give legitimitet til et politisk udspil eller kan bruges til at miskreditere politiske modstandere. Medierne bruger i en ikke ubetydelig grad forskerne til at være politiske rådgivere,

overdommere og krystalkuglekiggere, når politikerne ikke vil stille op til at svare eller bliver for taktiske. Og lad mig så lige sige det i samme hug: Forskere kan også finde på at bruge deres forskerposition til gennem medierne at fremme noget, der mere ligner personlige holdninger end dokumenterede fakta, ligesom de også bruger medierne til at få opmærksomhed på deres egen forskning. Vi bruger hinanden, og vi har brug for hinanden.

Arbejdsdelingen mellem medier og forskere

Med pandemien har videnskaben igen fået en central placering i samfundsdebatten. Danmark blev dus med et helt nyt segment af forskere, eksperter, og en række videnskabelige processer og begreber er blevet en ny del af vores hverdagssprog. Forståelse af virus og pandemien, tolkning af data og udenlandske erfaringer, udvikling af viden og ikke mindst vacciner kunne ikke være sket, hvis ikke vi havde haft en solid videnbase at stå på fra dag ét. Den langsigtede prioritering af forskning har vist sit værd. Vi kan som samfund aldrig vide, hvilken krise vi pludselig står i. Vores evne til at håndtere den fornuftigt afhænger af vores adgang til viden og vores evne til at anvende denne viden hensigtsmæssigt. Belært af erfaringerne fra coronapandemien må vi håbe, at vores kriseberedskab er blevet bedre til næste gang.

I virkeligheden burde der være en naturlig arbejdsdeling mellem medierne og forskerne på den ene side og politikerne og borgere på den anden. Sådan at journalister og forskere arbejder på at tilvejebringe det faktuelle grundlag for diskussioner og beslutninger i et demokrati, som politikere og borgere herefter kan bruge til at danne deres holdninger ud fra. Ligesom forskerne stiller journalister spørgsmål ved alting – også ved forsknings-

resultater, og det burde give en god fælles forståelse, men det gør det i stigende grad ikke. For mange forskere er blevet bekymret for mediernes forenklinger og hastværk med at nå frem til kommentarer og konklusioner. Det er velkendt blandt politiske psykologer, at det ligger dybt i den menneskelige natur, at vi afviser information, der ikke stemmer overens med, hvad vi ønsker af verden. Af samme grund er det ikke ligegyldigt, om vi skal til at leve i et samfund, hvor det regnes for o.k. at blive ved med at fremsætte påstande, der er uden hold i fakta. Men på dette punkt er der faktisk en urovækkende udvikling i gang. Det drejer sig ikke om, at mængden af vrøvl er øget, men om at de normer, som styrer den politiske kultur og tidligere har nedkæmpet vrøvlet, er ændret.

Behov for systemændring

Forskningens rolle i medierne er også blevet større i takt med, at politikerne er mindre tilbøjelige til at tale substans og i takt med, at forpligtelsen til forskningsformidling er blevet taget mere alvorligt i forskningsverdenen. Men der er stadig enorm lang vej til, at forskerne lærer at formidle, så deres viden kan omsættes og forstås af en bredere offentlighed. Og ikke mindst til at vi får en systemændring, så forskerne bliver belønnet lige så meget for at optræde i en serie debatprogrammer på TV med bred folkelig appel og gennemslagskraft som for en forskningsartikel i et internationalt anerkendt tidsskrift med en meget smal læserkreds. Vi bruger flere forskere til at perspektivere tendenser og udviklinger end måske lige til at præsentere konkrete forskningsresultater. Det er en ny disciplin, som mange forskere ikke er komfortable med, og som bringer dem i farezonen for at blive politiske kastebolde og angrebsmål. Bruger forskerne også

medierne? – Ja. Her spiller det også en rolle at en meget stor del af forskningen er blevet afhængig af fondsmidler og af forskernes personlige evne til at slå igennem mediemuren og deres mod til at bidrage til den offentlige samtale.

Ønske til udviklingen i dansk forskning de næste 10 år

Vi skal gøre universiteterne mere værdiskabende for samfundet i forhold til de store omstillingsprocesser, vi står over for – klimaet, digitaliseringen, velfærdssamfundets robusthed, menneskets robusthed m.m. – og synliggøre værdien af forskningen. Vi bør hjælpe forskere med at omsætte deres forskning til anvendelser, der gør en forskel. Fremme partnerskaber og mere tværfaglig, tværvideenskabelig forskning. Store samfundstemaer som klimaet og anvendelsesmulighederne for kunstig intelligens løses, hvad alle anerkender, ikke i en søjle af ren forskning, men nybruddene og nyskabelserne og de helt rigtige løsninger kommer helt sikkert ved at tænke på tværs og i helhedsperspektiv. Den grønne omstilling italesættes som en mission med klimamål fastlagt i Klimaloven. Forskning og innovation forventes at bidrage substantielt til at nå målene. Spørgsmålet er, hvordan det kommer til at ske. Hvordan indretter vi forsknings- og innovationssystemet gennem rammer, strukturer og virkemidler, således at vi bedst kan understøtte den missionsdrevne forskning, der skal give os løsninger på de globale samfundsudfordringer? Spørgsmålet om hvordan forskningen kan bidrage til at løse samfundsmæssige behov, gælder også omkring digitaliseringen og anvendelsen af kunstig intelligens. Vi vil gerne have den gennemført efter en dansk/europæisk model med respekt for mennesker og underlagt menneskelige værdier. Hvordan kommer det til at gennemsyre forskningen på området?

Og hvordan kommer den uafhængige forskning nogensinde op på siden af techgiganternes hastighed, når det gælder udviklingen af nye produkter og teknologier?

Lad mig slutte med at citere professor i videnskabsteori, Frederik Stjernfelt:

I demokratiet ligger der ikke nogen garanti for, at folk stemmer på baggrund af dybe rationelle overvejelser baseret på fakta. Vi kan ikke stille andet op imod det end at oplyse. Vi kan jo ikke vedtage love, som forbyder løgne. Men vrøvl antager stadig nye former i nye medier, og kritikken af det postfaktuelle er den aktuelle variant af den evige kamp mod vrøvl.¹

¹ Christian Bennike, "Det, mange kalder 'det postfaktuelle samfund', kunne lige så godt kaldes demokrati," *Dagbladet Information*, 16. august, 2016.

Den indre frihed

Martin Krasnik

Da jeg studerede på Københavns Universitet for det, der føles som 100 år siden, var verden ved at komme sig over chokket over Murens fald og Den Kolde Krigs afslutning. Overalt kunne man mærke sulten efter at forstå den nye verden. Men på Institut for Statskundskab havde man ikke rigtig opdaget de store forandringer. Da jeg begyndte til forelæsningerne i Rosenborggade i 1993, troede jeg nok, at der ville være en vild nysgerrighed efter at forstå det gigantiske opbrud og den nye tids store forandringer. En ubændig lyst til at studere og diskutere alt det, der åbnede sig. Og en trang til at udtrykke sig, afprøve nye teser og teorier. Jeg havde en fantasi om sydende auditorier med lidenskabelige forelæsere og heftige debatter mellem studerende, dybt engageret i de samfundsforandringer, hvis høje bølger brusede lige udenfor vinduerne.

Jeg kunne hurtigt konstatere, at tingene gik noget langsommere, end jeg havde håbet. Det kan sikkert bedst forklares med min egen rastløshed, men jeg syntes, der var noget sært indadvendt over studiemiljøet i de år.

Undtagelsen var instituttets unge stjerne, den energiske Ole Wæver. Han kommunikerede med stor begejstring, engagerede sig i samfundsdebatten, hans forelæsninger var et tilløbsstykke, og han skrev klart og forståeligt. Han grundlagde det, der blev kendt som Københavnerskolen; en teori om sikkerhedsliggørelse, et instrument til at undersøge magt og

magtudøvelse, og den hang ikke, som meget andet i de år, fast i den epoke, der var forbi.

Mest var jeg imponeret af Wævers stil: Hans engagement og lyst til at placere sig mellem det akademiske og populært formidlende, ofte i heftige diskussioner om aktuelle spørgsmål.

Det var et af de mest rystende eksempler på aggressiv, akademisk ensretning, da netop Ole Wæver og hans teori blev kritiseret for at være udtryk for racisme og hvidt overherredømme. Det skete i en artikel i et velanset tidsskrift med titlen *Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School*. Jeg troede først, det var en joke, på samme måde som dengang fysikeren Alan Sokal sendte en volapyk-artikel ind til et tidsskrift for moderne kulturstudier og fik den antaget, selv om den var totalt meningsløs. Motivet var at afsløre, hvor skørt, det var blevet på en del af det akademiske overdrev. Ifølge Sokal selv blev den udelukkende antaget, fordi den "lød godt" og "begræftede redaktørernes forudindtagede holdninger".¹

Wævers kritikere påstod i artiklen i *Security Dialogue*, at hvid bias og racisme er så 'bagt ind' i hans teori, at den bør smides på lossepladsen sammen med statuer af koloniherrer og amerikanske sydstatsgeneraler. At teorien ligefrem er "anti-black", altså designet til at opretholde et hvidt, undertrykkende system.²

Artiklen er helt forfærdelig og sjusket, men fyldt med den gængse retorik om systemisk undertrykkelse og racisme. Sådan

¹ Alan D. Sokal, "Transgressing the boundaries: towards a transformative hermeneutics of quantum gravity," *Social text* #46/47 (1996): 217-252.

² Alison Howell og Melanie Richter-Montpetit, "Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School," *Security Dialogue* 51, nr. 1 (2020): 3–22.

noget bras kan kun komme gennem nåleøjet, fordi det udtrykker en verdensanskuelse, som dørvogterne i mange, særligt angelsaksiske akademiske miljøer, tager for givet: At racismen – som udgangspunkt – er overalt, og at det er udgangspunktet for enhver kritisk analyse. Man behøver ikke argumentere for dette udgangspunkt.

Ole Wæver ventede længe med at fortælle om det, fordi det, som han forklarede, var umuligt at forsvare sig: Han var jo en del af problemet, et udtryk for undertrykkelsen, og han kunne ifølge kritikerne ikke selv se det. Hans kritikere var få, men meget aktive, men som han selv fortalte, var det alligevel nok til at få grunden under et helt livs akademisk arbejde til at forsvinde under ham. Hvorfor? Fordi han blev efterladt nærmest alene i stormen.

For mig var det mest nedtrykkende netop reaktionen i det akademiske miljø. Man skulle tro, at der straks ville melde sig en horde, der forsvarede Wæver og stillede sig imellem ham og hans aggressive kritikere. Men nej, der var langt mellem dem, der virkelig gik ind i sagen, og hans eget universitet holdt sig også tilbage. Det var, siger han, det mest forfærdelige i hans karriere: "Personligt har det virkelig været et lavpunkt. Jeg har aldrig haft det så dårligt med mit job, med min karriere og med mit liv som akademiker. Jeg har virkelig aldrig følt mig så fremmedgjort. Hvad fanden laver jeg her? Hvorfor har jeg brugt mit liv på det her?"³

Det er den slags sager, der har fået stemmer i offentligheden til at pege på, at noget er galt. At der i dele af den akademiske verden, særligt i de angelsaksiske lande, findes det,

³ Drude Morthorst Rasmussen, "Verdenskendt fredsforsker anklaget for racisme: "Jeg har aldrig haft det så dårligt med mit liv som akademiker," *Uniavisen*, 15. maj, 2020.

den amerikanske forfatter Tom Wolfe kalder *fiction-absolutes*. Wolfe interesserer sig i sit forfatterskab meget for gruppe-psykologi og de fastlåste sandheder, en gruppe tror på, og som udgør det verdensbillede, der i medlemmernes øjne gør gruppen moralsk overlegen: Om det så er venstrefløjens hvide New York i 1970'erne, sorte borgerrettighedsmiljøer eller andre, for eksempel etniske, grupper, hvor socialpsykologien er så grænsesættende, at den er nem at karikere – i litteratur eller essays.

Wolfe brugte udtrykket i en forelæsning i 2006, hvor han talte om de fastlåste moralske fortællinger, som alt andet filtreres gennem: en hvilken som helst begivenhed bliver opfattet som fakta, som virkeligheden, hvis den er kompatibel med deres version af sandhed.⁴ Han forklarede også udtrykket i et interview i Weekendavisen således: "Det drejer sig om den afgrænsende selvopfattelse: de fænomener, alle i en gruppe er enige om. Oftest er der tale om klicheer om både dem selv og andre."⁵

En af de første forskere, der i disse år har advaret mod sådanne absolutter i forskningsverdenen er Thomas Gammeltoft-Hansen, der i 2018 efterlyste et klart opgør med de herskende normer i flygtningeforskningen.

Anledningen var den politiske krise, som de mange flygtninge i Europa afstedkom året forinden, og hans kritik lød, at mange "flygtningeforskere ser det som en del af deres arbejde at fremme flygtninges beskyttelse og bidrage til praktiske løsninger til dette mål. Udgangspunktet for en del flygtningeforskning handler eksplicit om at fremme flygtninges beskyttelse."⁶

⁴ Jefferson Lecture: Tom Wolfe, National endowment for the humanities.

⁵ Martin Krasnik, "Sekretæren," *Weekendavisen*, 15. maj, 2018.

⁶ Søren K. Villemoes, "I den gode sags tjeneste," *Weekendavisen*, 16. februar, 2018.

Flygtninge er pr. definition undertrykte og ofre for et destruktivt, inhumant system, hvilket fordrer egentlig aktivisme. Det skyldes, mente Gammeltoft-Hansen, at den slags forskning med sociologen Pierre Bourdieus ord er et "svagt felt". Svagt, forstået som et fagområde, der beskæftiger sig med stærkt politiserede, samfundsmæssige interesser. Gammeltoft-Hansen mente, at hovedparten af flygtningeforskningen har indgået det, han kalder et "liberalt kompromis," hvor "man allierer sig med andre aktører uden for forskningen". Inden for flygtningeretten, den juridiske del af forskningen, har det eksempelvis i mange år internationalt været helt legitimt at forfølge en fortolkning, der konsekvent sigter mod at forbedre flygtninges retsstilling, lød det fra Gammeltoft-Hansen.

Man kunne nævne flere tilsvarende eksempler, som for eksempel professor og islamforsker Thomas Hoffmann, der har kritiseret netop islam-forskningen i Danmark for at være for enøjet og plaget af defensiv lejrtenkning.⁷ Eller professor i retsfilosofi, Jakob v. H. Holtermann, der mener, at der er en "illiberal og grundlæggende antirationalistisk tendens i dele af moderne videnskab".⁸

Men er det da ikke bare enkelttilfælde? Nej, norske forskere har for nylig undersøgt sagen mere systematisk. I et nyt studie, publiceret i *Scandinavian Political Studies*, peger de på ideologisk bias i forskeres faglige bedømmelser af kollegers arbejde. Studiet viser, at forskning, der har "upopulære" konklusioner bliver mødt af mere modstand end studier, hvis konklusioner er mere »politisk korrekte«, altså i overens-

⁷ Esben Vest Billingsøe, "Thomas Hoffmann kritiserer forskere i egne rækker: De mest højlydte er ofte de mest sarte," *Berlingske tidende*, 12. juni, 2021.

⁸ Louise Fogh Hansen, "Interne affærer," *Weekendavisen*, 12. juni, 2021.

stemmelse med det rådende verdensbillede i forskningsfeltet.⁹ Altså lige præcis dét, Tom Wolfe ville kalde en *fiction-absolute*. Det kan, lyder det fra de norske forskere, betyde, at nogle forskningsprojekter ikke bliver udført, og endnu værre, at upopulære, men væsentlige resultater ikke ser dagens lys.¹⁰

Kritikken af politisering og aktivisme i nogle faglige miljøer har været skarp og ofte noget skinger. Men den medførte som bekendt, at et stort flertal i Folketinget i sommeren 2021 støttede en såkaldt vedtagelsestekst om overdreven aktivisme i nogle miljøer.

Den siger, at universiteterne skal sikre, at der forskes uden »ensretning«, og at »politik ikke forklædes som videnskab«. Vedtagelsen understreger også, at universiteterne skal skabe »rammen om den frie og kritiske tænkning«.

Det er helt forståeligt, at danske forskere er blevet lidt trætte af universitets- og forskningspolitikken herhjemme. Meget få politikere engagerer sig virkelig i området, og der er blevet politiseret rigeligt – fra politikernes side over for forskerne. Topstyring, nedskæringer og alt for stor opmærksomhed på hurtige resultater har forsuret forholdet mellem det akademiske og politiske liv herhjemme: Udhulingen af frie forskningsmidler, mere og mere ustabile ansættelser, svage ministre og en uigennemtænkt regionalpolitik, der tager universiteterne som gidsel. Det har ført til et aktuelt og meget konstruktivt opråb til politikerne.¹¹

⁹ Henning Finseraas, Arnfinn H. Midtbøen og Kjersti Thorbjørnsrud, "Ideological biases in research evaluations? The case of research on majority-minority relations," *Scandinavian Political Studies*, vol. 45, 3 (Maj, 2022).

¹⁰ Anders Boas, "En ubekvem sandhed," *Weekendavisen*, 16. juni, 2022.

¹¹ Maria Toft et al., "Mange hundrede forskere i åbent brev til politikerne: Det er på tide, at vi fortæller jer, hvordan det står til på universiteterne," *Politiken*, 2. juni, 2022.

Men universitetsverdenens reaktion på kritikken i sommeren 2021 var forfejlet.

Vedtagelsen fra Folketinget er egentlig en smuk understregning af, at et frit universitet må og skal være helt uafhængigt.

Det er åbenlyst, at politiske forsøg på at indsnævre denne frihed skal bekæmpes. Men det er lige så åbenlyst, at der er problemer i nogle forskningsmiljøer. Det forekommer for eksempel usandsynligt, at ny væsentlig forskning i køn, kultur eller diversitet vil konkludere, at der faktisk ikke findes systemisk racisme, strukturel chauvinisme eller skjulte former for majoritetsdominans – eller blot slå nogle store huller i den dominerende konsensus.

Det er under alle omstændigheder en kritik, universiteterne må tage alvorligt. Kritikken findes, og den kommer også fra forskere, der selv har følt sig begrænset af ensretningen. Men når den fremføres, som jeg selv har gjort det i *Weekendavisen*,¹² udviser de kritiserede miljøer desværre hverken vilje til at lytte eller gå ind i en egentlig debat. I stedet gribes der ud efter mobilen og sociale medier, mest Twitter, for at mobilisere forskere, der i korte, vrede sætninger bekræfter hinanden i, at denne kritik dog er den dumme og mest useriøse, man længe har hørt. At akademikere i så høj grad ynder at bruge netop Twitter til at skyde kritikere ned og like hinandens hidsige oneliners synes at vise, at de fastlåste absolutter er blevet et reelt problem.

Oftest lyder svaret på kritikken, at den er aldeles forfejlet, at der intet er at komme efter, og at forskningens kvalitet jo sikres af akademiske processer; fagfællebedømmelser, akkrediterings-

¹² Martin Krasnik, "Friheden kommer indefra," *Weekendavisen*, 10. juni, 2021.

processer, ansættelsespaneler, eksterne ekspertvurderinger og evalueringer. Det burde efterhånden være tydeligt, at der faktisk er noget at komme efter, og at de akademiske processer ikke altid sikrer akademisk frihed.

Forskningsfrihed drejer sig ikke bare om frihed fra tåbelige, kortsigtede politikere uden sans for den frie forsknings væsen. Forskningsfrihed kræver også frihed fra indre pres. At forske med udgangspunkt i på forhånd vedtagne sandheder går stik imod idealerne om videnskabelig frihed. Når der protesteres så voldsomt mod ekstern kritik, tyder det desværre på eksistensen af en stærk *fiction-absolute*: at forskere, særligt humanister og visse samfundsforskere, er ofre for en reaktionær, konservativ politisk dagsorden, som kæmper for at bevare det bestående og underkue sand intellektuel kritik. At mange forskere, som resultat af kritikken, truer med at trække sig fra den offentlige debat, er kun med til at understrege modsætningen.

I tilbageblik har jeg nok fået mere tålmodighed med mit gamle institut og den langsomhed, hvormed det reagerede på omvæltningerne i begyndelsen af 1990'erne. Det er ikke universitetets rolle at kaste sig ind som aktør i hurtige samfundsforandringer. Forskningen må i sagens natur være ret langsom og tung at flytte.

Jeg mener ikke, at forskerens rolle blot er at levere viden til det politiske system og akademisk brændsel til den udvikling, politikerne ønsker. Der er brug for en kritisk forskning, ligesom der er brug for kritiske intellektuelle, der kan undersøge og kritisere bestående magtforhold i både samfundet og politiske institutioner. Jeg mener også, at det er godt, at forskere blander sig i samfundsdebatten. På Weekendavisen har vi grundlagt en

hel sektion, *Ideer*, der er ment som en lille motor i den konstante, livlige forskningsformidling og -debat.

Men der brug for luft og plads til dem, der vil gøre op med den ideologiske dominans inden for deres egne felter. Hvis kritikken af ensretningen af nogle forskningsområder virkelig er helt forfejlet, burde det være nemt nok at vise hvorfor og fremlægge den store, mangfoldige forskning, der afslører, at kritikerne tager helt fejl.

Det er netop denne manglende selvkritik og selvjustits, der fører til, at verden uden for universiteterne kan blive lidt utålmodige. Vi skal kæmpe for akademisk frihed: Frihed fra det politiske system. Men vi skal også kæmpe for frihed fra den ensretning, der præger universiteterne. Det burde være en opgave, de fleste forskere havde lyst til at tage på sig som det mest naturlige.

Henvisninger

Howell, Alison, og Melanie Richter-Montpetit. "Is securitization theory racist? Civilizationism, methodological whiteness, and antiblack thought in the Copenhagen School." *Security Dialogue* 51, nr. 1 (2020): 3–22.

<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0967010619862921>

Billingsøe, Esben Vest. "Thomas Hoffmann kritiserer forskere i egne rækker: De mest højllydte er ofte de mest sarte." *Berlingske tidende*, 12. juni, 2021.

www.berlingske.dk/debatinterview/thomas-hoffmann-kritiserer-forskere-i-egne-raekker-de-mest

Boas, Anders. "En ubekvem sandhed." *Weekendavisen*, 16. juni, 2022. www.weekendavisen.dk/2022-24/ideer/en-ubekvem-sandhed

Finseraas, Henning, Arnfinn H. Midtbøen, og Kjersti Thorbjørnsrud. "Ideological biases in research evaluations? The case of research on majority-minority relations." *Scandinavian Political Studies*, vol. 45, 3 (Maj, 2022).

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9477.12229>

Hansen, Louise Fogh. "Interne affærer." *Weekendavisen*, 12. juni, 2021.

www.weekendavisen.dk/node/65679784/preview?token=0c2bc59c0098cb5c01f0dce5ab4aa7d2×tamp=1623334707

Jefferson Lecture. "Tom Wolfe, National endowment for the humanities." www.neh.gov/about/awards/jefferson-lecture/tom-wolfe-biography

Krasnik, Martin. "Sekretæren." *Weekendavisen*, 15. maj, 2018. www.weekendavisen.dk/2018-19/kultur/sekretaeren

Krasnik, Martin. "Friheden kommer indefra." *Weekendavisen*, 10. juni, 2021. www.weekendavisen.dk/2021-23/samfund/friheden-kommer-indefra

Rasmussen, Drude Morthorst. "Verdenskendt fredsforsker anklaget for racisme: "Jeg har aldrig haft det så dårligt med mit liv som akademiker." *Uniavisen*, 15. maj, 2020. <https://uniavisen.dk/verdenskendt-fredsforsker-anklaget-for-racisme-jeg-har-aldrig-haft-det-saa-daarligt-med-mit-liv-som-akademiker/>

Sokal, Alan D. "Transgressing the boundaries: towards a transformative hermeneutics of quantum gravity." *Social text* #46/47 (1996): 217-252. https://physics.nyu.edu/faculty/sokal/transgress_v2/transgress_v2_singlefile.html

Toft, Maria, et al. "Mange hundrede forskere i åbent brev til politikerne: Det er på tide, at vi fortæller jer, hvordan det står til på universiteterne." *Politiken*, 2. juni, 2022. www.politiken.dk/debat/kroniken/art8786307/Det-er-p%C3%A5-tide-at-vi-fort%C3%A6ller-jer-hvordan-det-st%C3%A5r-til-p%C3%A5-universiteterne

Villemoes, Søren K. "I den gode sags tjeneste." *Weekendavisen*, 16. februar, 2018. www.weekendavisen.dk/2018-7/samfund/i-den-gode-sags-tjeneste

Vi er alle poststrukturalister

En opsang med en formildende afslutning

Lotte Folke Kaarsholm

Forleden dag blev jeg endnu engang ringet op af en af universitetets udgivelser. Denne gang var det Uniavisen. Ligesom tidligere ringede Uniavisen, fordi de gerne ville have mig til at fortælle i en artikel om min karriere, hvor jeg faktisk var blevet til noget, på trods af at jeg er uddannet på humaniora. På den måde kunne de så vise de studerende, at man faktisk godt kan få et job, selv om man er humanist.

Når jeg følger debatten om forskernes troværdighed og især den store bekymring blandt forskere over de mange trusler mod forskernes troværdighed, så tænker jeg, at humanioras dårlige selvværd er helt misforstået. For hvis man ser på, hvad der er sket med den offentlige samtale gennem de par årtier siden årtusindskiftet, hvor jeg har beskæftiget mig med den, så er vi alle sammen blevet poststrukturalister. En overset triumf for humaniora.

Hvad jeg mener med det er, at diskursen (ja, nu kan I godt høre at vi går i gang) om den vaklende forskertroværdighed egentlig bygger på en virkelig oldschool positivisme, som langt de fleste forskere burde vide sig for gode til at tro på. Nemlig en positivisme, hvor udsagn enten er sande eller falske, 1 eller 0, hvor dem der udsiger dem således enten ved noget eller ikke ved

noget, og det derfor er lidt lige meget, hvem disse udsigere er, hvor de kommer fra, eller hvor de vil hen med det.

Det jeg mener med, at vi alle er blevet poststrukturalister, det er, at alle godt ved, at det ikke forholder sig sådan. Og med alle, der mener jeg alle. Alle mennesker ved godt, at ting både kan være sande og også lidt misvisende. Eller at de kan være i det store og hele forkerte, men alligevel have fat i noget interessant. At forskere godt kan have ret i noget, samtidig med at de er dybt formede af, at de er vokset op i Risskov. Eller at de godt kan være blevet en anelse mere positivt stemt over for Facebook af at have modtaget forskningsmidler fra Facebook, samtidig med at den forskning de har udført om algoritmer stadigvæk har stor værdi for samfundet.

Det er sådan verden er, det er også sådan alle mennesker forventer, den er. Det brede publikum, denne truende størrelse, som alle forskere og formidlere appellerer til og drømmer om men også tit ville ønske bare kunne opføre sig lidt mere som vi ønskede, dette brede publikum er dybt "well-versed", som det hedder på engelsk, alfabetiserede i, måske ville man sige kompetente i, at viden om verden bærer på disse kendetegn. De ved godt, at viden er viden, også selv om den er frembragt af mennesker, under omstændigheder, knyttet til drømme, har plads til forbedring, og så videre.

Forskere, som er bekymrede for at blive afsløret som mennesker, bør tage denne indsigt til sig. De bør holde op med at være bange, og måske i stedet blive mere ærligt bevidste om deres menneskelighed, også når den spiller ind i deres forskning. For det skægge ved at formidle i en tid, hvor hele publikum forventer, at man taler som positioneret væsen med et bestemt udgangspunkt, en bestemt dagsorden, nogle bestemte

succeskriterier, blinde vinkler, stærke sider med videre, det er at man faktisk kan vinde troværdighed ved at tale nuanceret og ekspliciteret om, hvornår man tager sine forskellige registre i anvendelse.

Man kan lave en lille øvelse hjemme i sofaen eller under opvasken, hvor man med sin indre stemme siger til sig selv: "Jeg er rasende over, at nogle behandler viden som en holdning. Og jeg vil kæmpe til min død for, at alle forstår, at min viden er netop det, når jeg fremsætter den. Men. KAN det være, at jeg bare en enkelt gang eller to er kommet til at fremsætte noget, som måske mest var min holdning, uden helt at få tydeliggjort, at det måske ikke helt på samme måde var viden? Og kunne jeg måske være mere præcis om, hvilken kategori mit udsagn befinder sig i, en anden god gang?"

Eller: Bliver man en aften spurgt om noget i Deadline, man ikke ved, kan man med stor effekt fx sige følgende: "Jeg ved ikke det her. Jeg håber som menneske dog det her. Men som forsker må jeg bare sige, at jeg alene kan sige det her." Altså: Hvad man ikke ved, hvad man håber, og hvad man dog trods alt ved.

Publikum er helt utroligt kompetente til at indoptage nuancerede niveauer af viden. Det er de blevet vant til af at sortere fake news på sociale medier. Af at sociale medier somme tider viste sig at være klogere end det, de sagde i fjernsynet. Af at befinde sig i en virkelighed, der er medieret i flere lag end den nogensinde har været før. Og at orientere sig alligevel ved hjælp af stadigt mere forfinede antenne-intuitioner om, hvilken viden de kan bruge hvordan.

Når alt det ovenstående så er sagt, og det er også sagt i en lidt kontrær ånd, så tror jeg, at vi journalister med fordel kan øve

os i at være mere forstående over for en forskel i journalisters og forskeres vilkår.

Det er klart, at i en opmærksomhedsøkonomi, hvor journalister i langt højere grad handler og handles på det hurtige, åbne marked, der kan kontroverser tit være gavnlige. De kan øge journalistens værdi, selv om de er ubehagelige, mens de foregår.

For en forsker, der opererer i et meget langsommere, meget mere lukket, institutionelt system, kan en kontrovers sætte meget dybe spor. Også ind i det, man skal leve af, nemlig at ens viden, når den er viden, opfattes som en, alle kan læne sig opad. Jeg anerkender denne forskel. Nogle gange har vi i den hurtige bane ikke nok forståelse for, hvordan sådan en oplevelse kan være.

Husk bare, at det er slut med, at dem, der er troværdige, er dem, der ikke er menneskelige. Det er bare så år 2000. I år er vi troværdige og menneskelige på én gang. Det har poststrukturalisterne lært os, selv om de muligvis primært bare var ude på at lave ballade.

Bidragydere

Anja C. Andersen

Professor i offentlighedens forståelse for naturvidenskab og teknologi, Niels Bohr Institutet, Københavns Universitet

Jens Borum

Lektor emeritus i akvatisk økologi, Biologisk Institut, Københavns Universitet

Anders Engberg-Pedersen

Professor i litteraturvidenskab, Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber, Syddansk Universitet

Lotte Folke Kaarsholm

Opinionsredaktør, Politiken

Peter Harder

Professor emeritus i engelsk sprog, Institut for Engelsk, Germansk og Romansk, Københavns Universitet

Sune Haugbølle

Professor i globale studier, Institut for Samfundsvidenskab og Erhverv, Roskilde Universitet

Vincent Hendricks

Professor i formel filosofi, Institut for Kommunikation, Københavns Universitet

Thomas Hoffmann

Professor i islamisk teologi, Afdeling for bibelsk eksegese,
Københavns Universitet

Nils Holtug

Professor i filosofi, Institut for Kommunikation, Københavns
Universitet

Martha Sif Karrebæk

Professor i flersprogethed og dansk som andetsprog, Institut for
Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet

Lisbeth Knudsen

Strategidirektør, Altinget og Mandag Morgen

Martin Krasnik

Chefredaktør, Weekendavisen

Tune H. Pers

Lektor i metabolisk genetik, Novo Nordisk Foundation Center for
Basic Metabolic Research, Københavns Universitet

Jakob Skovgaard-Petersen

Professor i islamiske og arabiske studier, Institut for
Tværkulturelle og Regionale Studier, Københavns Universitet

Karen Vallgård

Professor i moderne kulturhistorie, Saxo-Instituttet, Københavns
Universitet

Ole Wæver

Professor i international politik, Institut for Statskundskab,
Københavns Universitet

Om Aktualitetsserien

Selskabets ny serie giver mulighed for hurtigt at få bidrag fra arrangementer om aktuelle emner publiceret. Publikationerne kan efter aftale med redaktøren enten udkomme som rene netpublikationer, der bliver gjort tilgængelige på Selskabets hjemmeside, eller som trykte bøger. Medlemmer, der påtænker at publicere i Aktualitetsserien, bedes tage kontakt til Selskabets redaktør.

© Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2024

Printed by Lasertryk

Graphic design by Dan Eggers

ISBN 978-87-7304-459-9

Martha Sif Karrebæk

Professor i flersprogethed og dansk som andetsprog

Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab

Københavns Universitet

Emil Holms Kanal 2

2300 København S

martha@ [hum.ku.dk](mailto:martha@hum.ku.dk)

Peter Harder

Professor emeritus i engelsk sprog

Institut for Engelsk, Germansk og Romansk

Københavns Universitet

Emil Holms Kanal 6

2300 København S

harder@hum.ku.dk

Anders Engberg-Pedersen

Professor i litteraturvidenskab

Syddansk Universitet

Campusvej 55

5230 Odense M

engberg@sdu.dk

I de senere år er forskernes rolle i samfundet blevet genstand for en ny slags opmærksomhed. Dansk forskning befinder sig i dag på en ideologisk kampplads i krydsfeltet mellem woke og anti-woke kampagner, mellem krav om øget samfundsrelevans og anklager om overdreven aktivisme, mellem mediers deklarering af eksperters synspunkter og forskeres understregning af deres videnskabeligt funderede ekspertise.

Må forskere have holdninger til deres emne? Findes der noget, vi kan kalde objektiv og værdifri forskning? Hvor langt må politikere gå i styringen af videnskaben? Hvad er videnskabens status i en offentlig debat, der udspiller sig i en stadig mere kompleks medie-økologi? Hvordan kan forskere undgå at blive mistænkeliggjort eller ende i en shitstorm, når de forsøger at bidrage til at løse lokale og globale samfundsudfordringer, som mange har en mening om? Med andre ord – hvad er forholdet mellem videnskab og engagement?

Med afsæt i blandt andet fedmeforskning, islamforskning, sikkerhedspolitik, sprogvidenskab, biologi, mellemøststudier, historie og journalistik åbner *Videnskab og engagement* for en nuanceret diskussion af disse aktuelle spørgsmål. Bogens ærinde er at give forskere, journalister og politikere bedre redskaber til at håndtere en helt central udfordring for både videnskaben og samfundet i det 21. århundrede.

Bidrag af Anja C. Andersen, Jens Borum, Anders Engberg-Pedersen, Lotte Folke Kaarsholm, Peter Harder, Sune Haugbølle, Vincent Hendricks, Thomas Hoffmann, Nils Holtug, Martha Sif Karrebæk, Lisbeth Knudsen, Martin Krasnik, Tune Pers, Jakob Skovgaard-Petersen, Karen Vallgård, Ole Wæver.

